

L'AVICA bez BREHOV

- Vladimír Barborík • Karol Csiba •
- Vojtech Čelko • Jaroslav Daniška •
- Tomasz Gabiś • Ursula Goodenoug •
- Oľga Gyárfášová • Michal Havran •
- Dušan Hovorka • Tomáš Horváth •
- Eduard Chmelár • Dagmar Inštorisová •
- Tomáš Janovic • István G. Király •
- Vladimír Marko • Peter Macsovszky •
- Miroslav Marcelli • Thomas Mayer •
- Michal Michalovič • Peter Michalovič •
- Vladimír Petrík • Miroslav Petříček •
- Ľubica Somolayová • Martin Šlosiarik •
- Barnabás Vajda • Emil Višňovský •
- Peter Weiss •

Obsah

- Editorial (*Rudolf Chmel*) / 5

- Lavica bez brehov / 6

Olga Gyárfášová – Martin Šlosiarik:
Pravica, ľavica a hodnoty v strednej Európe / 6

Eduard Chmelár: V ľavici obžalovaných / 19

Peter Weiss: K európskym a slovenským kontextom
rozhodovania o členstve strany Smer – sociálna demokracia
v Strane európskych socialistov / 24

Jaroslav Daniška: Ficov úspech
a ľavicová tradícia na Slovensku / 33

Michal Havran: Neviditeľná ľavica / 45

Tomasz Gabiś: Postmarxizmus čiže vedomie určuje bytie / 56
Preklad *Karol Chmel*

István G. Király: Kadiaľ ďalej,
maďarská sociálna demokracia? / 62
Preklad *Ivana Taranenková*

Thomas Meyer: Kritika kapitalizmu
a sociálna modernizácia / 68
Preklad *Gabriela Kissová*

Tomáš Janovic: Smutné anekdoty / 75

- Aké vzdelávanie chceme mať? / 76

*Ursula Goodenoughová: Elitná univerzita
v populistických časoch / 76
Preklad Marián Zouhar*

Emil Višňovský: Akú univerzitu chceme mať? / 80

*Dušan Hovorka: Želateľné sféry pôsobenia
našich vysokých škôl / 84*

*Barnabáš Vajda: Maďarské vzdelávanie na Slovensku / 88
Preklad Ivana Taranenková*

- Slovenská literatúra dnes / 96

Vladimír Barborík: O próze: hľadanie súčasnosti / 96

Lubica Somolayová: Niekoľko básnických kníh / 116

•

Vladimír Marko: Zabudnutá maliarova knižnica / 128

*Tomáš Horváth: Pri koreňoch detektívky.
Prípad Mesačného kameňa / 142*

- Dublety / 152

*Miroslav Marcelli: Politika melanchólie:
sebakritika dobra / 152*

*Miroslav Petříček: Esej jako soud nad dějinami / 152
(László Földényi: Goyov pes)*

- Monológy o filme / 157

*Peter Michalovič: Smutný príbeh Butcha Cassidyho
a Sundanca Kida / 157*

Butch Cassidy and Sundance Kid. Réžia: George Roy Hill

*Michal Michalovič: Dvaja hrdinovia na jednom koni / 162
Butch Cassidy and Sundance Kid. Réžia: George Roy Hill*

- Recenzie / 165

*Karol Csiba: Fragmentárny pohľad / 165
(Peter Getting: Klietky)*

*Dagmar Inšitorisová: Väčšina ľudí perly ocení / 171
(Edward Gordon Craig: O divadelnom umení)*

*Vladimír Petřík: Sám proti totalite / 174
(Jozef Jablonický: Samizdat o disente 3. Záznamy a písomnosti)*

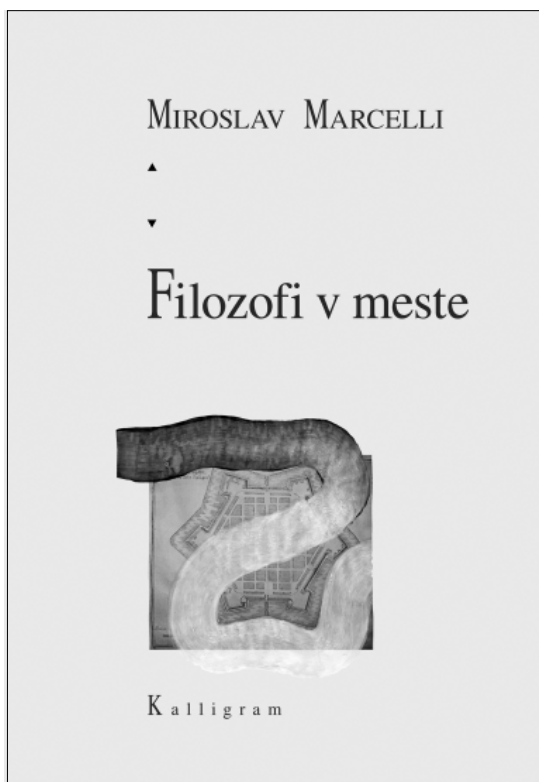
*Peter Michalovič: Iný autor, iná gramatológia / 178
(Vilém Flusser: Písmo. Má písanie budúcnosť?)*

*Vojtech Čelko: Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 / 183
(Vilém Prečan – Blanka Císařovská: Charta 77: Dokumenty)*

- Glosa / 187

P. S. Petra Macsovszkého / 187

- O autoroch / 189

Marcelli, Miroslav
Filozofi v meste
(2008)

Známý slovenský filozof Miroslav Marcelli sa vo svojej novej knihe venuje filozofii ako mestskej záležitosti a vývin filozofického myslenia spája s vývinom mestského priestoru. Filozofické koncepcie mesta sa tu stávajú predpokladom pre bližšie určenie postojov, aké moderní ľudia zaujímajú k mestskému prostrediu, v ktorom žijú.

MOC 280 Sk

www.kalligram.sk

Nie je celkom isté, či pojmy ľavica a pravica majú ešte po dvoch storočiach nejaký pôvodný obsah, či už nie sú len vyvetraným predmetom cyklického „triedneho“ boja dvoch nezmieriteľných volebných táborov, bojujúcich za kapitalizmus s viac či menej ľudskejšou tvárou. Spor ľavice a pravice, ktorý patrí k trhovému systému, by však mohol byť, keby sme žili v rozvinutej spoločnosti, diskurzom ideovým, v lepšom prípade by mohol byť súťažou politických programov libertárneho trhového kapitalizmu s demokratickým socializmom trhového štátu, ktorý spomína Thomas Meyer. Mohol by byť, keby u nás vôbec nejaký diskurz, či už ľavicový alebo konzervatívny, jestvoval. Keby našich ľavičiarov i pravičiarov nezaujímal len – volebný úspech, založený, pravdaže, na rafinovanosti kampane, nie na hodnotovom spore a ideovom diskurze. Keďže komunistický model spoločnosti nadhlo skolaboval, demokratický socializmus či tretia cesta by sa mali striedať s konzervativizmom v svojskom pochopení sociálneho štátu, ktorý raz viacej, inokedy menej kladie dôraz na sociálnu rovnosť alebo rozdielnosť, ale najmä na dôstojnosť ľudského života. Z textov, ktoré publikujeme v tomto čísle, väčšina sa pokúša o reflexiu ľavicovej politiky u nás a v blízkom okolí sub specie tejto základnej politickej dilemy, ovplyvňujúcej mikrosvet občana i makrosvet štátu. Aj z nich vidno, že náš domáci diskurz je ešte skôr rigidný, rapsodický, že nemá veľmi na čo nadväzovať, lebo tradície slovenského ľavicového, ale aj konzervatívneho uvažovania sú skôr chabé ako bohaté, skôr nepokrokové ako opačné, skôr komunistické a ľudácke ako sociálnodemokratické a autenticky konzervatívne. Z tohto genetického deficitu či deformácie sa ani po takmer demokratickom dvadsaťročí nevieme celkom spamätať. Nemrzí to politikov, ani ich voličov, mohlo by to trochu mrziť aspoň intelektuálov, ak by sa náhodou chceli vydeliť zo stáda, ktoré už rezignovalo nielen na hodnoty, ale na všetko. Sizyfovský pokus o revitalizáciu takéhoto kritického intelektuálneho diskurzu chce predstavovať, v rámci našich možností, aj toto číslo časopisu OS.

Rudolf Chmel

Ľavica bez brehov

Oľga Gyárfášová – Martin Šlosiarik

Pravica, ľavica a hodnoty v strednej Európe

Odkedy máme pluralitnú demokraciu, debatujeme o obsahu pojmov pravica a ľavica. Vymedzení je mnoho a zámerom tejto analýzy nie je ich kategorizovať, ani vymýšľať nové. Na preferované hodnoty pravice a ľavice sa chceme pozrieť takpovediac „zdola“, empiricky, cez názory bežných ľudí. Na základe zistení sociologického výskumu povedať, v čom sa líšia i podobajú hodnotové svety ľudí, ktorí sa hlásia k pravici a ľavici v krajinách V4 a pošpekulovať nad pozadím týchto odlišností i podobností.

Vychádzame z výskumu Medzinárodného republikánskeho inštitútu¹, v ktorom opýtaní označovali mieru dôležitosti vybraných hodnôt². Jednotlivé hodnoty sa týkali súkromnej i verejnej sféry a reprezentovali priority na viacerých osiach, napr. občianstvo vz. a národ, trh vz. opatrovateľský sociálny štát, hodnoty práce vz. hodnoty zábavy (voľného času). Z iného hľadiska by sme ich mohli rozdeliť aj na hodnoty politické, ekonomické, duchovné, hodnoty spoločenstva/komunity i osobného života. Po-

¹ Touto cestou ďakujeme Medzinárodnému republikánskemu inštitútu (IRI), Regionálny program pre Európu, za sprístupnenie výskumu hodnôt pre ďalšiu analýzu. Výskum sa uskutočnil v krajinách V4 v rámci projektu „Future Challenges for U.S. and European Center-Right Parties: Defining Our Core Political Values“. Komparatívny výskum garantovala agentúra FOCUS, ktorá na Slovensku zabezpečovala aj terénny zber dát. V každej zo štyroch krajín Višegrádu reprezentatívnu vzorku dospelých populáciu tvorilo zhruba tisíc respondentov. Výskum sa uskutočnil formou osobných rozhovorov v máji 2007.

² Zoznam 33 hodnôt bol vypracovaný Medzinárodným republikánskym inštitútom (IRI) pre účely tohto projektu.

užitý súbor 33 hodnôt pomerne vyčerpávajúco pokrýva rôzne oblasti súkromného i spoločenského života.

Pravo-ľavé spektrum predstavuje tradičný spôsob uchopenia politických tém, strán i ich voličov. Obsahy a pozície sa primárne definujú na sociálnoekonomickú osi (ale existujú aj iné prístupy) a zjednodušene by sme povedali, že čím viac štátu, tým sme bližšie k ľavicovému pólu, naopak čím viac trhu, tým sme bližšie k pravicovému. V povojnovej demokratickej Európe sa agendy, aj štruktúrne charakteristiky voličských zázemí pravice a ľavice dali „odvodiť“ celkom neomylné. Dnes je situácia menej prehľadná a pravo-ľavý politický kompas je menej spoľahlivý. Obsah pojmov sa mení, vynárajú sa iné relevantné línie politickej súťaže, v etablovaných demokraciách sa rozvoľňujú sociálne spojenia strán s voličstvami, strany fakticky existujú bez „straníkov“. V nových demokraciách sa zase takéto väzby len postupne utvárajú, sociálno-ekonomické štiepenia nie sú plne rozvinuté, pre formovanie stranického systému sú určujúce skôr tie, ktoré sú dané kolektívnymi identitami – etnickými, regionálnymi – a nie záujmami.

Avšak ani tieto procesy celkom nevytlačili ľavo-pravé kritérium ako jedno z kľúčových pri nazeraní na diferenciaciu spoločnosti a popis politickej scény. Jeho obsah a výpovedná hodnota sa však nedá oddeliť od národných kontextov.

Stred je istota – pre voličov i stranických stratégov

Keďže vychádzame z deklarovaneého sebazaradenia, sebaidentifikácie respondentov na ľavo-pravej stupnici³ je dôležité si hneď na úvod všimnúť, aká je distribúcia jednotlivých skupín v uvedených krajinách⁴. Najvyšší podiel pravičiarov i ľavičiarov má

³ Vo výskume bola použitá otázka: „Často sa u nás v politike hovorí o pravici a ľavici. Kam by ste sa zaradili Vy sám/sama?“ Za ľavičiarov/pravičiarov sme označili, ktorí na sedembodovej stupnici označili, že sa zaradujú k jasnej ľavici/pravici, skôr doľava/doprava, k ľavému/pravému strediu. Stred škály bol označený ako „stred“.

⁴ Hovoríme o výsledkoch z mája 2007, avšak porovnanie s inými výskumami (IVO, STEM, CBOS) poukazuje na značnú stabilitu pravo-ľavej sebaidentifikácie.

Česká republika (34 %, resp. 31%). Stred je slabší (26 %) a Česko má aj komparatívne najmenej ambivalentných a neznalých odpovedí (9 %). Najmenej pravičiarov je na Slovensku – 22 %, k ľavicu sa hlásilo 25 %. Dlhodobo dominuje stred (34 %), ktorý spolu s odpoveďami „neviem“ (19 %) predstavuje vyše polovicu dospeljej populácie. Stred je teda „územie“, kde sa najviac oplatí loviť voličské hlasy a každému straníckemu stratégovi je na prvý pohľad zrejmé, že jasný politický profil môže byť len prekážkou pri oslovovaní voličov. Poľsko vykazuje najnižší podiel ľavičiarov (16%), 25 % pravičiarov, 30% sa hlási k politickému strediu a viac ako štvrtina sa nevie zaradiť (28%). Podobné rozloženie je v Maďarsku s tým rozdielom, že podiel pravice a ľavice je vyrovnanější (29% ku 23%), avšak zastúpenie strediu (24%) a ambivalentných/nerozhodnutých (24%) predstavuje sumárne takmer 50 %.

Pochopiteľne, nie všetci identifikovaní ľavičiarovia ľavicových strán a obdobne to platí aj pre pravičiarov. Samostatnú pozornosť by si zasluhovala analýza toho, do akej miery sú politické strany schopné stať sa „politickým domovom“ pre voličov vyprofilovanejších orientácií. Napríklad: Smer ako sebadeklarovaná sociálnodemokratická strana má medzi svojimi priaznivcami 48 % ľavičiarov, ale až 35 % stredovo orientovaných ľudí. V Českej republike 61 % voličov ČSSD sú ľavičiarovia a až 80 % voličov ODS pravičiarovia. V tomto smere vidíme podobnosti medzi poľským a slovenským vzorcom „rozdrobenosti“, a českým a maďarským vzorcom väčšej „koncentrovanosti“ a ideovej vyhranenosti. Na príklade Poľska a Maďarska však vidíme, že na podobnej distribúcii pravo-ľavých sebazaradení, resp. nezaradení, verejnosti „vyrastá“ odlišná politická scéna – v Maďarsku dvaja silní a silne polarizovaní politickí súperia, v Poľsku (ale aj na Slovensku) vidíme oveľa fragmentovanejšie a menej stabilné politické scény.

Je známe, že konfigurácia štiepení bola na Slovensku iná ako v Českej republike, kde deliaca línia ľavica-pravica bola viditeľná v priestore politických strán i voličov už krátko po roku 1989. Slovensko v 90. rokoch predstavovalo prípad slabšej ľavo-pravej profilácie a napĺňalo hypotézu politológov⁵, že ľavica a pravica

⁵ Ide o prácu Ronalda Ingleharta a Hans-Dietera Klingemanna z roku 1976 (cito-

sú slabo vyhranené najmä v tých krajinách, ktoré nemajú uzavreté „otázky národnej identity“. Na Slovensku dominantný konflikt prebiehal na dimenzii politický liberalizmus vz. autoritárstvo a vplýval aj na logiku vytvárania politických spojení.

Podmienky takéhoto vývoja majú na Slovensku hlboké historické korene. Upozorňuje na to Tibor Pichler, keď uvažuje o východiskách slovenského politického myslenia a dejinách politických smerov: „.....slovenské politické myslenie začína ako národotvorné a nie je pôvodne politicky, ale etnicky entuziastické. Konceptualizuje jazykovú a kultúrnu odlišnosť, ktorú premieta aj do dejín a zakladá národný príbeh. Až neskôr sa táto koncepcia slovenskej jazykovej a kultúrnej partikularity politizuje a, prekračujúc medze len kultúrnych aspirácií, tiahne na bránku politickej inštitucionalizácie a teritorializácie s koncovkou národného štátu.“⁶

Vrchol hodnotovej hierarchie je všeobecne zdieľaný

Pozrime sa najskôr na celkovú panoramatickú hodnotovú mapu všetkých štyroch spoločností. Tri najdôležitejšie hodnoty⁷ sú pre všetky štyri spoločnosti rovnaké – rodina, bezpečnosť, sloboda. Dominuje rodina. Rodina ako pocit príslušnosti a hodnota základného referenčného rámca je dôležitá zhruba pre deviatich z desiatich opýtaných. Bezpečnosť je základnou ľudskou potrebou a patrí medzi hodnoty označované aj ako hodnoty prežitia. V tejto súvislosti pripomeňme, že najznámejší globálny výskum hodnôt – World Values Survey⁸ – konceptualizuje interkultúrne hodnotové rozdiely na dvoch dimenziách – jednu os predstavujú hodnoty prežitia (survival values) na jednej strane a hodnoty sebarealizácie a sebayjadrenia (self-expression values) na strane druhej. Druhú dimenziu predstavuje os tradičné verzus sekulár-

vané podľa: Krause, D. Kevin, 2000. Public Opinion and the Party Choice in Slovakia and in the Czech Republic. *Party Politics* (6) 1, s. 23 – 46.

⁶ Tibor Pichler: O ľude, o národe. *OS* 3/2007, s. 7 – 12.

⁷ Za dôležité považujeme hodnoty, ktoré respondenti označili ako veľmi dôležité – na 7 stupňovej škále im pridelili známku 6 alebo 7.

⁸ Bližšie pozri www.worldvaluessurvey.org.

no-rationálne hodnoty. Práve rastúci dôraz na hodnoty sebavyjadrenia a sebarealizácie v tzv. postindustriálnych spoločnostiach je prejavom postmaterialistickej „tichej revolúcie hodnôt“⁹. Ide o redefiníciu inštrumentálnej racionality a presun k individualizácii a dôrazu na hodnoty sebarealizácie, sebavyjadrenia, tolerance k menšinám a individuálnych slobôd.

Tretou najdôležitejšou je hodnota slobody, ktorá má individuálnu, ale aj spoločenskú a politickú dimenziu. Jej chápanie a konkrétny obsah sa môžu líšiť, je však vyjadrením dôležitosti demokracie, osobných práv a slobôd, preferenciou pre pluralitný politický systém. Začiatky jeho vytvárania po páde totality sú pre višegrádske susedy spoločné. Vo vyzdvihovaní slobody možno nájsť aj spoločnú platformu demokratickej politickej kultúry na úrovni verejnosti, na ktorú poukazujú aj viaceré skoršie výskumy a analýzy.¹⁰

Na opačnom póle hierarchie hodnôt tiež nachádzame veľa podobnosti – najmä v nedôležitosti kapitalizmu, dobrovoľníckej práci či konkurencii. V dôležitosti ďalších hodnôt vidíme istý rozptyl. Za pozornosť stojí najmä výrazný rozdiel v tom, ako sú vnímané hodnoty religiozity – náboženstvo je dôležité pre 61 % Poliakov, 42 % Slovákov, 34 % Maďarov a 22 % Čechov. Podobne je odstupňovaná dôležitosť Boha, priepasť medzi Poľskom (79 %) a Českom (22 %) je v tomto smere najmarkantnejším hodnotovým rozdielom.

Pravica a ľavica – čo ich kde najviac odlišuje ?

Ktoré hodnoty najviac odlišujú obyvateľov krajín V4, ktorí sa deklarujú ako pravičiarov alebo ľavičiarov ? (Ako sme už upozorni-

⁹ Pojem pochádza od Ronalda Ingleharta, ktorý je aj hlavným autorom a koordinátorom svetového výskumu hodnôt. Inglehart sa od začiatku 70. rokov venuje skúmaniu kultúrnych zmien a ich dôsledkov a v zásadnej práci *Tichá revolúcia* (Silent Revolution – Changing Values and Political Styles Among Western Publics. Princeton University Press, New Jersey 1977) popisuje zásadný medzigeneračný posun, ktorý sa udial v hodnotách vyspelých priemyselných spoločností koncom 60. a začiatkom 70. rokov.

¹⁰ Napr. Tomáš Strážay: Existuje stredoeurópsky model politickej kultúry? OS 3/2000.

li, tieto skupiny nie sú celkom totožné s voličmi pravicových a ľavicových strán!) Prvé, čo pri pohľade na výsledky udrie do očí, je fakt, že rozdiely v dôležitosti hodnôt sú výraznejšie v Čechách a v Poľsku a oveľa plytkejšie na Slovensku a v Maďarsku. Obsahom týchto rozdielov sa učebnicovým definíciám najviac približuje česká spoločnosť – tu pravica viac akcentuje súkromné vlastníctvo a kapitalizmus, naopak ľavica starostlivosť zo strany štátu a sociálne práva.

V Poľsku je najrozdeľujúcejšou hodnotou náboženstvo a Boh. Diferencujúcim obsahovým komponentom pravice je religiozita.

Maďarsko ponúka dosť zmätený obraz – pravica akcentuje prácu, blahobyť, spoločenskú vrstvu a slobodu; ľavica toleranciu. Na všetkom ostatnom sa zhodnú. Privretie nožníc medzi maďarskou pravicou a ľavicou môže súvisieť s populistickými apelmi pravicovo zadaného Fideszu, líniou tzv. patriotického paternalizmu, kým ľavicový socialisti vystupujú ako reformná sila a bez väčšieho ideového nadšenia realizujú „technokratickú“ ekonomickú politiku.

Zaujímavo vychádza Slovensko – popri očakávanej prioritizácii paternalizmu a sociálnych práv, ľavica viac ako pravica zdôrazňuje hodnotu národa, ktorá podľa klasických poučiek patrí do agendy pravice. Jasne sa teda ukazuje, že na Slovensku etnicita predstavuje dôležité spoločenské štiepenie a v aktuálnom politickom garde má k národoveckým (často až nacionalistickým) témam popri SNS blízko aj stredolavý Smer. Sprofanované, ale výstižne heslo úradujúceho prezidenta „Myslím národne, cítim sociálne“ sa premieta do blízkosti týchto dimenzií, čo je demonštrované nielen spojenectvom sociálnych demokratov s nacionalistami, ale aj vlastným príspevkom k nacionalistickej agende. Poukazuje to tiež na slabú pravo-ľavú ideovú čitateľnosť najpopulárnejšej slovenskej strany a jej povrchnú a účelovú „sociáldemokratizáciu“. Slovenských pravičiarov a ľavičiarov diferencuje aj hodnota demokracie a náboženstva, v porovnaní s Poľskom je však tento rozdiel podstatne slabší.

Hodnotová blízkosť pravičiarov a ľavičiarov, ktorú môžeme vidieť najmä na Slovensku a v Maďarsku, naznačuje slabé ideové kontúry, akúsi „rozbreďlosť“, ktorá sa pertraktuje skôr publicisticky a „dojmologicky“ než empiricky. Samozrejme, hodno-

tové orientácie voličov sú závislou i nezávislou premennou – na jednej strane sú odrazom slabých ideových kontúr politických strán, na druhej strane politické strany vo svojich ideových akcentoch a apelocho reagujú na priority voličov.

Tabuľka: Najvýraznejšie odlišnosti medzi hodnotami pravice a ľavice v jednotlivých krajinách V4¹¹

Slovensko			
Hodnota	Pravičiar	Ľavičiar	Rozdiel (v % bodoch)
Starostlivosť zo strany štátu	56 %	66 %	10
Demokracia	63 %	53 %	10
Bezpečnosť	82 %	92 %	10
Národ	43 %	52 %	9
Náboženstvo	46 %	37 %	9
Sociálne práva	56 %	65 %	9
Česká republika			
Hodnota	Pravičiar	Ľavičiar	Rozdiel (v % bodoch)
Demokracia	77 %	48 %	29
Súkromné vlastníctvo	60 %	38 %	22
Starostlivosť zo strany štátu	40 %	56 %	16
Sociálne práva	54 %	68 %	14
Kapitalizmus	20 %	7 %	13
Poľsko			
Hodnota	Pravičiar	Ľavičiar	Rozdiel (v % bodoch)
Náboženstvo	72 %	46 %	26
Boh	84 %	68 %	16
Konkurencia	36 %	25 %	11
Charita	53 %	43 %	10
Národ	75 %	65 %	10

¹¹ V tabuľkách uvádzame tie hodnoty, ktoré najvýraznejšie diferencujú sebedeklarovaných pravičiarov a ľavičiarov.

Maďarsko			
Hodnota	Pravičiar	Ľavičiar	Rozdiel (v % bodoch)
Práca	84%	73%	11
Blahobyť	83%	73%	10
Spoločenská vrstva	41%	32%	9
Sloboda	92%	84%	8
Tolerancia	69%	77%	8

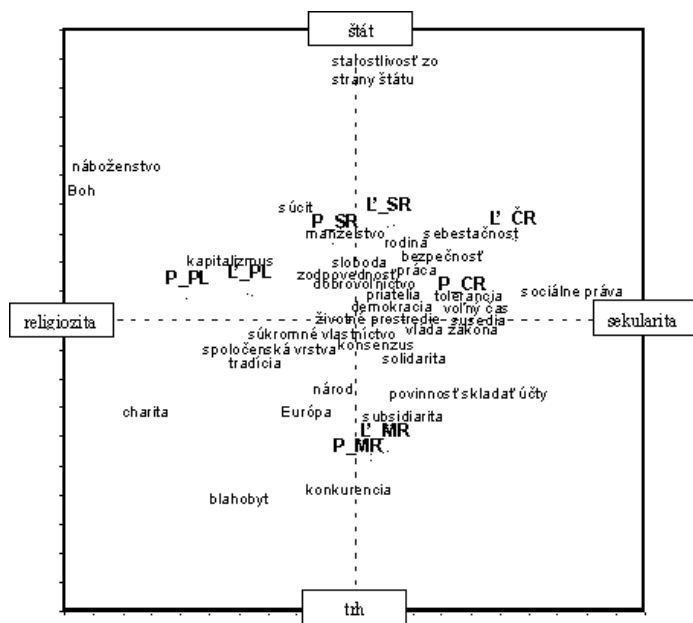
Hodnotová mapa višegrádskeho pravičiarov a ľavičiarov

Sumárny pohľad na hodnoty pravice a ľavice v jednotlivých krajinách nám umožňuje multivariačná analýza.¹² V tomto postupe je hodnotový priestor pravice a ľavice definovaný prvými dvoma dimenziami, ktoré vygenerovala korešpondenčná analýza (Graf 1). Hodnoty, ktoré sa umiestňujú v blízkosti hraníc „zarámovaného“ priestoru, diferencujú najviac – náboženstvo, Boh, paternalizmus, sociálne práva, blahobyť, konkurencia. Naopak, čím viac sú hodnoty umiestnené bližšie k stredu, tým sú všeobecnejšie, široko zdieľané. Čo nám empirická analýza hovorí o danom priestore? A predovšetkým: aké dimenzie sa vynorili? Horizontálna os predstavuje religiozitu (hodnoty náboženstvo, Boh, charita) vz. sekularitu, reprezentovanú v tomto prípade sociálnymi právami a politickým skladaním účtov, voľným časom, či vládou zákona. Vertikálna os „kreslí“ klasickú sociálno-ekonomickú dimenziu – paternalizmus (štát) vz. trh.

A ako sa v tomto priestore umiestňujú pravičiar a ľavičiar v jednotlivých spoločnostiach? Kľúčovým poznatkom je, že **národné hodnotové klustre majú k sebe oveľa bližšie ako nad-**

¹² Korešpondenčná analýza je multivariačná metóda, ktorá sa používa pri analýze rozsiahlych kontingenčných tabuliek. Je to metóda, ktorá analyzuje asociácie medzi dvoma alebo viacerými kategorickými premennými. Jej hlavným cieľom je odhaliť štruktúru vzťahov v komplexnej dátovej matici. Korešpondenčná analýza zároveň umožňuje tieto vzťahy aj vizualizovať, a to pomocou bodov (ktoré reprezentujú kategórie analyzovaných premenných) v priestore, čo výrazne zjednodušuje interpretáciu výsledkov.

Graf 1: Hodnotová mapa sebadeklarovaných pravičiarov a ľavičiarov vo V4

národné pravice či ľavice. Inými slovami, poľská ľavica má bližšie k poľskej pravici ako k slovenskej (maďarskej, českej) ľavici a presne to isté platí aj pre národnú pravicu. Aj v politicko-kultúrnom stredoeurópskom priestore existujú rôzne verzie pravice a ľavice a ich variabilita je väčšia ako národné rozdiely medzi pravicom a ľavicou.

Prečo je to tak? Vysvetlení iste môže byť viac. Jedno však nepochybne súvisí s demokratickou konsolidáciou v daných krajinách. Viacerí politológovia konštatujú, že post-komunistické strany majú podstatne voľnejší priestor na formovanie straníckych stratégií a ideových obsahov a sú podstatne menej zodpovedné voči voličom ako strany v usadených demokraciách. Takáto „autonómnosť“ je umožnená tým, že v nových demokraciách majú politické strany skôr **inštitucionálny** než **sociálny** pôvod. Čiže na rozdiel od západoeurópskeho dlhodobého formo-

vania a profilovania strán, ktoré vznikli ako reprezentanti záujmov určitých častí spoločnosti, v nových demokraciách stránka pluralita vyrastala predovšetkým na politizácii existujúcich rozdelení a nie na politizácii sociálnej stratifikácie¹³. Zvyklo sa hovoriť, že strany sú „zavesené vo vzduchoprázdne“. Slabá ukotvenosť strán v sociálnej štruktúre znižuje zodpovednosť voči voličom a dáva elitám možnosť autonómnejšie určovať témy sporov. Sociálne štiepenia sa často stávajú politicky manifestnými na základe strategického rozhodnutia politických elit. Znamená to, že aj obsah politickej pravice a ľavice je viac určený politickými elitami a aktuálnymi vymedzeniami sa strán v rámci domácej politickej arény a menej univerzálnymi hodnotami pravice či ľavice, ktoré by boli nadnárodne ideovo čitateľné.

Názorové kvarteto

Z dát výskumu IRI sme vybrali ešte jednu ilustráciu. Tentoraz nepôjde o komplexný balík hodnôt, ale o postoje k dvom otázkam, ktoré reprezentujú diferencujúce postoje k eticko-kultúrnym otázkam na osi konzervatívne vz. liberálne (postoje k aborciiam¹⁴) a k úlohe štátu¹⁵. V tomto postupe sme teda priestor i jeho indikátory dopredu určili a na základe výsledkov výskumu sme v ňom umiestnili priemerné hodnoty za každú spoločnosť, priemerné hodnoty za pravičiarov a ľavičiarov i priaznivcov hlavných politických strán. Podobne ako v predchádzajúcom postupe i tu platí, čím sú pozície vzdialenejšie od priesečníku oboch osí, tým sú vzdialenejšie akémusi pomyselnému stredoeurópskemu názorovému strediu. Opäť sa potvrdzuje, že národné pravice a ľavice majú k sebe bližšie ako ideové. Ukazuje sa tiež, že každá spoločnosť má svoje ohnisko v niektorom z kvadrantov dvojrozmerného priestoru – česká spoločnosť je svojimi postojmi

¹³ Okrem iných o tom píše Ingrid van Biezen v práci „On the Theory and Practice of Party Formation and Adaptation in New Democracies“. In: *European Journal of Political Research* 2005, 44 (1), s. 147 – 174.

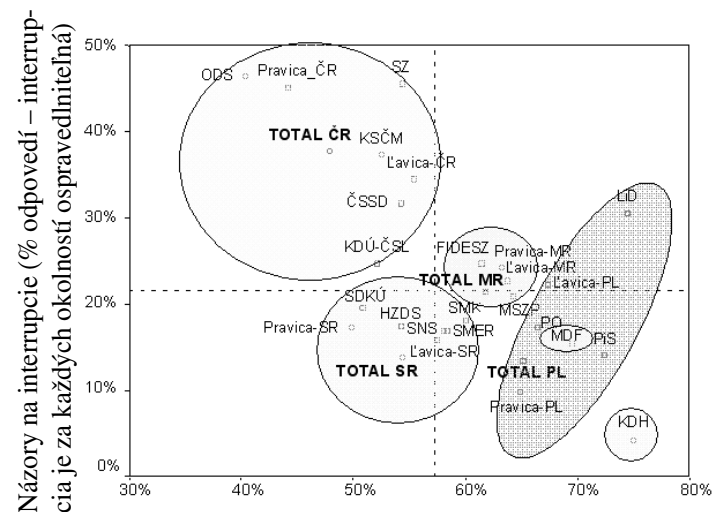
¹⁴ Miera ne/súhlasu s výrokom „Umelé prerušenie tehotenstva je ospravedliteľné za každých okolností“.

¹⁵ Miera ne/súhlasu s výrokom „Životné minimum by malo byť vládou garantované za každých okolností“.

najliberálnejšia a najtrhovejšia (a voliči ODS najvýraznejšie), poľská a slovenská sú najkonzervatívnejšie, ale poľská je ešte o niečo paternalistickejšia a maďarská sa umiestňuje najbližšie k stredu, zároveň s relatívne najmenším rozptylom čiastkových pozícií. Umiestnenie strán podľa postojov ich voličov tiež v mnohom popiera niektoré učebnicové definície – tak napr. v Čechách aj na Slovensku (mierne aj v Maďarsku) sú pravičiarci vyznávačmi liberálnejších postojov k interrupciám, ako ľavicári; česká ľavica je pro-trhovejšia ako poľská i maďarská pravica. V rámci celej V4 sú najkonzervatívnejší a zároveň najpaternalistickejší voliči KDĽ, na osi štát vz. trh sa k nim blížia voliči dvoch poľských strán – ľavicovej LiD (Lavica a Demokrati) a pravicovej PiS (Právo a spravodlivosť) bratov Kaczyńskich. Maďarským paradoxom je tesná blízkosť pravice a ľavice na oboch dimenziách. V prípade kultúrnej agendy to môže byť dané tým, že nepredstavuje tému sporu. V prípade sociálno-ekonomických tém je Maďarsko špecifické rozdelením úloh politických hráčov – socialisti sú reformátori (najznámejší reformátor 90. rokov Lajos Bokros bol ministrom financií v socialistickej vláde) a konzervatívny Fidesz lavíruje na hrane sociálneho populizmu a ponúka štátny intervencionizmus. Ideová blízkosť názorovej pravice a ľavice je o to paradoxnejšia, že práve maďarská politická scéna ponúka obraz dvoch nezmieriteľných rivalov.

Iste, mnohé z týchto paradoxov môžu vyplývať z odlišných kontextov daných tém. Na rozdiel od skúmania hlbšie zakotvených hodnôt môže v prípade názorov na zvolené dve otázky do hry vstupovať i to, do akej miery sú aktuálne predmetom verejného a politického diskurzu a teda do akej miery (spolu)určujú obsahy ideových postojov jednotlivých strán, prípadne pravicovo-ľavicového vymedzenia. Vo všeobecnosti však platí to, čo v predchádzajúcej analýze – neexistuje stredo-európska pravica a ľavica, národné kontexty sú silnejšie ako ideová univerzálnosť. Inými slovami – názorový a hodnotový „guláš“ si každá krajina varí podľa svojich špecifických ingrediencií.

Graf 2: Krajiny V4, pravičiarci/ľavicári a voliči v dvojrozmernom priestore (konzervatívne vz. liberálne postoje; trh vz. štát)

Vládou garantované životné minimum pre každého
(% odpovedí – áno, za každých okolností)

Záver

Otázkou samozrejme je, či sú v tomto krajinu Višegrádu špecifické alebo či by sme sa k podobnému výsledku dopracovali aj pri analogickom porovnaní iných krajín. Nepochybne, mnohé zmeny v postavení a fungovaní politických strán v demokratických spoločnostiach sú globálneho charakteru. V poslednej štvrtine 20. storočia došlo k rozmazávaniu ideového profilu aj etablovaných politických strán, rozvoľňovaniu tradičných elektorálnych väzieb a k obrovskému nárastu volebnej volatility. Mobilizovaní, sofistikovaní voliči sa rozhodujú bez ohľadu na ideové profily strán či sociálno-štruktúrne charakteristiky. Kľúčovým faktorom je aj nebyvalý vplyv médií a politického marketingu na volebné správanie. Nové demokracie sa s týmito procesmi vyrovnávajú v štádiu štruktúracie systému politických strán a v čase

nevyformovaných väzieb medzi politickými stranami a ich elektorátmi. Výsledky našej analýzy ukázali, že na úrovni hodnôt a názorov verejnosti je ideová profilácia pomerne slabá a viac ako univerzálne politické obsahy ju určujú domáce kontexty. Hovoríme však o hodnotách a názoroch širokej verejnosti v optike pravo-lavých identifikácií. Otázkou je, či miestne elity majú tieto pojmy a súvislosti „upratanejšie“. Každopádne výskumy višegrádskej elity ukazujú, že sú podstatne pravicovejšie než ich kolegovia v „starej“ EÚ, ale aj ako verejnosti v ich vlastných spoločnostiach¹⁶.

¹⁶ Vyplýva to napríklad z výskumu európskej elity INTUNE (Integrated and United), ktorý na Slovensku rieši Katedra politológie FIF UK.

Eduard Chmelár V ľavici obžalovaných

Napriek tomu, že v súčasnosti sa vo všetkých pádoch skloňuje kríza slovenskej pravice, som presvedčený, že ľavica sa nachádza v ešte horšom, predovšetkým ideologickom a štrukturálnom úpadku. Politika strany Smer dlhodobo devastuje sociálnodemokratické prostredie, diskredituje ľavicové hodnoty a otvára široké možnosti demagogickej kritiky až kriminalizovania klasických koncepcií, na ktorých stojí moderná ľavica. Spojenie socializmu a nacionalizmu je síce netypické, pre postkomunistickú realitu však nie nelogické, keďže nacionalistická agenda sa stala akýmsi insitným variantom čoraz viac iluzórnej štátnej regulácie v ekonomickom sektore. Samotný charakter strany Smer má pre slovenskú politiku dlhodobjšie následky a v nasledujúcich rokoch budeme svedkami ideologického vyhraňovania voči nemu tak na ľavej, ako aj pravej strane politického spektra.

Najsilnejšia vládna strana si totiž neuviedla jednu zásadnú vec: na Slovensku prebieha nielen zápas o národného, ale aj o liberálneho voliča a z tohto priestoru Smer úplne vycúval, hoci ide o veľmi atraktívnu voličskú skupinu. Nie je jedno, kto túto skupinu podchytí a podľa toho sa bude formovať aj charakter ľavice v budúcnosti. Ďalej treba poukázať na to, že Smer v roku 2008 nie je odlišný len od Smeru roku 1999, ale aj od Smeru roku 2006. Kým krátko po voľbách líder strany ešte zvädzal boj o posilnenie tzv. sociálnodemokratického krídla v rámci Smeru, dnes je tento zápas úplne irelevantný, ľavicové krídlo (ak sa o takom dá vôbec hovoriť) je marginalizované a prehlušené predovšetkým bývalými kádrami HZDS, ktoré presunuli do centra agendy tejto

strany nacionálne témy. Azda najzávažnejšie dôsledky bude mať fakt, že premiér Fico nepremieňa konzervatívny charakter slovenskej spoločnosti, neposúva ju smerom k trvalejším sociálno-demokratickým zmenám, ale stavia politiku len na osobnej popularite, ktorá je z dlhodobého hľadiska mimoriadne nestabilným faktorom.

Štandardizácia Smeru v zmysle parametrov európskej sociálnej demokracie je dnes už prakticky nemožná a neveria jej ani v PES. Jediným dôvodom milosti, ktorú dostala Ficova strana vo februári, bol fakt, že na Slovensku neexistuje iný sociálnodemokratický subjekt a európski socialisti potrebujú mať aj v tejto krajine mocenského partnera – najmä ak jeho preferencie oscilujú na 40 percentách. Nebyť tejto komparatívnej výhody, nikto by sa s nimi v Bruseli nebavil. Politika Strany európskych socialistov v tomto priestore tak v konečnom dôsledku utrpela fiasko. Od začiatku išlo o frašku a hľadanie spôsobu, ako si v tejto situácii udržať tvár. Ak PES po potrestaní Smeru argumentovala Berlínskou deklaráciou, ktorá zakazuje spoluprácu s pravicovými extrémistami, potom treba povedať, že na tejto skutočnosti sa pokračujúcim spojenectvom so SNS nič nezmenilo. A ak predseda európskych socialistov Poul Nyrup Rasmussen celkom vážne povie, že ho presvedčilo spoločné vyhlásenie Róberta Fica a Jána Slotu, je to také absurdné, akoby Ségolene Royal napísala list so Jeanom-Marie le Penom, že budú dobrí a Európa im uverila. Toto nedôveryhodné divadlo je v skutočnosti viac správou o stave PES ako správou o charaktere Smeru. Európski socialisti, ale aj časť pozorovateľov na našej domácej politickej scéne, jednoducho nepochopili, že koreň problému nie je SNS, koreň problému je v samotnom Smere. Táto strana už nemá ani len potenciál premeny na sociálnodemokratický subjekt. Jej lídri nevyrástli v aktivistických zápasoch ako osobnosti európskej lavice, nerozumejú občianskej angažovanosti, nie sú v plnej miere identifikovaní s hodnotovým systémom sociálnej demokracie a intelektuálne žijú z druhej polovice osemdesiatych rokov minulého storočia. Rozhodnutie PES je precedens, ktorý urobil z Berlínskej deklarácie zdrap papiera a prehĺbil už aj tak dosť veľkú polarizáciu vo vnútri európskej socialistickej rodiny, ktorá je markantná minimálne od roku 1999.

Tým sa dostávame k ústrednému problému lavice ako takej, ktorým je pretrvávajúca neschopnosť nájsť konzistentnú agendu a najmä riešenia pre 21. storočie. Dnešná lavica skôr kamufluje a imituje ako analyzuje a konštruuje. Najvplyvnejší myslitelia nedokázali ponúknuť ani len dostatočnú reflexiu klúčovej udalosti našej doby – zrútenia komunistického systému – čo je až šialené, lebo bez poctivého vyrovnania sa s týmto fenoménom sa lavica nemôže pohnúť z miesta. Vytvoriť kritickú teóriu stalinizmu ako perverzie emancipačného projektu je predovšetkým veľká úloha pre serióznou lavicu, nie pre ideologicky motivované ataky pravice maľujúcej zjednodušené obrázky toho, čomu sama dobre nerozumie. Fredric Jameson si v tejto súvislosti všimá, že tu existovala marxistická politická prax, ale žiadne marxistické politické myslenie. Existuje jediný spôsob, ako zachrániť podnetné Marxove idey: bezohľadná kritika samotného marxizmu. Nie opakovanie tradičných zaklínadiel o tom, ako Lenin zišiel z cesty, ale priamy útok na Marxovo poňatie spoločenského subjektu, moci, vykorisťovania a revolúcie. Je to paradoxné, ale bez existencie a zlyhania marxizmu zároveň by nebola možná dnešná liberalizácia európskej civilizácie. Ak sa celý lavicový projekt znovu radikálne nepremyslí vzhľadom na nové výzvy, ktoré prináša globalizácia, zostane v rovine historického reliktu a politického folklóru.

Lavica si predovšetkým nesmie dať vnútiť defetistický postoj. Storočie lavice nie je len storočím tragédií. Je to aj storočie boja o kvalitu demokracie. Z lona tohto zápasu vzišli tie najzdravšie tradície občianskeho hnutia zasadzujúce sa za práva chorých a bezbranných, žien a detí, pracujúcich a nezamestnaných, kultúrnych a národnostných menšín, ale aj za práva tých, ktorí prídu po nás a majú nárok na kvalitné životné prostredie. Z toho istého zápasu sa však zrodili aj omyly, zlyhania a zločiny, ktoré zneistili milióny ľudí veriacich v pokrok a humanizmus. Súčasná lavica má dve minulosti a táto dvojaká pamäť ju priviedla do obdobia ideologického a politického zmätku, ktorý už nie je náhodným zaváhaním, ale štrukturálnou realitou. Dnes musíme konštatovať, že zlyhala nielen komunistická, ale aj sociálnodemokratická cesta spoločenského vývoja. Komunisti smerovali do slepej uličky už vo chvíli, keď uverili, že homogénnosť je lepšia ako rôznoro-

dosť a rovnosť znamená totožnosť. Spolu s liberálmi nepochopili neoddeliteľný komplexný význam revolučného hesla „sloboda, rovnosť, bratstvo“, keď v mene rovnosti potláčali slobodu podobne ako pravica v mene slobody odstraňuje rovnosť. Na druhej strane sociálni demokrati nemajú o nič väčšie právo považovať sa za dedičov ľavice uplynulého storočia. Len máloktorý politický smer utrpel také vážne ideologické fiasko ako práve sociálna demokracia, ktorá sa dobrovoľne a takmer nepozorovane vzdala svojho historického cieľa. Kým na začiatku vstupovala do centra politiky so smelou ambíciou zmeniť spoločenský systém cestou vlastných reforiem, o sto rokov neskôr chce tento systém nanajvýš krotiť a stať sa manažérom jeho úprav. V skutočnosti sa však sociálna demokracia prestala usilovať o akékoľvek zásadné zmeny. Stala sa súčasťou systému, voči ktorému mala byť namierená. Dokonca ani ideológia, ktorá sa sociálnej demokracii dnes najviac pripisuje – sociálne orientované tržové hospodárstvo – sa nezrodila v jej politickom tábore.

Súčasná sociálna demokracia v situácii, keď je politicky možné čokoľvek, stavila na stratégiu výhod a pozícií bez ambícií formulovať ciele, ktoré presahujú horizont budúcich volieb. Nech už jej návrhy vyzerajú akokoľvek atraktívne, sme si istí, že ide o podvod. Sociálnodemokratické riešenia sú pri dnešných globálnych trendoch nielenže rovnako utopické ako komunistické, ale navyše sú aj pokrytecké. Socialistické strany sa z času na čas dostali k moci, no ich výsledky sú v konečnom dôsledku katastrofálne. V lepšom prípade ich prístup viedol k zbyrokratizovanej podobe sociálneho štátu. V tom horšom prípade k revitalizácii nespravodlivého systému, ktorú paradoxne umožnili paternalistické zásahy. Rituálne vyhlasovanie boja proti nezamestnanosti a vraj z nej vyplývajúcej chudobe je mocenská fikcia našich vlád, ktorá je mocná len preto, že sme na nej všetci účastní: tí, čo ju udržiavajú, tí, čo ju využívajú, tí, čo ju tolerujú, tí, čo ňou trpia a ešte aj tí, čo v ňu veria. Sociálna demokracia tak nikdy nedosiahla svoj cieľ úplnej socialistickej transformácie. V každom prípade musíme vychádzať z predpokladu, že stratégia premeny sveta, ktorá sa zrodila v 19. storočí, je dnes už vyvrátená, ľavica je neistá a odpor slabý. Ak chce stáť na čele emancipačného hnutia aj naďalej, musí s väčšou intelektuálnou pokorou pristupovať

k skutočnosti, že jej doterajšie analýzy neboli dobré. Musí odmietnuť jedinú hierarchickú štruktúru a uznať rôznorodosť foriem, s ktorými ľudia prichádzajú k riešeniu svojich bezprostredných problémov.

Aké sú teda výzvy takejto politiky? Zreformovať existujúce inštitúcie, prehĺbiť demokraciu a rozšíriť ju v štáte i občianskej spoločnosti. Dať slobode konkrétny zmysel, aby neslúžila len ako zaklínadlo zakrývajúce aj tie najohavnejšie činy. Osvietenecské ideály nie sú prekonané – ešte stále nie sú naplnené. Ešte stále nevieme, čo je to bratstvo. Ešte stále nerozumieme pojmu rovnosť a vari najviac sa mu vysmievať tí, ktorí za ňu v živote nebojovali, ktorí neobetovali ani zlomok svojej mzdy a neriskovali za ňu krk ako ľudia v krajinách Latinskej Ameriky či Afriky. Ešte stále sme neprenikli do významu demokratických princípov a už sa nájdú ľudia, ktorí chcú zrušiť všeobecné volebné právo a tento bezočivý návrh maskujú do podoby „daňovej demokracie“.

Dnešná ľavica potrebuje jasnú víziu toho, čo chce dosiahnuť. Bez takejto vízie je jej spoločenský projekt nedokončený a hnutie nemá konkrétnu pozíciu. A čo je horšie, nejestvuje tu ani záruka, že sily uvoľnené takýmto procesom budú progresívne. Bez jasnej hodnotovej štruktúry môžu jej aktivity degenerovať do číreho populizmu. Táto vízia však nesmie byť statická dogma, ale vyvíjajúca sa panoráma novej spoločnosti, rodiaca sa zo spoločnej skúsenosti a poznania. Môže sa zrodiť iba v hlbokjej, poctivej a otvorenej diskusii všetkých ľudí, ktorí to s iným svetom myslia vážne. Zapojiť všetky sily do takejto diskusie nie je mrhaním času, ale bezodkladnou prioritou. Súčasná globálna realita kladie celkom nové nároky na pochopenie antagonizmov v politickom systéme. Hovoriť dnes o ľavici neznamená automaticky hovoriť o Smere. A hovoriť o inštalovaní občianskej, participatívnej demokracie bez autokratických recidív neznamená automaticky hovoriť o ľavici.

Peter Weiss
 K európskym a slovenským kontextom
 rozhodovania o členstve strany
 Smer – sociálna demokracia
 v Strane európskych socialistov¹

Ako človek s trinásťročnou praktickou politickou skúsenosťou po Novembri 1989, ktorému záleží na budúcnosti sociálnej demokracie na Slovensku a na jej dôstojnom mieste v politickej rodine európskych sociálnych demokratov, využívam ponuku vyjadriť sa v širšom kontexte k otázke členstva strany Smer – sociálna demokracia v Strane európskych socialistov. Keďže od roku 2003 som mimo aktívnej politiky a nemám žiadne politické ambície, verím, že moje úvahy by sa mohli vnímať ako pokus čo najobjektívnejšie poukázať na zložité a často skryté súvislosti a dôsledky rozhodovania o členstve strany Smer v SES.

1. Kontext Strany európskych socialistov a európskej politiky

V súčasnosti je nespochybniteľným faktom značná a narastajúca hodnotová a programová diverzia sociálnodemokratických, resp. socialistických strán v Európe, ale i vo svete. Preto je pochopiteľné, že SES trvá na rešpektovaní tzv. Berlínskej deklarácie, ktorá vymedzuje bazálne sociálnodemokratické hodnoty vo vzťahu

¹ Text bol napísaný pred februárovým rozhodnutím Strany európskych socialistov (pozn. red.)

k takým fenoménom, ako sú xenofóbia, rasizmus, intolerancia, šovinizmus, a teda predstavuje akúsi minimálnu platformu zhody medzi praktickými politickými postupmi európskych sociálnych demokracií. Tým skôr, že význam a účinok týchto fenoménov v jednotlivých členských krajinách EÚ i v európskej politike narastá.

História sociálnodemokratických strán jen spätá s principiálnym odporom voči tým fenoménom, ktoré sa premietli tak do nacistickej a fašistickej politiky, ako aj do politiky stalinistických a neostalinistických režimov. Odmietanie recidívy týchto javov teda tvorí základnú identitu európskej sociálnej demokracie.

Postoj SES voči spojenectvám so stranami inklinujúcimi ku krajnej pravici, resp. používajúcimi radikálnu nacionalistickú a xenofóbnu rétoriku, je motivovaný aj tým, že si strážia serióznosť svojho politického štýlu a bránia sa proti zvodom populizmu a pokušeniu v mene politického úspechu používať vulgárnu rétoriku a iné politické techniky, vlastné „úspešným“ xenofóbnym a nacionalistickým stranám. Ide aj o stanovanie istých štandardov pre novo sa formujúce strany sociálnodemokratického typu v tranzitívnych krajinách východnej Európy ale aj na iných kontinentoch.

2. Slovenský kontext

Volebný úspech strany Smer v roku 2006 znamenal najväčšie víťazstvo strany hlásiacej sa k sociálnej demokracii na Slovensku od roku 1920. Toto víťazstvo treba zúročiť v prospech sociálnej demokracie na Slovensku i v Európe. Tým skôr, že súčasné volebné preferencie radia Smer k najsilnejším stranám tohto typu v Európe i na svete.

Smer zásadne oslabil politický vplyv Vladimíra Mečiara, keď sa Ficovej strane ako jedinej podarilo prebrať Hnutiu za demokratické Slovensko podstatnú časť jeho elektorátu. Zásadne zmenil slovenskú politickú scénu aj tým, že definitívne marginalizoval a de facto historicky zlikvidoval neostalinskú KSS. Smer ako nová politická strana, ktorá vznikla až desať rokov po Novembri, silne oslabil účinnosť pravicovej argumentácie, že slovenská ľavicová koreň v komunistickom režime. Nie je následníčkou stranou

ani KSS ani SDL a z hľadiska politickej ideológie a programu nemá s bývalou KSS nič spoločné.

Prvýkrát od Novembra 1989 je na Slovensku vláda, v ktorej dominuje strana so sociálnodemokratickou orientáciou. V slovenskom parlamente je však so stranou Smer až päť rôznych konzervatívnych a liberálnych pravicových strán. Len neschopnosť Kresťanskodemokratického hnutia akceptovať účasť Ľudovej strany – HZDS na čele s Vladimírom Mečiarom ako súčasť pokračujúcej pravicovej vládnej koalície zvrátila reálnu hrozbu, že Smer bude v opozícii. Aj v tomto kontexte treba chápať účasť SNS vo vláde.

Výnimočnosť víťazstva strany Smer vo voľbách a jej vládneho postavenia vyplýva aj zo skutočnosti, že na Slovensku aj v období prvej Československej republiky mala sociálna demokracia, ale aj komunistická strana, iba politicky nevýznamné postavenie. Silne katolícke Slovensko bolo vždy pravicovo-konzervatívne. Nemá ani liberálnu tradíciu. Preto udržanie a upevnenie pozícií strany Smer v modernej slovenskej spoločnosti je priam historickou výzvou. Ak nedôjde k dôslednej sociáldemokratizácii Smeru a k hlbšiemu a trvalejšiemu zakotveniu sociálnodemokratických hodnôt v slovenskej spoločnosti, je odôvodnené očakávať, že Slovensko bude na dlhú dobu odsúdené na pravicové vládnutie, lebo pravica vo svojich rôznych podobách bude v slovenskej spoločnosti opäť jednoznačne dominovať.

Smer nemá na slovenskej politickej scéne reálnu sociálnodemokratickú, resp. socialistickú alternatívu. Je nereálne očakávať, že mimo strany Smer – sociálna demokracia by mohla vzniknúť relevantná strana sociálnodemokratického typu, ktorá by vychádzala z „principiálnej kritiky“ Smeru z pozície „čistých“ sociálnodemokratických hodnôt. Jedinou rozumnou a nádejnou cestou je ďalšia sociálnodemokratická kultivácia strany Smer. V tomto procese musí nezastupiteľnú úlohu zohrať SES.

Sociálna demokracia nemá prirodzeného partnera pre vládnutie. Nie je ním ani vnútorne rozdelená Kresťansko-demokratické hnutie so silne fundamentalistickým a euroskeptickým krídlom. Takýmto partnerom nie je ani súčasná Strana maďarskej koalície, v ktorej po odchode Bélu Bugára z vedenia dominujú radikálne prúdy, ktoré sú napojené na veľkomaďarský naciona-

lizmus reprezentovaný podpredsedom Európskej ľudovej strany Viktorom Orbánom. Realizácii scenára „všetky pravicové strany proti strane Smer“ bránia iba vysoké preferencie strany Smer a skutočnosť, že SMK a SNS nemôžu byť v jednej pravicovej koalícii. Netreba si robiť žiadne ilúzie, že SDKÚ-DS a KDH by po voľbách nevzali SNS do koalície kvôli zásadnému odporu voči rétorike a politike Jána Slotu. Takáto vláda pravice na Slovensku by vďaka spoločnej prítomnosti SNS a KDH v nej, viedla k nebývalému posilneniu euroskeptických, ba priam protiintegračných postojov SR v EÚ a k erózii súčasnej veľmi pozitívnej nálady slovenského obyvateľstva voči EÚ.

Súčasná pravicová opozícia sa usiluje o delegitimovanie úspešnej slovenskej lavice. Obviňuje Smer z boľševizmu, populizmu, protireformnosti a pokrytecky mu vyčíta zahraničnopolitické problémy kvôli koalícii so SNS. Rozhodnutie SES o pozastavení členstva bolo pre pravicovú opozíciu hlavným argumentom pri obviňovaní Smeru z poškodzovania národných záujmov a slabej pozície Slovenska v EÚ.

Fakt pozastaveného členstva bol vážnym dôvodom aj pre rezervovaný postoj voči Smeru zo strany tej časti inteligencie vo veľkých mestách, ktorá je síce kriticky naladená voči predchádzajúcej politike pravicovej vlády, ale nevie sa celkom stotožniť s politikou súčasnej vládnej koalície. Nedostatočná akceptácia sociálnodemokratického charakteru strany v zahraničí posilňuje u tejto časti inteligencie skepticizmus a istú podozrievavosť k motívom politiky Smer. Zápas o vytvorenie širokého intelektuálneho zázemia pre lavicovú politiku, o otvorený príklon veľkého množstva špičkových osobností vedeckého a kultúrneho života ale aj biznisu k sociálnej demokracii, je jedným z podstatných momentov z hľadiska dlhodobého etablovania sa strany Smer – sociálna demokracia ako dominantného pólu na slovenskej politickej scéne. Účasť na intelektuálnych a programových diskusiách SES a jej členských strán je nevyhnutnou podmienkou hlbokého zakotvenia sociálnodemokratických hodnôt a ideí v slovenskej spoločnosti, v ktorej doteraz jednoznačne dominuje neoliberalné ekonomické zmýšľanie. Je to o. i. dôsledok silnej ideologizácie reforiem, ktoré uskutočňovala Dzurindova vláda. Iný ako neoliberalný prístup k riešeniu problémov slovenskej ekonomiky ale

aj globalizácie silno naráža na mainstreamový prúd, ktorý sa etabloval v najvplyvnejších mimovládnych organizáciách, médiách i medzi ekonomickými analytikmi veľkých bánk. Iný ako neoliberalný názor sa diskvalifikuje ako a priori protireformný alebo nekompetentný. Aj tu treba vidieť zdroj konfliktu medzi vládou a médiami, ktorý však v žiadnom prípade neprerástol do obmedzovania slobody tlače.

Z novosti strany a peripetií jej vzniku vyplýva potreba pokračovať vo vnútornom procese sociáldemokratizácie. Túto potrebu umocňuje aj už spomínaný fakt, že Smer prebral nielen voličstvo ľavicových strán, ale najmä voličstvo Vladimíra Mečiara a má tiež veľa prvovoličov, teda ľudí bez politickej skúsenosti. Bez zakotvenia v SES a úzkej spolupráce so sociálnodemokratickými stranami v Európe je úspech procesu ďalšej sociáldemokratizácie oveľa menej pravdepodobný. Potvrďuje to aj skúsenosť SDL. Transformácia tejto strany a jej plnohodnotné začlenenie sa do SI a SES boli výsledkom intenzívneho angažovania sa západoeurópskych sociálnych demokracií a intenzívnej komunikácie so sociálnodemokratickými stranami v strednej Európe. Treba tiež povedať, že nedostatočné osvojenie si sociálnodemokratických hodnôt a princípov a nového programu členmi, aktivistami a vrcholovými funkcionármi SDL sa v zložitej situácii pôsobenia vo vláde širokej koalície stalo hlavnou príčinou názorového rozkolu v SDL. V súčasnosti, keď je Smer na vzostupe a na vrchole popularity a jeho líder je nespochybniteľnou autoritou, sa otázka vnútornej sociáldemokratizácie môže zdať ako nedôležitá alebo dokonca ako spochybňovanie vývoja, ktorým strana Smer prešla. V prípade reálnych politických ťažkostí a poklesu popularity, ako o tom svedčí opäť príklad SDL, sa však spory o interpretáciu sociálnodemokratických hodnôt ľahko môžu dostať do polohy mocenského boja v strane a ohrozovať jej povest' vo verejnosti a účinnosť jej vymedzovania sa voči iným politickým stranám.

Vysoká popularita strany Smer, ktorá by si zasluhovala osobitnú analýzu, iste svedčí o úspešnosti politiky premiéra i vedenia strany a o dobrom vcítení sa do nálad a potrieb slovenskej spoločnosti po rokoch ťažkej transformácie a integrácie. Faktom je, že nový elektorát Smeru, prebraný od Vladimíra Mečiara, si želal

koalíciu nie s SMK a KDH, prípadne veľkú koalíciu s SDKÚ-DS, ale práve koalíciu so SNS a LS-HZDS.

Výskumy tiež ukazujú, že veľká väčšina Slovákov preferuje práve túto koalíciu a že mnohí z nich Slotove postoje chápu ako aspoň do istej miery oprávnené aj napriek vulgárnosti, primitívnosti a politickej negramotnosti mnohých jeho vyjadrení. Jedným z dôležitých vysvetlení tejto skutočnosti je, že oficiálna „národná“ politika Maďarskej republiky po revolúcii a po štátnom osamostatnení sa Slovenskej republiky vyvolávala a stále vyvoláva u veľkého počtu Slovákov silné obavy a posilňuje obranársky nacionalizmus, ktorého najvýraznejším predstaviteľom je práve Jána Slota. Vyhlásenie nebohého maďarského premiéra Józsefa Antalla, že sa cíti byť ministerským predsedom pätnástich miliónov Maďarov, požiadavka maďarskej autonómie na národnostne zmiešaných územiach južného Slovenska, ktorú pri každej príležitosti presadzuje prezident Lászlóm Sólyom, oficiálna požiadavka maďarskej vlády zakotviť do Európskej ústavnej zmluvy kolektívne práva pre príslušníkov národnostných menšín, to všetko znovu a znovu oživuje pocit akútneho národného ohrozenia, ktorý súvisí so spomienkami na nemilosrdnú maďarizáciu Slovákov a na okupáciu pätiny slovenského územia horthyovským Maďarskom po Viedenskej arbitráži. S týmto pocitom súvisí aj odmietanie pokusov otvárať tzv. Benešove dekréty.

Osobitne treba spomenúť koncepciu spájania maďarského národa ponad hranice vytváraním právnych a inštitucionálnych väzieb medzi Maďarskou republikou a občanmi susedných krajín, ktorí sa hlásia k maďarskej národnostnej menšine, ktorá sa stala súčasťou vládnej politiky premiéra Viktora Orbána. Jej praktickým vyjadrením sa stal zákon o zahraničných Maďaroch (známy ako „status law“), ktorý napokon musel byť pod tlakom slovenskej a rumunskej diplomacie i orgánov EÚ zásadne zmenený. Bývalý štátny tajomník ministerstva národného kultúrneho dedičstva Maďarskej republiky András Várhegyi konštatoval, že Orbán už prekročil politický rubikon a „dnes je celá maďarská národná politika o budovaní inštitucionalizovaného pätnásti miliónového spoločenstva, lebo každý Maďar sa dostane – ak chce – do inštitucionalizovaného osobného vzťahu s maďarským štátom... Proces sa zavŕši vtedy, keď každý Maďar, žijúci v Karpat-

skej kotline, dostane maďarské štátne občianstvo a volebné právo.“ Od tohto programu veľkomaďarského nacionalizmu, ktorého autorom a vykonávateľom je podpredseda Európskej ľudovej strany V. Orbán, naozaj vedú chodníčky k revizionizmu a irendentizmu.

Nárast obáv z maďarského nacionalizmu posilnila aj nedávno uskutočnená zmena na poste predsedu SMK. Umiernený a medzi Slovákami obľúbený Béla Bugár bol vystriedaný Pálom Csáky, ktorý si tento post vybojoval aj tým, že posilnil pozície Orbánovho najvernejšieho spojenca na Slovensku Miklósa Duraya, ktorý sa stal podpredsedom SMK pre stratégiu. Podľa Lászlóa Szigetiho, „bugárovská koncepcia sa usiluje o symbiózu maďarskej národnej a slovenskej občianskej identity. Je to ťažká, ale jediná schodná cesta. Durayovská politická koncepcia zľahčuje váhu a rolu občianskeho vedomia. Nechce viesť so slovenskou politickou elitou dialóg, Durayove prejavy a články nám chcú vsugerovať, že sme predovšetkým Maďari a všetky naše ostatné spoločenské identity sú druhoradé alebo nepodstatné. Jeho jedinou zbraňou je nikdy neukončiteľná politika maďarskosti... má jediné základné poslanstvo: Kto nejde s nami, nie je pravý Maďar. Na rozdiel od Bugára Duray chce vytvoriť pre Maďarov žijúcich na Slovensku vlast' tam, kde na to niet nijakej šance. Prebudil k životu ideu jednotného maďarského politického národa...“

Bez tohto širšieho vysvetlenia nie je možné pochopiť dianie na slovenskej politickej scéne. Obraz (ktorý, žiaľ, pomáha vytvárať Ján Slota svojou vulgárnou a primitívnou rétorikou), že na Slovensku máme do činenia iba so zlým slovenským nacionalizmom, ktorý ubližuje príslušníkom maďarskej národnostnej menšiny, ktorá sa potom musí brániť na európskych fórach, je falošný. Slovenská politika je permanentne konfrontovaná aj s veľkomaďarským nacionalizmom. Tým, ktorý je prítomný v oficiálnej štátnej politike Maďarskej republiky a korení v neschopnosti racionálne sa vysporiadať s traumou Trianonu a stratou maďarskej veľkosti z čias rakúsko-uhorskej monarchie. I tým, ktorý pestuje značná časť maďarskej inteligencie na Slovensku na čele s Durayom, používajúc pri tom, na rozdiel od J. Sloty, kultivovaný slovník. Politickým ostrakizovaním strany Smer v SES sa objektívny problém stretu agresívneho veľkomaďarského

nacionalizmu, ktorý na seba neupozorňuje vulgarizmami a primitívnymi vyjadreniami, so slovenským obranárskym nacionalizmom, ktorý na seba, žiaľ, takýmto slovníkom sústavne upozorňuje, ani nevyrieši, ani nebude kultivovať. Naopak, môže posilniť význam hrania národnou kartou nielen v politike (exkomunikovaných) slovenských sociálnych demokratov, ale i ďalších slovenských politických strán. Veď keď nikomu v ELS neprekáža Orbánov nacionalizmus, prečo by mal prekážať nacionalizmus v podaní slovenských politikov, ak začnú používať sofistikovanú terminológiu a kultivovaný jazyk?

3. Riziká a šance

Riziká neakceptovania strany Smer v Strane európskych socialistov pre účasť SNS vo vládnej koalícii, ktorej problematické stránky zvýraznil v poslednom septembrovom týždni Ján Slota svojou vulgárnou, politicky i ľudsky hlúpu a neprijateľnou rétorikou voči predsedovi SMK Pálovi Csáky, možno zovšeobecniť v tom zmysle, že vylúčenie strany Smer zo SES oslabí presvedčené a hodnotovo jasne vyprofilované sociálnodemokratické jadro v strane a posilní vplyv politických pragmatikov, ktorí si z dôsledného napĺňania všetkých sociálnodemokratických hodnôt v politike strany príliš ťažkú hlavu nerobia. Posilní sa tiež o pôvodný elektorát LS-HZDS sa opierajúca skupina aktivistov, ktorá intuitívne inklinuje viac k národno-konzervatívnym hodnotám.

V strane i medzi jej priaznivcami sa upevní obraz nielen SES, ale aj orgánov EÚ ako tých, ktorí nerozumejú Slovensku a ktorí sa zvonku usilujú Slovákom prikazovať, čo majú robiť. Optimistický a žičlivý postoj občanov SR k EÚ a ich veľmi vysoká dôvera v jej inštitúcie môže podľahnúť značnej erózii. Pôdu pod nohami tak získajú slovenskí euroskeptici z konzervatívnych strán, čo sa z dlhodobého hľadiska bude prejavovať aj v postojoch slovenskej verejnosti k riešeniu dôležitým otázkam EÚ. Slovensko sa môže nebadane zmeniť na ďalšiu problémovú krajinu.

Smer ako normálna súčasť SES, resp. jeho politická elita prejde pozitívnou socializáciou prostredníctvom pravidelnej účasti na práci jej rôznych grémií a naučí sa robiť politiku súčasne pre

domáce i európske auditórium. A naopak, vylúčenie spôsobí podceňovanie hodnotových aspektov a európskeho rozmeru vládnej politiky a vytvorí priestor pre postupnú vnútornú eróziu základných sociálnodemokratických hodnôt a pre posilňovanie hodnotového eklekticizmu, ktorý je aj v súčasnosti vážnym problémom napr. pri posudzovaní historických udalostí a historických osobností (napr. Andreja Hlinku).

„Potrestanie“ strany Smer nahrávalo pravicovej opozícii, ktorá je dnes v dezolátnom stave, a pomôže jej konsolidácii. Bude argumentom pre delegitimizáciu sociálnej demokracie na Slovensku. Neoslabí nacionalistické výstrelky, ale, naopak, rozmnoží ich. Povzbudí veľkomaďarský nacionalizmus v Maďarsku i na Slovensku. Povedie k oslabeniu pozícií sociálnej demokracie na Slovensku i v strednej Európe. V konečnom dôsledku môže byť začiatkom cesty k reštaurovaniu postavenia sociálnej demokracie ako strany, ktorá sa dostane k moci iba vtedy, keď bude „jazýčkom na váhach“ alebo keď budú veľké rozpory medzi pravicovými stranami.

Rizikom je aj to, že časť vedenia a aktivistov strany Smer si jej plné akceptovanie v SES vysvetlí tak, že všetko je v poriadku, koalícia so SNS prestáva byť problémom a že Smer nepotrebuje pokračovanie procesu vnútornej sociáldemokratizácie. Preto takýto krok by mal byť viazaný na silný inštitucionalizovaný a pravidelný dialóg na všetkých úrovniach medzi SES a Smerom a na formulovanie jasných podmienok pre správanie sa SNS.

Jaroslav Daniška Ficov úspech a ľavicová tradícia na Slovensku

Diskusia o slovenskej ľavici je po voľbách v roku 2006 redukovaná na diskusiu o Róbertovi Ficovi. Napokon podarilo sa mu na Slovensku vyhrať voľby s nominálne socialistickou stranou len druhýkrát v dejinách, takmer sto rokov po úspechu sociálnych demokratov v roku 1920. Ruku v ruke s jeho úspechom však stojí otázka, aký je Fico vlastne socialista, keď zachoval rovnú daň, *de facto* dane len znižuje, a celá jeho sociálna politika je kombináciou razantnej rétoriky a minimálnych zmien legislatívy. Čo je to za socializmus? Má silný mandát, dominantné postavenie vo vláde... a aká je jeho politika? Stačí sa pozrieť na to ako zvyšuje sociálne dávky: zvýšenie dotácii na prvé dieťa sa deje na úkor valorizácie ostatných rodinných dávok. Čo je na tom sociálne? Nuž dve veci vlastne áno, rétorika a efekt. Fico totiž orientuje podporu tam, kde to prinesie priamy efekt. Zaujímajú ho voliči, lepšie povedané ich počet, nie menšiny, ani tie sociálne odkázané. Druhých a tretích detí sa predsa rodí málo, Slovensko vymiera, a preto ho tieto rodiny nezaujímajú a na ich úkor financuje rodiny s jedným dieťaťom, ktorých je väčšina. Samozrejme, že to nie je sociálne. Ale spoločenský efekt je zrejmy: Fico boduje.

Navyše, vláde praje nevídaný ekonomický rast, základné hospodárske reformy, členstvo v medzinárodných organizáciách. Fica však napriek všetkej novosti nemožno vytrhnúť z dejín slovenskej ľavice. On aj jeho politika totiž patria do tradície slovenskej ľavice a vychádzajú z nej.

Fico a tradícia lavice

Predtým, než sa dostaneme k zdrojom a príčinám Ficovho úspechu v slovenskej politike, pár poznámok k jeho spätosti s tradíciou slovenskej lavice. Za kľúčové považujem tri body: vzťah slovenskej lavice k demokracii, charakter lavicových osobností v politike a napokon generačné vzopätie bývalých komunistov v období postkomunizmu.

Historicky, ako na to poukázal už Lubomír Lipták, nie je slovenská lavica názorovo homogénna. Za posledných sto rokov dominovali slovenskej lavici rôzne ideologické doktríny, respektíve ich kombinácia. Slovenská lavica bola výrazne komunistická, nacionalistická a občas pokrokársky modernistická. Pravda, pokrok mal za ten istý čas rôzny obsah, niekedy bol synonymom pokroku československý inokedy európsky centralizmus, prípadne sekularizmus, hľadanie tretej cesty, či vôbec lavicový liberalizmus s témami genderu či privilégií pre sexuálne menšiny. Dôležité však pre tradíciu slovenskej lavice je, že jej úspech fakticky nikdy nebol spojený so sociálnou demokraciou, teda umiernenou formou lavice. Sociálnodemokratická tradícia na Slovensku fakticky neexistuje. A to jednak kvôli tomu, že sa sociálni demokrati významnejšie nepresadili v prvej československej republike, jednak kvôli tomu, že netvorili významnejšiu časť nekomunistického disentu a napokon preto, že lavica po roku 1989 vznikla transformáciou totalitnej komunistickej strany.

Navyše, problematický vzťah slovenskej lavice k demokracii vyplýva aj z toho, že okrem dedičstva komunizmu, ohrozujú a oslabujú demokraciu aj ďalšie dve politické doktríny: nacionalizmus a pokrokársky modernizmus.

Zatiaľ čo pri komunizme je jeho anti-demokratickosť evidentná, ide o totalitnú ideológiu, ktorá neguje existenciu názorovej plurality a garanciu práv a slobôd, a demokraciu odmieta tak povediac „zvonku“, bez toho, aby sa jej podriadila, prijala jej pravidlá hry, pri nacionalizme a pokrokárskom modernizme sa treba zastaviť dlhšie. Nacionalizmus totiž nie je *a priori* antidemokratický, naopak, stavia na demokratickom sentimente a mobilizácii más. To, čo však ohrozuje, je liberálny charakter demokracie, výkon a uplatňovanie moci. Na rozdiel od komunizmu ničí

demokraciu zvnútra, ohrozuje hodnotový základ, ktorý je jej predpokladom a na ktorom je stabilná demokratická spoločnosť založená, rozdeľuje národ a správa sa presne podľa klasickej poučky – transformuje demokraciu na oligarchiu. Nacionalizmus má teda všetky predpoklady zmeniť demokraciu na tyranu väčšiny. A to samozrejme demokratickú formu vlády priamo ohrozuje.

Pokiaľ ide o to, čo sme nazvali pokrokárskym modernizmom, tak ten naopak ohrozuje demokraciu diktátom menšiny. Existuje rad príkladov dokazujúcich, že témy liberálnej lavice nie sú odrazom vôle ľudu, ktoré lavica demokraticky zastupuje, ale že ide o program, ktorým pokrokárska avantgarda *mení* existujúcu spoločnosť a transformuje ju v súlade s predstavami menšiny. Preto sa na presadenie najrôznejších nových „práv“ nevyužívajú primárne demokratické nástroje, ale naopak, nedemokratické formy moci. Príkladom je súdny aktivizmus v Spojených štátoch, teda moc ústavných súdov, ktorá aktivisticky interpretuje staré práva tak, že v nich nachádza ideologické preferencie menšiny (právo na potrat, zmena definície manželstva) alebo nadnárodná forma moci v Európskej únii, keď z vyššej, nad členskými štátmi ustanovenej úrovne moci, ktorá nepozná klasickú liberálnu deľbu moci a ktorá trpí demokratickým deficitom a tiež minimálnou kontrolou, dochádza k intervenciám, ktoré štátom predpisujú regulácie, ktoré by na národnej úrovni nikdy prejsť nemohli. Podstatou oboidvoch týchto prístupov je teda preferovanie záujmu menšiny, na úkor väčšiny. A keďže presadenie takýchto záujmov nie je možné demokratickým spôsobom, získaním väčšiny, ktorá neexistuje, presadzuje sa táto agenda súdnym aktivizmom alebo mocou nadnárodných organizácií. Táto oblasť však odbočuje od témy, a preto sa jej ďalej venovať nebudem. Dôležitý je záver, ktorým je napätie medzi doktrínami lavice a demokraciou. Komunizmus je ako totalitná ideológia otvorene anti-systémový a nacionalizmus aj pokrokársky modernizmus potrebujú z povahy svojho založenia demokraciu dynamicky meniť. Toľko prvá poznámka k ideovému charakteru slovenskej lavice.

Druhá poznámka sa týka tak povediac „kádrového profilu“ slovenskej lavice. Stojí totiž za pozornosť, že okrem toho, že na rozdiel od okolitých krajín neexistuje na Slovensku tradícia sociálnej demokracie, neexistujú ani veľké historické postavy

a skutočné osobnosti demokratickej lavice. Je teda vlastne logické, že okrem demokracie, má naša lavica problém aj s demokracií v svojich radoch. Ide teda o tak povediac „kádrový“ problém. Napokon dôkazom je nielen to, že výraznejšie osobnosti nie sú dnes v Smere, ale že na rozdiel od konzervatívnej alebo liberálnej pravice sa lavica nemá v podstate na koho z prvej republiky odvolať. Ukázala to aj diskusia o osobitých zákonoch, keď sa predjednával lex Hlinka. Liberálna pravica zdôrazňovala zásluhy Milana Hodžu. Lavica sa nedokázala odvolať na žiadneho demokratického politika a tak spomínala iba Alexandra Dubčeka. Otázka však stojí: aké zásluhy Alexandra Dubčeka, aký jeho odkaz, politické dedičstvo je zaujímavé pre modernú slovenskú lavicu? Prečo má byť Dubček uctievaným symbolom demokratickej lavice? Čím si to zaslúžil? Azda osobnou popularitou? Nič iné totiž neprichádza do úvahy. Dubček bol bývalý aparátčik, ktorý nedokázal ponúknuť žiadny realistický politický program. Jediné, čo dokázal bolo vzbudiť sympatie a ilúzie. Napokon, ale nedokázal stáť ani za nimi a podriadiť sa normalizačnému režimu, s ktorým po obsadení Československa ruskými vojskami kolaboroval vo funkciách predsedu federálneho zhromaždenia a neskôr veľvyslanca normalizačného režimu v Turecku. Čo z toho je dnes hodné úcty? Slovenská sociálna demokracia sa nehlási k prvorepublikovým čechoslovakistickým politikom ako Ivan Dérer či Vavro Šrobár, má pochopiteľný problém uctievať stalinistov alebo normalizačných komunistov, a preto jej zostáva len problematický Dubček. Ten však sám v období stalinizmu svoju kariéru začínal a v období normalizácie v podstate skončil. Po roku 1990 nevykonal nič, čím by sa zapísal do moderných slovenských dejín. Zostal len symbolom roku 1968 – v plavkách a so slzami v očiach. Suma summarum teda lavica nemá od vzniku slovenského politického národa žiadnu konsenzuálne rešpektovanú osobnosť.

A ako to už býva, tam, kde chýbajú osobnosti, vyniknú *neosebnosti*. Aký je vlastne rozdiel medzi politickou osobnosťou a neosebnosťou? Po prvé politická osobnosť politické dianie sama aktívne tvorí, a nie naopak. A po druhé, pri bližšom rozlíšení, dedičstvo takejto osobnosti prežije nejaký čas a je možné sa k nemu – bez ujmy na cti – hlásiť, vytvára teda tradíciu. Hoci

slovenská lavica bola vždy tak povediac „ideologicky čitateľná“, ďaleko najviac jej predstaviteľov kládla pred idey buď samotnú moc alebo partikulárne záujmy. Tak to bolo s Husákom, Dubčekom a tak je to aj s Ficom. Napokon, netýka sa to len lavice. Slovensko nie je národom ideových sporov, nie sme „národom knihy“, nie sme Francúzskom, kde možno dejiny národa popísať na sporoch o myšlienky, na knihách alebo esejach, v ktorých sa rodil a odohrával spoločenský konflikt. Nič také u nás neplatí. Dokonca to neplatí ani *ex post* – pretože len málo historických udalostí alebo postáv sa dočkalo zhodnotenia, monografie či kritiky. Na vydania pôvodných diel sa často musí celé desaťročia čakať, a ani potom sa nedostanú do povedomia. Naším dejinám preto dominuje sila činu, nie sila argumentov a ideových sporov. Aby sme sa vrátili naspäť k téme lavice, tvrdím, že slovenská lavica buď ničila demokraciu alebo vyznáva doktrínu ohrozujúce demokraciu, vo svojej minulosti nemá širším národným konsenzom rešpektované osobnosti, a tým viac ju charakterizujú neosebnosti, ktorých charakteristickým správaním nie je odvaha, ale programový oportunizmus.

Samozrejme, že s tým má dočinenia komunizmus a toho sa týka moja tretia poznámka rámcujúca Fica do tradície slovenskej lavice. Štyridsať rokov totalitného režimu lavicu devastovalo a historicky zdiskreditovalo. Zároveň však platí, že dvadsať rokov po porážke komunistického režimu už nemožno všetko zhodiť iba na komunizmus. Posledných dvadsať rokov preto diskredituje slovenskú lavicu neschopnosť komunizmus tak povediac *prekonať*. Namiesto novej kapitoly je lavica stále v zajatí minulosti: neschopná hovoriť o podstate komunizmu, neschopná hovoriť o komunistických zločinoch nielen v 50. ale aj 80. rokoch, neschopná uctiť si November 1989, neschopná uctiť si protikomunistické demonštrácie, rolu disentu a podzemnej Cirkvi a podobne. Lavica tak stále žije duchovne z mýtu roku 1968 a fyzicky z generácie mladých komunistov z 80. rokov. Presne to predstavuje aj Ficova strana. Smer je *generačným* vzopätím bývalých komunistov z 80. rokov, vzopätím – ako to nazval František Mikloško – normalizačnej generácie, alebo vzbúrou – povedané slovami Petra Zajaca – zlatej komunistickej mládeže na spoločenskú transformáciu po roku 1989. Rovnako problém cha-

rakterizoval aj Ladislav Kováč v svojej poslednej knihe *Prírodopis komunizmu*, keď postkomunizmus ironicky nazval poslednou fázou komunizmu. Je zaujímavé, aká odlišná (doslova opačná) je reakcia na pád komunizmu na Slovensku a v Poľsku po 20 rokoch. Zatiaľ čo v Poľsku kríza postkomunizmu otriasla politickým spektrom a vznikla tzv. Štvrtá republika, v ktorej sa strieda pravicovo-konzervatívna strana pri moci s pravicovo-liberálnou opozíciou, na Slovensku sa žiadna podobná „morálna revolúcia“ žiadny nástup nekomunistických elít v podstate nekonal. Ba dokonca naopak, ak nejaká generačná reakcia existuje, je to nástup bývalých normalizačných pragmatikov, nie ich nekomunistických rivalov. Bývalí mladí komunisti z 80. rokov totiž pred rokom 1989 nevstupovali do komunistickej strany kvôli jej ideológii. Fico, Maďarič ale aj rad ďalších neverili marxizmu alebo leninizmu. Verili v seba a svoju kariéru. Líšili sa tým od ideologických mladokomunistov a intelektuálov typu Petra Weissu či Pavla Kanisa z KSS a neskôr SDL. Fico a Maďarič boli a sú *pragmatikmi*, ktorí by rovnaký cieľ sledovali bez ohľadu na farbu režimu. Fakt, že sú pragmatikmi s komunistickou minulosťou znamená len to, že sa naučili metódam a spôsobom, ktorými komunisti pracovali. Dokazuje to tak spor o slobodu médií alebo triedny inštinkt, ktorý v sebe nosia.

Ak mám teda uzavrieť prvú oblasť týkajúcu sa vzťahu Róberta Fica k tradícii slovenskej ľavice, tak si myslím, že Fico je „verným synom“ ľavice na Slovensku. Nemožno od neho očakávať, že bude demokratom, pretože na demokraciu bude skôr útočiť, nemožno od neho očakávať, že bude idealistom alebo mužom ideových sporov, pretože metódou jeho práce bude oportunizmus a napokon nemožno očakávať, že sa zbaví vlastnej komunistickej minulosti. Nezbaví, pretože komunizmus nepovažoval za zločinecký režim, ale prostredie, v ktorom sa chcel realizovať. Pragmaticky, nie ideologicky.

Fico a jeho súčasný úspech

Ako však porozumieť súčasnej spoločenskej podpore Róberta Fica? Zaradili sme síce Fica a jeho stranu do rámca slovenskej ľavice, ale aké sú zdroje jeho súčasného úspechu? Veď ak si od-

myslíme maďarskú menšinu, s Ficom v podstate sympatizuje väčšina slovenskej verejnosti. Čím to je?

Domnievam sa, že jeho masívna podpora stojí na piatich pilieroch.

Po prvé, Fico odmietol mocenskú pozíciu SDL v slovenskom spektre – postavenie medzi hlavnými postkomunistickým prúdom HZDS a konzervatívno-liberálnou pravicou. Hoci na začiatku používal rétoriku tzv. tretej cesty, bola to práve SDL, kto v slovenskej politike predstavoval tretiu cestu. Odlišnú od tej Blairovej, ale zrozumiteľnú slovenskému voličovi. Či už išlo reformy alebo vzťah k demokracii, SDL predstavovala po roku 1994 kompromis medzi reformnou pravicou a postkomunistickým HZDS. Fico využil správny moment a Smer vybuďoval *zlava*, kriticky voči SDL, ktorá práve vládla s pravicou. Priali tomu dve skutočnosti: po prvé vývoj v Mečiarovej strane, ktorá sa pre návrat k moci začala správať servilne voči Európe, aj domácim médiám a po druhé na pravici dominantná liberálna politika Dzurindu a SDKÚ. HZDS sa kvôli svojej servilite posunulo do streda a Dzurinda síce len ekonomicky, ale doprava. Ficovi tak zostala na ľavo od streda zelená lúka a monopol na červené ideály.

Po druhé, Fico odmietol politiku „pokrokárskeho krídla“ SDL, teda politiku Petra Weissu a Milana Ftáčnika. Išlo síce o politiku, s ktorou slávil bývalí komunisti úspech v niektorých iných postkomunistických krajinách, na Slovensku však k žiadnemu úspechu nevedla. Ľavicovo-liberálne kultúrne témy ako privilegiovanie zväzkov osôb rovnakého pohlavia, legalizovanie drog alebo podpora feministických tém či multikulturalizmu, čiže niečoho čo by sme mohli nazvať ľavicovým internacionalizmom, na Slovensku nemá väčšiu šancu na úspech. Niežeby nemali absolútne žiadny potenciál, ako ukázali kampane strany SDA a Martina Bútoru na prezidenta ale napokon aj strana ANO, voličský potenciál pre tieto témy existuje. Je však pod hranicou zvoliteľnosti. Dôkazom je aj strana ANO, ktorá tieto „kultúrne témy“ naplno otvorila až pred eurovoľbami v roku 2004, v ktorých neuspela, rovnako ako Slobodné fórum v roku 2006. Je zaujímavé, že podľa výskumu Štatistického úradu z februára 2005, ľavicovo-liberálnu agendu strany ANO, konkrétne podporu zväzkov osôb rovnakého pohlavia, neschvaľovala v tom čase nielen väč-

šina verejnosti, ale ani väčšina samotných sympatizantov a voličov strany ANO. Lavicový internacionalizmus teda na Slovensku nezaberá. Fico sa tejto záťaže zbavil a témy tzv. kultúrnej vojny ignoruje.

Po tretie, namiesto „dúhových“ sa Fico venuje len tradičným červeným témam. Najmä tam, kde mu to neškodí. Tam, kde by mu to mohlo škodiť, sa dokáže správať flexibilne a pragmaticky. Príklad: cirkevná politika. Niežeby sa z neho stal veriaci, to nie. O Bohu zásadne nehovorí. Zaujímajú ho cirkvi ako inštitúcie, samozrejme úmerne tomu, aké silné spoločenské postavenie majú. Povedal by som, že ho ani tak nefascinuje autorita katolíckej Cirkvi, lebo o tú ide, ale poslušnosť, ktorú katolíci voči vlastnej cirkvi prejavujú. Napokon aj stretnutia s kardinálom Korcom plnia pre predsedu vlády jediný účel: Fico potrebuje utlmiť otázky kultúrnej vojny, v jeho záujme nie sú spory ani okolo homosexuálnych zväzkov, ani potraty. V jeho záujme je o týchto témach *mlčať*. A zároveň potrebuje vysielat znak prijateľnosti. Presne ako to robil Mečiar v 90. rokoch. Už vyššie spomínaný prieskum vo februári 2005 (čiže rok pred voľbami) ukázal, že takýto prístup prináša body. Spomedzi ľudí, ktorí o sebe uviedli, že chodia pravidelne do kostola získalo síce KDH väčšinu hlasov medzi tými, čo chodia do kostola každý deň alebo dva-tri krát do týždňa, ale v najpočetnejšej kategórii medzi aktívnymi veriaci, ktorí navštevujú bohoslužby pravidelne každú nedeľu a sviatok – mal najvyšší podiel práve Fico, nie KDH. Až 27 percent týchto voličov sympatizovalo so Smerom, zatiaľ čo len 18 percent s KDH. Viac ako rok pred voľbami, teda v čase, keď sa začal Róbert Fico stretať s kardinálom Korcom, bolo v prieskumoch verejnej mienky možné vidieť, že ak sa Smer vyhne niektorým témam, osobitne vzťahu k náboženstvu a homosexuálnym partnerstvám, tak existuje významná časť veriach podporovaná verejnými vyhláseniami cirkevnej hierarchie, ktorá je ochotná voliť Smer. Prirodzene, takáto situácia poškodzovala tak záujmy katolíckej Cirkvi (medzi ktoré patrilo napr. prijatie zmluvy o výhrade vo svedomí), ako aj konzervatívnu pravicu. Aj preto sa KDH v poslednom roku pred voľbami snažilo otvoriť a presadiť témy akými bola ochrana manželstva. Neúspešne. Fico totiž našiel nečakaného spojenca – Mikuláša Dzurindu. SDKÚ sa tak

snažila získať zhruba tri percentá liberálnych hlasov, že tomu podriadila všetko: Dzurinda nedodrжал programové vyhlásenie svojej vlády a odmietol schváliť vyrokovanú zmluvu o výhrade vo svedomí po medzirezortnom pripomienkovom konaní, ako aj vôbec rokovať o konzervatívnej legislatíve KDH v poslednom polroku. Dzurinda dokonca s Ficom zvolil rovnaký prístup: nechceli o takýchto návrhoch hlasovať proti alebo sa zdržať, tak hlasovaním rozhodli, že zákony boli vyradené z rokovania bez toho, aby išli do prvého čítania. A práve táto aliancia umožnila Ficovi mlčať a neriskovať stratu veriach voličov. Dzurindu aj Fica totiž spájala ešte jedna vec: obidvom záležalo na malom počte volebných tém, o ktorých sa viedol hlavný spor. Fico mal rétoriku sociálneho štátu a skorumpovanej vlády, Dzurinda obrany reforiem. Ďalšie témy by to zbytočne komplikovali, a preto ich svorne umlčali. Ústredným sa stal sociálno-ekonomický spor (a tomu zodpovedajúce spoločenské štiepenie), ostatné spoločenské konflikty išli bokom. Pritom išlo o konflikty, pre ktoré padla samotná vláda, pre ktoré boli najväčšie turbulencie rokov 2002 – 2006, spory, ktoré vracali späť do hry nacionalistickú SNS a podobne. Ani spor o miesto náboženstva vo verejnom živote, ani nacionalizmus, ani postkomunizmus, ani korupcia alebo boj proti zločinu tak neboli ústrednou témou volieb.

Po štvrté, Fico si osvojil osvedčenú zbraň bývalých komunistov – nacionalizmus. Nestalo sa tak medzi bývalými komunistami prvýkrát. Nacionalizmus je jednou z doktrín slovenskej ľavice a využívali ho tak bývalí komunisti, ako postkomunisti. Koketovali s ním Koncoš z SDL, úspešne ho využil predseda inej postkomunistickej strany Mečiar a do tretice nacionalizmus úplne stačil a stačí postkomunistickej SNS, pre ktorú je táto doktrína jedinou verejne zrozumiteľnou agendou. Je zaujímavé, že medzi Maďarmi bol nacionalizmus najbližší tiež bývalým komunistom – konkrétne Durayovej strane Spoluzítie-Együttélés, kde bolo najviac bývalých komunistov. Nacionalizmu teda politici (a voliči) na Slovensku rozumeli už pred Ficom. Vlastne ešte za komunizmu. Ako na to upozornil v revue *Impulz* Vladimír Palko (Hlinka alebo Mináč, *Impulz* č. 3/2007), ide o znovuoobnovenie národného komunizmu a dedičstva „buržoázných nacionalistov“ Husáka, Cimetisa, Širokého, Lenárta, ale najmä hlav-

ného ideológa nacionálneho komunizmu Mináča. Toho zobudil aj predseda parlamentu Paška, inak, pokiaľ ide o tému kultúrnej pamäte, teatrálny symbolista, keď jeho citát umiestnil na tabuľu na starej budove Národnej rady.

S nacionalizmom slávi úspech aj premiér Fico: podobne ako Husák aj on zakrýva svoju servilnosť voči zahraničiu (Moskvu nahradil Brusel), vonku poslúcha, bez toho, aby artikuloval jediný národný záujem, za ktorý chce zvieť zápas, ale za to s o to razantnejšou rétorikou burcuje doma. Príkladom je jeho historická politika, povedané jeho slovami „štátny historizmus“, ktorý predvádza s Maticou slovenskou, Jánošíkom, kráľom Svätoplukom a starými Slovákmi, ale aj jeho zápas o národné povedomie mládeže či stretanie s kardinálom Korcom. A napokon aj Maďaričova podpora zákona o zásluhách Andreja Hlinku, Clementisova tabuľa na ministerstve zahraničných vecí alebo vlajka dobrovoľníkov z revolúcie 1848/49 pred budovou parlamentu – hneď vedľa Kulichovej sochy oslavujúcej puč z roku 1948. Ako vidieť, o poctivej historickej politike nemôže byť ani reči. Fico totiž dejiny ignoruje, vyberá si z nich len ornamenty, nič viac. Ide mu o symboliku, nie symboly. Preto sa vo Ficovej strane nenašiel poslanec, ktorý by podporil Minárikov zákon o doplnení zoznamu pamätných dní (a prihláseniu sa k stredoveku a uhorským dejinám), preto Fico ignoruje výročie Novembra 89, pôsobenie Ústavu pamäti národa alebo iné „osmičkové roky“ a preto bude ignorovať 20. výročie Sviečkovej demonštrácie z marca 1988. Nedá sa inak, nezapadá to totiž do Mináčovho dejepisu „národa práce“. Hoci Fico sám a v poslednej dobe veľa hovorí o historickej alebo národnej politike, nerobí ju. Kultúrnej a historickej pamäti sa ďaleko viac ako bývalí komunisti venovali bývalí antikomunisti. Skutočnou historickou politikou *par excellence* bol napr. Langošov zákon o pamäti národa z roku 2002. Langoš pomenoval obdobie od roku 1939 do roku 1989 „dobou neslobody“ a nevídaným spôsobom spravil staré kauzy a zneužitie štátnej moci v minulosti otázkou súčasnosti. Ďalšími veľkými kapitolami slovenskej historickej politiky boli Mikloškom iniciované ospravedlnenia židom, karpatským Nemcom či diskusie o historickom vyrovnaní s Maďarmi, ale aj konkrétne zákony o reštitúciách a rehabilitáciách, o obetiach a postihnutých rôznych období,

zákony o protikomunistickom odboji, protiprávnosti komunistického režimu, o krivdách spôsobených deportovaným do nacistických koncentračných táborov či majetkovým krivdám spôsobených cirkvám a náboženským spoločnostiam. Nie Ficove a Paškove prejavy, ale činy Langoša, Čarnogurského, Mikloška či Minárika sú historickou politikou na Slovensku. Liberálna kritika, ktorá zvykne tvrdiť, že dejiny politikom do úst nepatria, že spory o slovenskú históriu má nechať parlament historikom, sa mýlia. Práve tieto spory nezastupiteľným spôsobom formovali a dodnes formujú slovenskú štátnosť. A o o čo väčší priestor by malo vlastenectvo Mikloška s Langošom, o to menší priestor by mali nacionalistické alebo insitné návrhy Fica so Slotom.

A napokon po piate, politikou Róberta Fica sa stal neustály spoločenský konflikt, ako to ktosi nazval politika „studenej občianskej vojny“. Fico tým jednak verejne zrozumiteľným spôsobom neustále mobilizuje verejnosť a súčasne zakrýva nízku kompetentnosť svojich ministrov a vôbec politikov Smeru. Treba povedať, že sa mu tým úspešne darí napodobniť politika bratov Kaczynských, ktorí však s programom morálnej revolúcie a Štvrtej republiky konali na objednávku verejnosti. Fico si od volieb udržuje *predvolebné* nasadenie a správa sa – vďaka masívnej spoločenskej podpore – absolútne suverénne. Jediným problémom je odpoveď na otázku, na čom je tá suverenita založená: jeho politikou totiž nie je zmena zákonov ale zmena spoločenskej klímy, neustále burcovanie vášní a nálad. Fico nemení spoločnosť zákonmi, ale agresivitou a rétorikou. Atmosféra v krajine sa tak zhoršuje, slovník hrubne a otázkou sa stáva vyústenie takejto politiky, čo tým Fico sleduje, na akú účel chce mobilizovanú a polarizovanú spoločnosť využiť.

Tolko k jeho politike. Myslím si, že týchto päť faktorov vysvetľuje popularitu, aj spoločenské nebezpečenstvo, ktoré Fico predstavuje.

Záver

Nech už bol pred voľbami roku 2006 Fico považovaný za hockákeho outsidera, neschopného argumentačne poraziť lídrov pravičky, necelé dva roky po voľbách je situácia taká, že je to on, komu

sa prispôsobuje ostatné spektrum. Spor s HZDS po korupčnej kauze na pozemkovom fonde ukázal, že je to prvý politik, ktorý má vôľu a schopnosť zničiť HZDS. Úpadok KDH a SMK zase ukázal, že je to prvý politik, ktorý má možnosť vybrať si takmer ľubovoľného partnera do koalície. V spore s Róbertom Ficom sa teda rodí nové politické spektrum. V tomto spore budú dôležité tak témy kultúrnej vojny, ako aj národné témy. Pokiaľ sa totiž neotvoria spory o miesto náboženstva vo verejnej sfére, spory o potraty, financovanie cirkví alebo zápas o skutočné vlastníctvo, tak takéto mlčanie pomáha Ficovi a Slotovi. A to je zle pre Slovensko. Liberálni kritici, ktorí nerozlišujú medzi národnou politikou Pavla Minárika a nacionalizmom Rafaela Rafaja, politikou Vladimíra Palka a Jána Slotu, napomáhajú nacionalizmu na Slovensku. Rovnako ako tí, ktorí nechcú hlasovať o zmene potratového zákona či diskutovať o výhradách vo svedomí pomáhajú Ficovi získať voličov, ktorí by ho inak nevolili.

Napriek opozičnej – najmä liberálnej – panike, ani Fico nie je večný a bude porazený. A tak ako vždy v minulosti, aj teraz platí, že každý pád sa rodí na vrchole. Rodiace sa zdroje budúcej prehry Róberta Fica práve sledujeme v priamom prenose.

Michal Havran Neviditeľná lavica

Karol Sudor mi na jeseň položil v rozhovore pre denník *Sme* otázku, v ktorej naznačil že výraz „lavicový intelektuál“ by mohol byť oxymoron. Ostal som zaskočený – nikdy som nespochyboval fakt, že časť západných filozofov sa pokúšala o akúsi intelektualizáciu tradičnej pravicovej ontológie. Prvá generácia protiosvietencov štylisticky a rétoricky ťažila z farbitosti jakobínskych hrôz, zatiaľ čo dožívajúci antikomunisti bojovali už iba s klišé o sivosti života v Ostbloku. Čítajúc klasických autorov toho, čo dnes pre zjednodušenie diskusie nazývame pravica, som nadobudol prenikavý pocit, že kultúrny pesimizmus, pocit civilizačného ohrozenia boli do veľkej miery výsledkom politického vedomia romantizmu. Na strane jednej obdiv k estetickému kánonu a solídnej, gotickej štruktúre starého veku, na strane druhej viera v akýsi lepší možný svet a komplikované elaboráty proti prirodzenému charakteru ľudskej nerovnosti. Svetová pravica mala svojich veľkých duchov a talentovaných štylistov – Borgesa, Burkeho, Celina alebo Arona. Napriek tomu ma Karolova otázka zmohla. Je súčasná lavica na tom tak zle, že akékoľvek jej spájanie so štruktúrovaným myslením je nezmyslom? Pokúsím sa teda odpovedať na niektoré z kritických výhrad formulovaných slovenskou a ostatnou európskou pravicou v kontexte, kde si čoraz viac ľudí myslí, že v postpolitickej spoločnosti nemá význam používať výrazy z čias zasadání prvého francúzskeho Národného zhromaždenia.

Hakim Bey, enigmatický autor píšuci aj pod pomenom Paul Wilson, je pravdepodobne newyorským profesorom filozofie. Te-

vízna stanica Arte sa viackrát bez úspechu pokúsila o stretnutie s človekom, ktorému sa pripisuje autorstvo TAZ – Dočasné autonómne zóny. Bey mieša vo svojich spisoch, súfistickú alchýmiu, radikálnu kritiku spoločnosti a vyhlasuje, že „revolúcie skončili, nastal čas autonómnych zón.“ Beyove spisy sú s výslovným želaním autora voľne šíriteľné a dostupné na stránkach ontologickej anarchie. Koncom 90. rokov predstavovali jeho formulácie o pirátskych formách útoku na establishment veľkú inšpiráciu pre alterglobalistické hnutia, ktoré sa pokúšali ohroziť na zasadaniach G8 svetový ekonomický direktoriát. Beya ale veľmi rýchlo podrobili kritike pre istý ezoterický rozmer jeho pamfletov. Je zjavné, že pre ideologicky nenasýtenú generáciu vyrastajúcu po studenej vojne sú texty štrikované hodváhom perzskej mystickej poézie rovnakým zdrojom nenávisti ako teritoriálna promiskuita finančného kapitalizmu. Hakim Bey vyzýva, aby sa odporcovia spoločnosti dôstojne stiahli a v úzadi budovali nové siete po vzore karibských pirátov a poetickej republiky básnika D'Anuzzia.

V polovici februára francúzske tajné služby zadržali dvadsiatku pre nich neznámych politických aktivistov. Počas domových prehliadok našli zbrane, výbušniny a pamflety *Insurrection qui vient* (Prichádzajúca vzbura) – od *Comité Invisible* (Neviditeľný výbor). Podľa týždenníka *Le Nouvel Observateur* tvorí neviditeľný výbor päťica ľudí, ktorá vymodelovala na neznámej farme v strede krajiny autonómnu zónu. Medzi autormi sú univerzitní profesori, predavač, automechanik a učeň. Ministerka vnútra sa v rozhovore pre *Le Figaro* pohoršovala nad „radikálnym charakterom spisu“ a vyjadrila obavu, aby sa v krajine neobjavili nové červené brigády. *Neviditeľný výbor* vyzýva v závere útleho spisu na ozbrojovanie sa.

Prvou črtou novej, neviditeľnej lavice je radikálna kritika revolučného myslenia. Zatiaľ čo v minulosti sa pripisovali lavici dynamické politické hodnoty, klasické lavicové strany sú dnes v očiach radikálov vinné z kolaborácie s kapitalizmom. Sociálna demokracia, ktorej demolačná sila bola postavená na silných odboroch v jasne štruktúrovanej spoločnosti dnes nevie ponúknuť nič, čím by odpovedala na úzkosť kognitívneho proletariátu v štádiu, keď ekonomiku ovládajú nadnárodné korporácie, ktoré sa v prípade sociálneho konfliktu zoberú a odídu. Internaciona-

lizmus, revolučnosť, nadšenie, už nie sú tradičnými znakmi lavice. Dobrým príkladom je ultrakonzervatívny Smer, ktorý sa uzatvára do symbolického diskurzu akoby chcel vrátiť politický život do čias, keď mali politici vplyv na ekonomiku. Tradičné témy kultúrnej európskej lavice – boj proti kolonializmu, boj za ľudské práva, internacionalizmus a viera v lepšiu budúcnosť sa dnes stali apanážou pravice. Predovšetkým jej stredoeurópski predstavitelia v selektívnych blúzneniach o pangalaktickej demokracii horlia za revolučné premeny režimov, adoptujú si disidentov a cez druhý dôchodkový pilier nahovávajú obyvateľstvu lepšiu budúcnosť. Slovník permanentnej revolúcie dnes nahradili technokratické interpretácie o „reformách“. Neustále reformovať je pre pravicu nekonečne zacykleným alibi, ktoré neumožňuje občanovi overiť si „reformou“ zmenenú realitu, pretože pri prvých náznakoch nespokojnosti prichádza nové kolo. A tak bývalí newyorskí trockisti, čerství obrátení používajú konšpiračné pracovné metódy revolučných buniek na exportovanie našej modernity všade, kde sa porušujú ľudské práva v kombinácii s ropnými poľami, zatiaľ čo slovenský premiér zúri, že nie je schopný ovplyvniť ceny benzínu.

Deštrukcia politického života, za ktorý Hannah Arendtová považovala všetok priestor medzi ľuďmi, zapôsobil aj na štruktúru súčasnej európskej lavice. Nemecká SPD pokračuje v zúfalom odlive svojich členov, ktorí sa čoraz výraznejšie prikláňajú k Die Linke Oskara Lafontaine. Tony Blair utopil labouristov v závrtných hĺbinách klasického anglosaského imperializmu a francúzski socialisti, ktorí dali Európe Leóna Bluma a Jaures, sú dnes svedkami toho, ako Nicolas Sarkozy prebral na seba vo svojej rozpoltenosti aj úlohu opozície. Výsledkom je konštitúcia novej ultraradikálnej lavicovej strany, postavenej na zvyškoch odporu voči európskej ústave. Jej odmietnutie je zatiaľ najúspešnejšou akciou hnutia *Attac*, ktoré sa pôvodne konštituovalo okolo myšlienky zdanenia medzinárodných finančných transakcií.

Zatiaľ je predčasné hovoriť, akým smerom sa vydá klasická európska lavica, ktorá sa pod tlakom historických udalostí prispôbila viere v kapitalizmus s ľudskou tvárou. Isté však je, že po Európe vznikajú, na obraz roztrieštenosti globalizovaného sveta skupiny, v ktorých sa organizujú radikálni kritici nemohú-

cej politiky ako za čias Garibaldiho lôže alebo Abafyho jakobín-ských konšpiračných krúžkov. Spoločnou črtou neviditeľnej lavice je pesimistické nazeranie reality tam, kde dnes pravica vidí priestor na krajšie zajtrajšky financované penzijnými fondmi a bojom proti lotrom vo Venezuele a na Kube.

Ďalšou pozoruhodnou mutáciou je posun z pozícií vedeckého materializmu smerom k novým formám politickej mystiky: Alain Badiou, profesor na Science-Po vydal v roku 1998 spis s názvom *Saint Paul ou la Naissance de l'universalisme* (Svätý Pavol a zrodenie univerzalizmu). Obhaja v ňom dedičstvo protestantského anarchistu Jacquesa Ellula, teológa, ktorý dodnes významne vplýva na heterodoxné myslenie neviditeľnej lavice. Po ňom nasledoval Giorgio Agamben s exegézou epištoly sv. Pavla Rimanom (*Il tempo che resta. Un commento alla Lettera ai Romani*, Čas ktorý ostáva, 2000), komentár *Listu Rimanom*, v ktorom tento taliansky obdivovateľ Guy Deborda a jeho spektakulárnej spoločnosti vysvetľuje kontrakciu politického a historického času. Na oboch nadviazal Slavoj Žižek dielom *The Fragile Absolute – or why is the christian legacy worth fighting for* (New York, 2001), ktorý si všíma subverzívny charakter kresťanského učenia a vyzýva na spoločný boj marxizmu a kresťanov proti novým formám odcudzenosti a otroctva.

Antonio Negri si Michaelom Hardtom v diele *Imperium* (Harvard, 2000) všímajú paralelu medzi súčasným stavom a koncom Rímskeho impéria: „V tomto procese vznikol obrovský potenciál subjektivity, ktorý bol konsolidovaný proroctvom o nadchádzajúcom veku“.

Neviditeľná lavica prenechala boj o zvyšky sociálneho štátu tradičnej lavici vo viere, ktorú charakterizujú slová Ivana Kadlečíka: „civilizácia je to, že slabších nepozabíjame“. Pokúša sa o globálnu mobilizáciu voči neviditeľnému svetu finančného kapitalizmu. Táto konfrontácia pripomína magické duely medzi parížskymi okultistami na sklonku 19. storočia o ktorých pravidelné písal denník *Le Figaro* vo svojej čiernej kronike.

Kultúrny pesimizmus, skúmanie ezoterických doktrín, pochybnosti nad revolučným riešením, odhodlanie ísť do konfrontácie s represívnym aparátom štátu a nakoniec odmietanie štátu, ako štruktúry, ktorá predala osudy miliónov správcovským spoloč-

nostiam, rizikovým fondom a zábave vedú k dosiaľ nevidanej radikalizácii novej politiky, ktorá odmieta akúkoľvek spoluprácu s etablovanými skupinami.

Aj my žijeme v smutnej dobe: po tvárach miliárd ľudí stekajú slzy, slzy utrpenia a nemohúcnosti. Tento smútok je prejavom nášho vnímania kapitalizmu. Spoločnosť divákov je sústava, ktorá psychicky a fyzicky mobilizuje, pumpujú energiu z pohľadu výroby nadbytočných ľudí a ktorá udeľuje prostriedky na prežitie iba konformným subjektivitám, zaradeným do poriadku práce, nechajúc padnúť všetkých rizikových jednotlivcov a likvidujúc všetky rizikové skupiny, ktoré stelesňujú iné uplatnenie ľudského života, a tým jej odolávajú. Bezduchým život, živým smrť: také je heslo súčasnej mocenskej konštelácie. Nástup ekologického kapitalizmu sa nezaobíde bez obdobnej selekcie ľudí ako aj zón vhodných na transformáciu. Chaos, ktorého vypuknutie očakávame, bude buď príležitosť pre takúto selekciu, alebo našim víťazstvom nad celým týmto ohyzdným projektom. Ako prvé nám treba preraziť obklúčenie osamelosti – vedome na seba vziať spoločenské puto a vytvárať solidárne, skutočné, konkrétne medziľudské vzťahy. Navštevovať sa, stretávať sa, a nie len zostavovať zoznamy adries, čísiel a internetových odkazov. Smutných ľudí ako keby obklopovala kulisa, a zástup figurantov. Príroda, zvieratá, svet sú pre nich len množinou použiteľných rekvizít. Ako keby bol každý z nás len hlavným a jediným hrdinom svojho života. Lenže jedinec je výmysel, nálepka. Byť osobou znamená prijať spolupatričnosť so svetom, pochopiť, že spoluvytvárame látku sveta. Treba sa nám vymaniť z otrockých reflexov. Moc nerozhoduje o skutočnosti nášho života. Mocní sú vždy odsúdení na aspoň čiastočné plnenie prianí ľudu. Problémom nie je, že by bola moc skorumpovaná, a že by mohla svojvoľne konať. V každom mocenskom usporiadaní sa zrkadlí určitá forma ľudskej spoločnosti. Vláda len spravuje, udržiava poriadok, nemá moc zvrchu meniť spoločenskú štruktúru, pokiaľ jej to neumožňujú ľudské vzťahy v jej základoch. Vláda a moc sú oddelené. Nemôžeme od uzákonenia čohokoľvek očakávať, že je samo osebe riešením, uskutočnením zmeny. Nemôžeme napríklad s plnou vážnosťou od vládcov vyžadovať zákony, ktoré by potierali korupciu a klientelizmus, pokiaľ v samotných spoločenských zá-

kladoch medzi ľuďmi prekvitajú práve korupčné a klientelistické vzťahy. Bez exitujúcej siete solidarity a vzájomnej pomoci medzi ľuďmi zákonodarstvo ochraňujúce núdzných a slabých nemá žiadny účinok. Treba nám rozbiť mechanizmus smútku, v ktorom síce máme rôzne názory, ale len jednu prax, kde názorová rôznorodosť nemá žiadny dopad na skutočnosť. Odmietnuť spoločnosť divákov znamená prestať byť divákom vlastného života, divákom sveta. Zaútočiť na virtuálny svet. Zčať odboj proti poriadku, disciplíne sériových divákov, ktorí si zborovo v ten istý čas sadajú pred zapnutý televízor, neznamená abstraktne vyrozprávať, aký by mal byť svet, ekonomika alebo výchova. Zčať klášť odpor znamená nájsť svoju pravdu, a neústupčivo sa jej držať. Každé povstanie začína ľudským zblížením tých pár, ktorí sú ako prví ochotní držať sa spoločnej pravdy do dôsledkov. Pravda nie je náhľad na svet, ale to, čo nás k nemu púta. Pravdu nevlastníme. Stretnutie, objav, štrajk, zemetrasenie: v každej udalosti vzniká pravda ak sa mení náš spôsob bytia. Akékoľvek zistenie, ktoré je nám ľahostajné tom zmysle, že v nás nevzbudzuje pocit nutnosti z neho vyvodiť dôsledky pre náš spôsob bytia, nie je pravdou. Akékoľvek mocenské usporiadanie sa udržiava strachom. Ten pochádza z nášho pocitu zraniteľnosti. Žijeme na území, ktorého súčasná tvár je výsledkom niekoľkých storočí policajnej represie. Najprv bol ľud vyhnaný z vidieka, potom z ulíc, potom z mestských štvrtí, a nakoniec aj z pred vchodov panelákov v šialenej nádeji, že všetko živé možno zadržiavať medzi štyrmi stenami súkromia. Cítíme sa bytostne závislí od mesta – od jeho lekárov, od jeho obchodov a poľnohospodárstva, od jeho poriadkovej služby. Toto neformulované vedomie našej zraniteľnosti automaticky oklieštuje dynamiku akéhokoľvek sociálneho pohybu súčasnosti: túžime po bezpečí, a bojujeme sa kríz. Už však niet kam ustupovať. Preto odvahy! Akákoľvek strata kontroly je prijateľnejšia ako pokračovanie vo spravovaní krízy. Nech v sebe znovuobjavíme život, a nech prídu časy, v ktorých hodno žiť. My budeme pripravení. Naučíme sa premiestňovať a komunikovať mimo súčasných komunikačných tepien. Naučíme sa pestovať plodiny a chovať zvieratá, a znovu zaľudníme vidiek. Ako prví ľudia: budeme sa vzdelávať v údoliach a hájoch, ako za čias Platónovej akadémie, za čias prírodnej mágie a intuitívneho

racionalizmu bez strachu z toho, či dostaneme na kúrenie alebo na výplaty. Vytvoríme komúny – tisícky skupín odhodlaných ľudí, ktorí vo vzájomnej dôvere odhodia kazajku jednotlivcov, a pri meraní si síl so skutočnosťou sa budú spoliehať len na seba. Presne tak, ako tomu bolo napríklad v New Orleans zdevastovanej hurikánom Katrina. Zatiaľ ale budme v ústraní. Pozorovať profily tých, ktorí v spoločnosti divákov niečo znamenajú, pomáha pochopiť radosť toho, ktorý v nej neznamená nič. Vyhýbajme sa viditeľnosti ako dlho sa len dá. Aj keď žiadna sila nemôže v ústraní mohutnieť donekonečna, snažme sa čo najviac oddialiť okamžik zjavenia sa. Pretože čím neskoršie nás reflektory zviditeľnia, o to väčšej sile sa zjavíme. V momente nášho vystúpenia na svetlo Božie sa totiž začne odpočet: buď, alebo. Nech len teda príde koniec zásob ropy, nech sa prerušia medzinárodné toky tovarov, služieb, kapitálu a ľudí, nech sa spustia obrovské spoločenské otrasy, nech len príde zdivočenie obyvateľstva, ohrozenie planéty, koniec našej civilizácie! Všetkým uvidíme.

Martin Šútovec sa ma raz opýtal že prečo „sú na Slovensku rozdelení ľudia, ktorí by mali spolupracovať.“ Nespomínam si na svoju odpoveď, ale celkom presne si spomínam, ako som nadohudol istý pocit viny. „Kto nejde s nami, ide proti nám,“ znelo mi v ušiach pod pódiom, ktorého riaditeľ sa detinsky chválil, že „jeho festival je pravicový“.

Pre pochopenie tohto spoločenského delenia a cesty, ktorou sa neviditeľná lavica objavila na Slovensku, je dôležité vrátiť sa späť. Málokto môže zabudnúť na úvodník s názvom „Na Bagdad“ uverejnený v *Domine fórum*.

Som presvedčený, že delenie, ktoré tak úprimne ležalo Shooptymu na srdci pochádza z tohto obdobia. Jürgen Habermas bol so Jacquesom Derridom presvedčený, že moment odporu proti agresii voči Iraku bol kľúčovým pre vznik európskeho politického národa. Proti sústredeným klamstvám slovenskej pravice sa postavila skupina ľudí, ktorí sa často ani nepoznali. V servilnom omyle signatárov najhroznejších imperialistických výziev za „demokratický Irak“ a „nový Blízky východ“ a „nové americké storočie“ sa zrodila na Slovensku iba nová slovenská lavica. Jej predstavitelia netrpia nostalgiou, nečítajú po nociach Lenina, nežijú v záhonoch cannabisu a nekočíkujú deti od neznámych

otcov, tak ako si to predstavujú ich kritici. Pamätajú si aroganciu komunistických súdruhov a nerozumejú, prečo im novým školstvom naformátovaní „reformátori“ nadávajú do boľševikov. Nepečujú Beatku Dubasovú, ani Elán, vedia, že pred Novembrom 89 museli ísť skoro ráno do obchodu pre smotanu, že Jamesa Bonda mohli pozeráť iba s monotónnym poľským jednohlasným dabingom a rodičia ich dávali krstiť u farárov niekde medzi skalami, lebo v meste to nebolo možné.

Nebyť viacerých fundamentálnych lží „demokratického systému“ – od nezvládnutej vojny na Balkáne, genocíde v Rwande až po Irak, boli by z nich možno poslušní príslušníci „nových elit“, ako sa zvyknú nazývať všelijakí „mladí lídri“ v časopisoch na kriedovom papieri. O tejto lži v priamom prenose v bezpečnostnej rade OSN Slavoj Žižek napísal: „Slávne zbrane hromadného ničenia sú ďalším príkladom neuchopiteľných entít, neoveriteľných empiricky. Boli istým hitchcockovským MacGuffinom, údajne ukryté na miestach rovnako rozmanitých ako nepravdepodobných (v púšti, čo je dosť pravdepodobné), alebo v pivniaciach prezidentských palácov (jemne absurdná hypotéza vzhľadom nato, že pri bombardovaní by Sadáma zabili.) Mali byť vo veľkých množstvách, ale zároveň neustále premiestňované, a čím viac boli zničené, tým viac sa stávali nebezpečnými a akoby zničenie veľkej väčšiny z nich magicky zvyšovalo ničivý potenciál zvyšných. Boli teda nenájditeľné a preto nepepečené.“

Servilita slovenských „pravcových revolucionárov“ aby sme nezabudli na trockistické dedičstvo neokonzervatívov, mala nadobudnúť ešte komickejšie rozmery.

Sedel som v čase bratislavského summitu Putin–Bush v press centre Európskeho parlamentu. Po oboch stranách sedeli kolegovia, jeden z Belgicka, druhý z Luxemburska. Sledovali sme televízne zábery z Hviezdoslavovho námestia. „Vy potrebuje stále niekomu mávať vlajčkami, však?“ – počul som sprava. Slovensko bolo v tom čase jednou z mála európskych krajín, kde sa mohli Putin a Bush predvádzať po námestí bez toho, aby ich niekto nezasypal fľašami a nadávkami. Nová slovenská liberálna lavica teda vznikla na podvode o šírení demokracie v Afganistane, o zbraniach masového ničenia v Iraku. Tento fakt by si mala uvedomiť intelektuálna obec vzídená z 90. rokov, ktorá sa pokúšala

o nepolitickú politiku a úspešne sa vyhýbala kritike ultraliberálnych pokusov, ktoré predvádzala predchádzajúca vláda.

Sme zrejme jedinou krajinou na svete, kde je najcitovanejším ekonomickým expertom človek, ktorý celkom otvorene obhajuje Pinochetov režim v Chile, a krajinou kde sa popredný umelec – kazateľ švajčiarskeho dôchodku – pohoršuje nad kritikou bezprávia, v ktorom sa nachádzali väzni na Guantaname.

Absurdita takejto argumentácie, ktorá potrebuje na zdôraznenie nežiteľnosti predchádzajúceho režimu dokazovať pozitívne stránky ekonomickej reformy v Chile za pravicovej diktatúry a pokúša sa z Mašínovcov vyrobiť hrdinov tretieho, odboja je dokonalá. Pápež Ratzinger mal svojím spôsobom pravdu, keď hovoril o morálnom relativizme. Okrádanie občanov Enronom, ekologické katastrofy a vojny, nie sú dôsledkom systému ale ľudí, no nedostatok liekov na Kube je samozrejme výsledkom totalitárneho režimu. Táto nedôslednosť a otrockosť spolu s monopolom verejného diskurzu pravicou „lepšie je myliť sa s USA ako proti nim“, ako pekne zosumarizoval náladu slovenskej pravice na začiatku tisícročia popredný komentátor, viedla rovnako k vzniku novej lavice.

Odvtedy sa na Slovensku objavili Mojsejovci, v televíznych správach si môžeme každý večer pozrieť policajné zvodky a my stále veríme, že si v tomto priestore urobíme nejaký koridor z Novembra 89, ktorý nám umožní bezpečne vykľučkovať bez toho, aby sme si nemuseli položiť otázku: „Čo je moderný kapitalizmus?“ Je zrejme, že mi neodpovedia ľudia, ktorí naďalej zavádzajú, keď tvrdia, že ekonomicke vzťahy sú modelom pre etický systém. Fakt, že kapitalizmus je systémom neetickým alebo minimálne morálne neutrálnym, nabral po začiatku nového tisícročia radikálnejšiu dimenziu.

Notorické lži „medzinárodného spoločenstva“, štekание stredo-európskych pudlíkov, ktorí si dovolili byť expertmi na tretí svet v mene nejakej totalitnej skúsenosti, sémantická inflácia výrazov ako „západné hodnoty“, a „euroatlantické hodnoty“ viedli teda k formovaniu nového, radikálneho prúdu. Jeho výsledkom je, že zatiaľ čo slovenská pravica diskutuje o témach pred dvadsiatich rokov, slovenská radikálna lavica sa úspešne napojila na európske myslenie a ponúka spoločnosti kritiku zľava.

Ak je primárnou funkciou politiky pacifikácia ľudského spoločenstva tak aj kapitalizmus je len politika, ktorej ideologická originalita spočíva akurát v presvedčení, že človek je vo svojej podstate predovšetkým tvor produktívny a spotrebujúci. Akákoľvek ekonomika je v princípe len zdanlivo vedecky podložený disciplinujúci a ukáznujúci systém medziľudských vzťahov. Vedia to predstavitelia štátu, ktorí udržiavajú poriadok práce, vie to buržoázia, ktorá z neho profituje, vie to tá časť proletariátu, ktorá proti nemu bojí. Jediní, ktorí prepadli ilúzii, že ekonomika, a tá kapitalistická obzvlášť, je niečo sama osebe, niečo mimo politických vzťahov, sú malomešiaci, ktorých snahou je v záujme vlastného pokojného prežitia neriskovať, a žiť nezúčastnene: maloobchodníci, drobní podnikatelia, živnostníci, úradníci, učitelia, predstavitelia akademickej obce, novinári... Je to akási sociálna želatína, tvrdé jadro divákov, anonymná masa dobromyseľných bezvýznamných, ktorí túžia mať svätý pokoj od dejín a rozbrojov a prežiť v útulnom závetrí. Ľudí žijúcich v takomto prostredí charakterizuje pokrytectvo a schopnosť z vnemov a vedomia vytesňovať akýkoľvek prejav všade naokolo zúriacej vojny. Práve v tomto prostredí vznikajú reformné pokusy o kompromisné a postupné zmierňovanie patologických dopadov systému na jedincov, deklaratívne v záujme vylepšovania jeho nedostatkov. Maskovanie, kozmetika, retušovanie. A tak pre zábavu a divadelné poučenie ľudských mäs vypúšťajú mydlové bubliny. Bublina prvá: vytvorenie základu celosvetového štátu, ktorý by mal umožniť celosvetovo zdaňovať presuny kapitálu, a výnosy rozdeľovať. V skutočnosti ide len o apológiu beztak vyfabulovanej reálnej ekonomiky, ktorú akoby vo vlastnej štave dusili nikým nekontrolované finančné trhy. Nejde o kozmopolitizmus, ale len o nový šat pre nostalgikov etatistov. Bublina druhá: postupné znižovanie ekonomickej výkonnosti – znížiť výrobu a spotrebu zároveň. Žiť veselo, ale striedmo. Konzumovať biopotraviny, jazdiť na bicykli, prestať fajčiť, piť alkohol, a pri nákupe dbať nie na značky, ale na chemické zloženie, alergény, geneticky modifikované komponenty, ako aj na pôvod tovaru, respektíve ekologické a sociálne podmienky jeho výroby. Zdravá ekonomika cez zdravú životosprávu... Je to pokus zachovať ekonomiku nie ako vedu, ale ako morálku – morálku sedliackeho rozumu dobrého

gazdu. Lenže kapitál nie je neutrálnou silou, ktorú by stačilo len správne naSMERovať, aby miesto skazy ľuďom priniesla šťastie. Kapitál musí znečisťovať a ničiť, nemôže byť ľudským projektom, nakoľko ním hýbe len jeho vlastná akumulácia. Výroba pre kapitálovú akumuláciu je oddelená od akejkoľvek ľudskej potreby, teda aj od základnej potreby prežitia ľudského druhu. A preto v rámci kapitalizmu neexistuje »iná« globalizácia. Priemyselné odvetvie zamerané na recykláciu si vždy zabezpečí surovinu na recyklovanie, ktorým len vyrobí surovinu pre ďalšie priemyselné odvetvie. Recyklovanie je len novým spôsobom získavania surovín, pričom neznečisťuje o nič menej, ako akýkoľvek iný priemysel.

Tomasz Gabiś Postmarxizmus čiže vedomie určuje bytie

Lavica dvadsiateho prvého storočia opustila základňu a zaoberá sa nadstavbou. Na ňu sa zameriava cieľ permanentnej kultúrnej zmeny a byrokraciou pestovaného sociálneho inžinierstva. Namiesto ovládnutia prostriedkov priemyselnej revolúcie sa usiluje ovládnuť prostriedky produkcie kultúrnej a symbolickej – médiá, univerzity a inštitúcie kultúry.

Podchvíľou v rôznych krajinách – a teda aj v Poľsku – redaktori liberálnych denníkov inscenujú šikovné diskusie o aktuálnosti marxizmu. Pokračujú náruživé debaty o tom, či z rôznych variantov zostal už len marxizmus bratov Marxovcov alebo ešte aj niečo iné. Niektorí sa čudujú, že „existenciálni komunisti“ ako Slavoj Žižek a Alain Badiou sú hosťami na stránkach liberálnych novín. Lenže to nie je náhoda, ale logický dôsledok povojnovej evolúcie marxistickej ľavice, ktorá postupne strácala svoje spojenie s tradičnými komunistickými stranami.

Stojí za to pripomenúť si talianskeho filozofa Augusta Del Noce (1910 – 1989) a jeho známy text *Marxizmus umiera na Východe, pretože bol realizovaný na Západe*, z ktorého sa neskôr vykľul predslov ku knihe Marcella Venezianiho *Proces Západu. Globálna spoločnosť a jej nepriatelia*, vydané roku 1990 v Miláne. Rovnako Del Noce ako aj Veneziani vyslovujú identickú diagnózu: marxizmus bol realizovaný na Západe za cenu straty svojich veľkých sľubov. Uskutočnili sa všetky marxistické negácie týkajúce sa tradícií, náboženstva a metafyziky, zavrhol sa však

revolučno-mesianistická stránka marxizmu. Marxistická ľavica pomohla buržoáznej spoločnosti oslobodiť sa od „reliktov“ tradícií, od náboženských a morálnych sentimentov, ktoré ho ešte spájali s tradičnou spoločnosťou, inými slovami pomohla jej dosiahnuť úplne materialistický a laický status.

Aj keď marxistická ľavica nevyvrátila ekonomicko-spoľočen-ské štruktúry kapitalizmu, predsa len – ako skonštatoval Veneziani – západná spoločnosť realizuje zásady a postuláty marxizmu, také ako „radikálny ateizmus a materializmus, internacionalizmus a univerzálna vykorenenosť. Primát pragmatizmu a smrť filozofie, dominácia produkcie a globálne manipulovanie prírodou, technologický faustizmus a rovnosť, vyjadrená v spoločenskej homogenizácii.“

Najdôležitejšiu udalosť v dejinách povojnovej európskej ľavice, čiže revoltu roku 1968, Veneziani a Del Noce interpretujú ako vnútroburžoáznu revolúciu, pretože znamenala iba prechod buržoázie do novej etapy. Najlepšie – podľa nich – hlbokú podstatu revolty roku 1968 zachytil Pier Paolo Passolini, keď skonštatoval, že pomohla zničiť hodnoty, od ktorých sa neoburžoázia chcela oslobodiť: tradíciu, nábožnosť, zakorenenosť, autentickosť, pocit tajomnosti, organické puto so spoločenstvom ľudí a hodnôt. Kontestátori roku 1968 chybné stotožňovali tradičné hodnoty s liberálnym neoburžoáznym systémom, de facto najväčším nepriateľom týchto hodnôt. Takto sa kontestácia pričínila nie o „zrútenie pilierov kapitalizmu, ale posledných hrádzí, čo pred ním ochraňovali“. Inými slovami v druhej polovici šesťdesiatych rokov minulého storočia došlo k zmiereniu sa marxistických kontestátorov s kapitalistickým poriadkom, ba, uzavreli spojenectvo s liberálnou neoburžoáziou v mene ďalšieho „pokroku“ a pokračovania oslobodenia jednotlivca z toho, z čoho ho ešte možno oslobodiť. Niekdajší revolučný marxizmus zomrel a zrodil sa postmarxizmus, ktorý s marxizmom nemá veľa spoločného.

Kultúrny marxizmus

Súčasná postmarxistická ľavica, v Poľsku azda najplnšie reprezentovaná centrom Politickej Kriťiky, je ľavica, ktorá odvrhla tra-

dičný marxizmus smerujúci k zmene vlastníckych vzťahov v prospech „kultúrneho marxizmu“ (niektorí dávajú prednosť označeniu „kultúrny trockizmus“)

Ako došlo k tejto metamorfóze, hovorí americký politológ a historik ideí Paul Gottfried vo svojej knihe z roku 2005 *Čudná smrť marxizmu. Európska lavica v novom tisícročí* (Gottfried je aj autorom mnohých iných kníh, ako napr. *Po liberalizme, Multikultúrnosť a politika viny* a pod.)

Podľa Gottfrieda treba zdroje prechodu od marxizmu k postmarxizmu hľadať – v rovine ideologickej – u filozofov frankfurtskej školy a u Antonia Gramsciho. Frankfurtská škola presunula akcent od odstránenia ekonomického zisku, čo bola podstata marxizmu, na potlačanie mentálnych predsudkov. Do centra záujmu „kritickej teórie“ sa dostalo už nie zlikvidovanie nespravodlivého ekonomického poriadku, ale diagnostika a liečenie „autoritárskej osobnosti“ odvolávajúce sa na psychoanalýzu. V dôsledkoch podobné zavrnutie starej materialistickej paradigmy mali idey Gramsciho, ktorý namiesto spoločného vlastníctva výrobných prostriedkov – čo malo viesť k zmene vládnucej buržoáznej kultúry – postuloval, aby ľavica najprv získala kultúrnu hegemoniu. Takto psychológia a kultúra zaujali miesto triednej analýzy a rozpoznávania vlastníckych vzťahov. Nastal odvrat marxistickej schémy o 180 stupňov – namiesto aby sa začínalo od zmeny „základne“ začala sa meniť „nadstavba“, revolučný boj o zmenu ekonomicko-spoločenskej štruktúry nahradil boj o zmenu vedomia. Revolúcia zostáva zreinterpretovaná ako kultúrny prevrat. Spoločné vlastníctvo výrobných prostriedkov či socialistické ekonomické plánovanie už nie sú považované za nevyhnutné pri realizácii ľavicových cieľov. Označuje to de facto akceptáciu konzervatívno-reakčného svetonázoru, v ktorom vedomie určuje bytie (duch je prvotný voči hmote) – v tomto zmysle by bol postmarxizmus v podstate pravicový smer.

Ponechanie revolúcie v „základni“ našlo svoje ideologické zdôvodnenie v téze, že robotnícka trieda je fakticky reakčná sila a že v nej dominujú autoritárske postoje a osobnosti (robotníci prvej polovice 20. storočia vyznávali ekonomický radikalizmus, no

zároveň aj určitý sociálno-kultúrny konzervativizmus). Mimo riadne sa skompromitovala nemecká robotnícka trieda, ktorá podporila Hitlera a antisemitizmus – preto sa odvtedy už celkom nehodila za podmet veľkého revolučného projektu.

Súčasný európsky postmarxizmus („kultúrny marxizmus“) vedie vízia permanentnej kultúrnej zmeny a sociálneho inžinierstva prevádzkovaného byrokraciou; jeho vedúcou zásadou je multikultúrnosť realizovaná, okrem iného, importovaním celých más cudzincov z Tretieho sveta. Zavrnutie marxistickej idey revolučného pretvorenia ekonomickej „základne“ neznamená totiž, že sa stratil cieľ, akým je vybudovanie egalitárneho, emancipovaného, radikálne demokratického spoločenstva zbaveného národných, rodinných, triednych (napríklad robotníckych), náboženských identít a lojality.

Postmarxistická ľavica teda nerezignovala zo sociálnej, ba takmer antropologickej transformácie európskych spoločností, ponechala „iba“ spoločné vlastníctvo výrobných prostriedkov ako nástroj na túto transformáciu, čiže v podstate rezignovala z marxizmu.

Gottfried chápe postmarxizmus ako nové politické náboženstvo – postmarxisti usilujúci sa o „zreformovanie vedomia ľudu“ dedia zapálenosť kresťanských misionárov navracajúcich domorodcov na pravú vieru. Postkresťanská náboženská náruživosť postmarxistickej ľavice (predstavujúca „náhradu strateného radikalizmu“ starých revolucionárov) túži po spoločenskej zmene dosiahnutej vďaka premene ľudských citov, jazyka, kultúry a vďaka adekvátnej historickej politike, ktorá koniec koncov obsahuje transpozíciu kresťanských symbolov a doktrín na multikultúrne náboženstvo viny, trestu a vykúpenia.

Európskej postmarxistickej ľavici postačí udržanie štátneho vzdelávania, progresívnej dane, opatrovateľský štát. Nechce meniť nič viac, bráni ekonomicko-triedny status quo. Dokonca rada zasahuje do sféry kultúry, morálky a zvyklostí, chcela by homosexuálne manželstvá, zníženie veku pre legálnu mužskú prostitúciu, budovanie mešít na účet európskych daňových poplatníkov, všeobecnú legalizácia potratov, odmietnutie všetkých obmedzení vo „výrazoch sexuality“, propagovanie alternatívnych

životných štýlov, genderizmus, transsexualizmus, liečenie homofóbie a rasových predsudkov, likvidáciu „patriarchálnej“ rodiny atď., atď.

Typickí buržujovia

Del Noce a Veneziani zastávali názor, že kontestátori z roku 1968 sa mýlili, keď si mysleli, že bojujú proti tradičnej spoločnosti, bijú kapitalizmus, lebo v skutočnosti mu pomáhali. Teraz, na začiatku 21. storočia – ako dokazuje Paul Gottfried – postmarxistická ľavica prešla na iné pozície. Nie je tu už ani reči o omyle: kapitalizmus sa už nepokladá za pilier niekdajšieho buržoázneho poriadku, ktorý treba zničiť, ale za pomocný nástroj multikultúrnosti. Globalistický kapitalizmus sa stáva priam „antifašistickou“ silou, ničiacou zastarané národné príslušnosti a väzby, silou oslobodzujúcou ženy, gayov a všetky iné menšiny, silou prispievajúcou k vykoreneniu reakčných predsudkov a s nimi spojených sociokultúrnych štruktúr. Táto zmena nastavenia potvrdzuje názor Marcella Venezianiho o postmarxistoch, že keď sa uvoľnia z politických a ideologických „superštruktúr“ ako straníckych organizácií, ktoré nad nimi bdejú, „stávajú sa agentmi a funkcionármi konzumentského utilitarizmu a typickými buržujmi“. Ak – ako chce Veneziani – nový globalistický liberalizmus inkorporuje marxistickú doktrínu, očisťujúc ju len zo všetkých profetických a antimodernistických motívov, tak prečo by ho postmarxisti nemali akceptovať?

Keďže cieľom postmarxizmu nie je ovládnutie prostriedkov materiálnej produkcie, dáva všetky sily a schopnosti na ovládnutie prostriedkov kultúrnej a symbolickej produkcie, aby mohli viesť permanentnú reedukáciu „ľudu“ vždy náchylného padnúť do bahna fašizmu. Cieľom je teda panovať nad diskurzom (panovanie schované napríklad pod maskou habermasovskej komunikácie zbavenej panovania, v ktorej Habermas rozhoduje o hraniciach diskurzu a jeho pravidlách).

Dozor nad jazykom, kontrola verbálnych výmen sa koriguje spoločenskou úlohou a profesiami prijímanými postmarxistami: edukácia, univerzity, médiá, žurnalistika, kultúrne inštitúcie (sláv-

ny pochod inštitúciami bol v skutočnosti pochodom do úradov v týchto inštitúciách) atď. – postmarxisti sú všade tam, kde môžu používať „symbolické násilie“ a nanucovať svoj „totalizujúci diskurz“ kamuflovaný heslami hyperpluralizmu.

Postmarxistická ľavica sa dokonale prispôsobuje režimu masovej demokracie, jej ideologické stratégie sú ideálne zladené s terapeuticko-menežerským štátom; už predtým bolo jasné, že ideológia frankfurtskej školy bola mimoriadne vhodná na politicky motivované pokusy o manipuláciu s ľudským správaním; úradníci a byrokrati ju mohli používať ako ideologický podklad pre aplikáciu terapeutických techník voči celým spoločenským skupinám. Nie je nič čudné, že Adornova a Horkheimerova „kritická teória“ si získala takú popularitu v USA medzi pracovníkmi štátnych a federálnych agentúr, v médiách a zábavnom priemysle. „Kritická teória“ bola postupne čoraz nekritickejšia a napokon vstúpila ako celkom solídne prosperujúca brandža do „priemyslu vedomia“ (Adornova Bewußtseinindustrie), ktorý predtým sama nadšene demaskovala.

Postmarxistický prísľub, aj keď nie taký totálny ako marxistický, nebude tiež naplnený, ale umožní dokončiť ničenie tradičných hodnôt a inštitúcií, čo v súlade s názorom Marcella Venezianiho a Augusta Del Noce bude znamenať prehĺbenie alienácie, ďalšiu redukciu človeka na úroveň tovaru. Nijaká „revolúcia pred bránami“ nestojí, tradičné totalitarizmy 20. storočia dávno padli, dnes slúžia (najmä jeden z nich) skôr na strašenie obyvateľstva. Paul Gottfried zastáva názor, že Európe hrozí skôr – ako to označoval Tocqueville – le doux despotism (mierny depotizmus). Tento „soft totalitarism“ spravovaný „multikultúrnou teokraciou“ mieri, bez použitia fyzického násillia, k čoraz väčšej kontrole nad správaním ľudí, ich životnými praktikami a zvyklosťami, nad ich jazykom, pojmami, symbolmi a znakmi, aké používajú. Potvrďuje to len postreh Jeana Baudrillarda, že každé oslobodenie nesie so sebou nové zotročenie. Nezostáva nám podistým nič iné, ako klásť odpor tým, čo nás prichádzajú oslobodzovať.

Preložil Karol Chmel

István G. Király
Kadiaľ ďalej, maďarská sociálna demokracia?

Položiť si túto otázku je záväzné, lebo európska sociálna demokracia – aj keď pomaly, aj keď ťažko, aj keď cestou, ktorá nie je vydláždená iba úspechom, ale – nachádza odpoveď na výzvy dané 21. storočím. Nebol to ľahký pôrod, ani sa nič nevyjasnilo definitívne, veď k tomu museli sociálni demokrati jednu úspešnú cestu, realitu zafixovanú sociálnej spoločnosti, revidovať. Cestu, ktorá občanom žijúcim v realite štátneho socializmu jasne ukázala prázdno a beznádejnosť reálneho socializmu.

Existencia dvoch blokov, ochrana vojenského dáždika umožnili európsku súdržnosť a rast, presahujúce národné sociálne štáty. Popri amerických a ázijských centrách rastu sa stalo realitou zjednocujúce sa (západo-)európske centrum rastu, ktorého prínosom sa boli rozširujúca sa sociálna ekonomika a spoločnosť. Rozpad sovietskeho bloku však spôsobil v globalizujúcej sa svetovej ekonomike podstatne novú situáciu. Otvoril nové perspektívy, stvoril príležitosti, no zároveň predstavoval tlak prísneho prispôsobenia. Tak ako Nemecku, najväčšej ekonomike, nebolo ľahké stráviť nemecké znovuzjednotenie, tak zjednotením Európy čaká rovnako ťažké obdobie celú Úniu. Tieto bremená sú ťažké samé osebe, ale globalizácia narušila európsky sociálny model aj v iných oblastiach. Sociálny model zriadený pre populáciu západnej Európy v danej medzinárodnej situácii seabedome financovala západoeurópska ekonomika. Tá istá ekonomika nezmeneným rozšírením tohto sociálneho modelu už rozšírenú EU,

bremená zjednocujúcej sa Európy – napriek väčšiemu potenciálu skrývajúceho sa v nej – financovať nevláde. Zavedenie sociálneho systému šmahom ruky nezostalo nesplneným snom iba pre občanov nových členských štátov, ale aj západoeurópske štáty musia vypočítať novú stratégiu, ak chcú v globalizačnej súťaži zachovať Európu ako svetové centrum rastu. Slovom, treba prehodnotiť úniný sociálny model štátu. Čo je to, čo dokážu štáty podstúpiť prerozdelením a odsunom z financovania blahobytu bez toho, aby tým pokazili rastový potenciál svojich krajín, oslabili konkurencieschopnosť svojich ekonomík?

Sociálny model je v mnohom späťy so skoro storočie neprestávajúcím zápasom sociálnej demokracie. Práve preto jeho prekročenie nie je pre sociálnu demokraciu jednoduché. Samozrejme, na realizáciu sociálnej ekonomiky – popri priaznivej konštelácii hviezd medzinárodnej ekonomiky a politiky – musela zľudovieť konzervatívna strana a posilniť sa kresťanskosociálne črty kresťanských strán. Na Západe je situácia sociálnej demokracie „ľahšia“ i preto, lebo tam centrum konzervatívnej strany nestojí na pôde ekonomického populizmu, ako to vidíme vo väčšine strán strednej Európy označujúcich sa za pravicové. Nie je náhoda, že renesancia sociálnych demokratov bola najsilnejšia práve vo Veľkej Británii – tu ich úspešná konzervatívna vláda Železnej lady donútila k zmene. Nie je náhoda ani to, že nemeckí sociálni demokrati dokázali prebrať žezlo vlády so Schröderom až po dlhých a úspešných rokoch kresťanskodemokratického Kohla. Samozrejme, takéto hľadanie cesty nie je triumfálnym pochodom, čo signalizuje práve neúspech Schrödera. Ale tento neúspech je aj príkladom toho, že voliči odmeňujú len dôsledné napredovanie.

V čom sa ukrýva podstata a tlak zmeny? V tom, že na udržanie spoločností, economickej konkurencieschopnosti a vôbec na to, aby rastový potenciál Európy ostal zachovaný, treba výrazne zvýšiť vplyv európskej ekonomiky. To znamená, že štátna, správnejšie povedané, sociálna starostlivosť je záväzná iba v prípade tých, čo sú na ňu skutočne odkázaní. Odteraz si môže spoločnosť zobrať na svoje plecía z financovania blahobytu jedincov iba toľko, čo neoslabuje ekonomický vplyv, ani neničí rastový potenciál. Dnes sa k morálnym požiadavkám európskych spoločností popri solidarite zaradila zodpovednosť jednotlivca postarať sa o seba.

Európska sociálna demokracia spoznala a uznala rovnakú spoločenskú nevyhnutnosť týchto dvoch požiadaviek, z ktorých nemôžeme uprednostniť ani jednu. Mali to „ľahké“, veď disponujú koreňmi zapustenými do stáročných občianskych cností. Zároveň to boli (aj) oni, kto kedysi donútil občiansku spoločnosť prijať mravný záväzok solidarity, a teraz oni vyzdvihli medzi vlastné princípy zodpovednosť jednotlivca postarať sa o seba. Ako zálohu budúcich úspechov Európy je potrebné vytvoriť harmóniu týchto dvoch požiadaviek.

Ako sa to všetko uplatňuje tu, v strednej Európe? Nuž, nie tak ľahko. Správnejšie povedané, čo bolo na Západe trápením zo strany sociálnej demokracie, to u nás trápením ešte len bude. Na jednej strane, u nás je neotrasiteľným stúpencom trhovej ekonomiky, konkurencie, stáročných zásad občianskej spoločnosti pravá časť politickej palety. V časti vyhlasujúcej sa za občiansku sa sformulovali také – hospodárske a spoločenské – populistické myšlienky, ktorých sú západné konzervatívne strany zbavené. Respektíve, tam tieto nezmysly – v lepšom prípade tretej cesty – charakterizujú program hnutí a strán, ktoré sa od hlavného prúdu odtrhli napravo. Preto dnes na sociálnodemokratickú myšlienku zodpovednosti postarať sa o seba neútočia iba zľava, ale stala sa terčom pravicového populizmu. U nás sa nad ňou najtemperamentnejšie rozhorčuje ten, kto je podpredsedom tej Európskej ľudovej strany (*Viktor Orbán, pozn. prekl.*), ktorej určujúci politici, na čele s Angelou Merkelovou, Nicolasom Sarkozym, razia novú cestu novému politickému rastu a v záujme toho sú často nútení k bolestivým krokom. Avšak ich domáci „súdruhovia“, sľubujúc ako ujo s cukríkmi, proti tomu všetkému poburujú. V Európe sú miesta – ako v Nemecku –, kde sa na dovŕšenie týchto krokov rivalizujúce strany spájajú. Podobným spôsobom takto konali aj uprostred šesťdesiatych rokov. Z toho vyrástla politika na spôsob Brandta. Z tej teraz vyrastie nová kresťanskodemokratická politika Angely Merkelovej. Vo Francúzsku sa deje niečo podobné. Bol na to potrebný jeden prezident schopný reagovať na situáciu. Aj Nicolas Sarkozy odvážne siahol cez deliacu politickú čiaru, vytvoriac si tým pozadie pre svoje významné reformné predstavy. U nás o tom momentálne nemôžeme ani snívať.

Samozrejme, maďarská sociálna demokracia by mohla zviest boj s populizmom, považujúcim sa za pravicový, „ľahko“, ale v maďarskej ľavici panuje aspoň taký ideologický zmätok ako v pravici. V šťastnejších krajinách Európy – rovnako na západe ako na východe – pád štátneho socializmu rozvrátil poriadok. V Taliansku prirodzená cesta eurokomunistov viedla k sociálnej demokracii. U Francúzov sa mohli postaviť za Mitteranda, u Španielov za Gonzalesa, no historickou reorganizáciou sociálnodemokratickej strany vznikli čisté vzťahy aj u Čechov. Príležitosť sa naskytla, pretože ľavicoví populistí, etatistí a komunisti, stojaci naľavo od sociálnej demokracie, nezasadli do jej lavíc. V Taliansku založili Komunistické znovuzrodenie, u Francúzov, Španielov a Čechov zasa ostali konzervatívne komunistické strany. Ešte aj Nemeckej strane sociálnej demokracie, ktorá má dlhú tradíciu, sa dostalo to šťastie, že jej ľavičiarci utvorili spoločný front so zvyškami štátnej strany bývalej NDR.

Maďarskej sociálnej demokracii sa dostalo ťažšieho osudu. Okolo roku 1989 jej meno uchvátili a znemožnili, ale dôsledne, politickí dobrodruhovia, modropančucháči zmätenej mysle. Nástupkyňa bývalej štátnej strany sa svojím menom, medzinárodnými vzťahmi, ba čo viac, početnými črtami približovala sociálnej demokracii, no svoje princípy nikdy neobjasnila. Ja osobne sa teším, že fotografia veľkej dámy maďarskej sociálnej demokracie, Anny Kéthlyovej, zdobí kongres socialistov, ale spolu s ňou by som sa viac tešil, keby sa tam miesto jej fotky objavili jej názory.

Maďarská socialistická strana (MSZP) neštartovala odznova. Koniec vynúteného zjednotenia nevyriekli bývalí sociálni demokrati a rovnako zmýšľajúce mladšie generácie, ale štátna strana jednoducho skonala.

Vo vzniknutej MSZP sa sociálna demokracia stala jedným prúdom, často iba sľiepňajúcim kahančekom, puncovaným menom úctyhodného Ivána Vitányiho. V tejto strane sa ešte stále nachádzajú snívajúci reformní komunisti a ľudovci s trochu zmätenu ideológiou. Ostali tam skalopevní boľševici a dostalo sa sem aj nemálo bezideologických, ale v štátnom socializme so-

cializovaných mocenských technokratov, tých, ktorých nevsala populistická pravica.

Toto vynútené manželstvo vo vnútri strany absolvovalo veľký „úspech“. Podarilo sa mu zhodiť bokrosovské reformy, ostal iba prázdny balík, mazanica po Bokrosovi, Tocsikova aféra a pád. Po opätovnom návrate k moci MSZP „dôsledne“ pokračovala od roku 2000 v populistickej, rozdeľujúcej a rabujúcej ekonomickej politike charakteristickej pre FIDESZ. Na ich šťastie, jej výsledok pod nami do roku 2006 nevybuchol. Takto teda mohli, vďaka pokazenej stratégii Orbána, zostať pri vláde. Pre zmiešaný a rozkúskovaný charakter MSZP bol nútený náš premiér v Öszöde (*ide o priznanie premiéra Gyurcsány o klamaní*, pozn. prekl.) šokovať frakciu namiesto toho, aby narušil poriadok vo svojej strane a pohol verejnou mienkou strany (a štátu). Môžeme ďakovať nevyjasneným princípom MSZP za terajšie zmätky, nápravy nahrádzajúce reformy, neprestajné cúvajúce postoje. Ale v tomto MSZP sa socializoval „zuschlag“ mladých socialistov.

Z tohto MSZP prehovárajú hlasom predsedníčky poslaneckej snemovne k socialistickým sirénam „priateľským národu“, ktoré berú na vedomie potrebu reforiem, len kým krivky popularity smerujú hore.

Títo populisti, etatisti, národ obšťastňujúci boľševici, ktorí zabúdili do sociálnodemokratickej strany, by veru urobili lepšie, ak by sa, podobne ako ich francúzski, talianski, nemeckí alebo práve českí súdruhovia, zorganizovali sami. So svojimi štátno-socialistickým programom, politikou stavajúcou na kádarovskej nostalgii by mali súťažiť na populistickej strane ihriska, alebo, pre mňa za mňa, môžu sa zjednotiť aj so svojimi pravicovými súdruhmi, napríklad pod názvom Strana maďarských pracujúcich. Uvideli by, kam by sa dostali, keby začali odznova. Z dlhšej perspektívy ako na šťastnejšej strane Európy – to je moje presvedčenie – do politickej karantény. Vzducholod sociálnej demokracie, ktorá sa ich – ako balastu – zbavila, by vystúpila vyššie.

No zároveň je to nemožné, je to len želanie. Nie je to len ich zodpovednosť, že súťažia pod vlastným menom. Ak oni nechcú opustiť členskú stranu Socialistickej internacionály, musia ich k tomu donútiť sociálni demokrati. Nie členskou revíziou alebo iným boľševickým trikom, ale tým, že sa konečne objasnia a uvedú na správne miesto sociálnodemokratické princípy a ideológia MSZP 21. storočia.

Preložila Ivana Taranenková

Thomas Meyer

Kritika kapitalizmu a sociálna modernizácia

Nie všeobecné zamietnutie, ale diferencujúce skúmanie

Kritika kapitalizmu je nutná. Toľko je a aj musí ostať isté pre všetkých, ktorí chcú, aby sa sociálne a ekonomické práva občanov nebrali menej vážne, ako ich práva občianske a politické. Pretože, a o tom nemôže byť v našej dobe pochyb, garancia reálnych šancí na slobodu je pre všetkých zaistená len tam, kde sú formálne práva na slobodu oživené prostredníctvom záruk sociálnej zúčastnenosti. Základné sociálne práva nie sú totiž v žiadnom prípade iba dobrými skutkami na zozname prianí zasnených „dobrých ľudí“, ale tvoria oporné piliere moderného právneho štátu. Okrem toho sú platným právom nielen v našej krajine, ale rovnako aj v Európskej únii. Predstavujú minimálnu podmienku sociálnej spravodlivosti a tvoria základ pre jej realizáciu. Sociálna zúčastnenosť a spoločenská inklúzia sú podmienkami na to, aby bola demokracia vnímaná ako hodnoverná a mohla byť uznaná za legitímnu. V tom spočíva význam paktov základných práv Spojených národov z roku 1966, rovnako ako európskej charty základných práv. Ide tu teda o modernej demokracii nie náhodou prináležiacu právnu povinnosť. Tá je aj predovšetkým – čo sa opakovanne ľahko vytráca z očí – podmienkou pre úspešnú sociálnu integráciu, jednu z hlavných produktívnych síl moderných vedomostných spoločností.

Už deklarovanie týchto práv, a o to viac každý vážny pokus ich praktického uplatnenia, predpokladá radikálnu kritiku kapitalizmu, vychádzajúcu z poznania, že neviazaný súkromný ma-

jetok a samoregulované trhy – teda kapitalizmus *sans phrase* – princípálne kolidujú so sociálnymi právami na slobodu. Okrem toho tiež podkopávajú podmienky vlastnej trvácnosti systému. Toto poznanie je východiskom pre každú politiku, ktorá sa usiluje o ľudskú istotu a o sociálnu zúčastnenosť, čiže berie základné ľudské práva vážne. Kritika však od pradávna neznamená všeobecné zamietnutie, ale diferencujúce skúmanie. „Kritika“, ktorá to nepochopí a vyčerpá sa v odmietaní, namiesto toho, aby sa usilovala o prijateľný protinávrh a o konštruktívne zamietnutie, ostáva mimo vlastného diskurzu bezmocnou. Čo je horšie, v praxi sa takáto kritika vyhýba práci na zlepšení stavu, a to často formou ľavicovo-populistických protestných hlasov, ktoré chýbajú k vytvoreniu ľavicovej väčšiny a ktoré spôsobia, že nakoniec sa bude vládnúť proti nim.

Dva druhy kritiky kapitalizmu

Existujú totiž dva druhy kritiky kapitalizmu. Prvý je fundamentalistický. Živí ho utopická viera, že len hospodársky a spoločenský systém mimo súkromného vlastníctva a trhovej ekonomiky spĺňa všetky sociálne potreby a je preto hodný nasadenia. Svojimi prehnanými príslubmi vytvára tento druh kritiky čierno-bielu atmosféru, v ktorej akoby dokladovanie všetkých tých provokujúcich problémov s neregulovanými trhmi a neskrtným súkromným majetkom už samo o sebe dokazovalo, že bez týchto dvoch hriešnikov by bol svet lepší. Tento koncept je zameraný na odstránenie *ekonomických vlastníckych tried*. Takzvaný „socializmus 21. storočia“, ktorý skoncipoval nemecký sociológ Heinz Dietrich z oneskorenej lektúry Marxa, a ktorý venezuelský samozvaný spasiteľ Hugo Chávez adoptoval ako liečebný program pre svoju z kože zodratú krajinu, prežíva nové vydanie. Tento druh socializmu dokáže istotne vyburcovať nálady a živí diskusie, ako aj vyjadriť oprávnené rozhorčenie, avšak nie je cestou k praxi, ktorá trvalo zmení reálne pomery. Radikálne gesto tohto druhu „kritiky kapitalizmu“ sa zväčša rozplynie v populistickom obviňovaní, ak sa dokonca v praxi nezmení na fatálne experimentovanie s právami na slobodu a s ľudskými osudmi. Dilemou fundamentalistickej kritiky kapitalizmu vždy bolo, že

jej hľadanie spravodlivého sveta zbaveného súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov a trhového hospodárstva ostáva bez výsledku, avšak v rámci tohto kritizovaného priestoru sa nechce púšťať do ničoho realizovateľného. To však tejto kritike zdanlivo nebráni v takmer dych vyrážajúcom cyklickom vracaní sa, ako u nás, tak aj za oceánom.

Existuje však aj iný druh kritiky kapitalizmu. V skutočnom svete viedol k tomu, že dnes existuje veľa odrôd kapitalizmu. Na jednej strane nahý a existenčne riskantný (príklad USA), alebo na druhej strane sociálne spoľahlivo ukotvený a ľudsky bezpečný, s príkladmi z európskeho severu. Kapitalizmus už dávno neznamená jednoducho kapitalizmus, to čo zohráva rolu, sú jeho prívlastky. Hodnota sociálnej kritiky kapitalizmu závisí od toho, aké praktické návrhy pre lepšie a istejšie životné podmienky z nej vyplývajú, teraz hneď a pre ten svet, v ktorom žijeme. Libertárny trhový kapitalizmus a demokratický kapitalizmus sociálneho štátu sú diametrálne odlišné koncepty. Cesta od jedného k druhému je dláždená základnými kameňmi diferencovanej kritiky kapitalizmu.

Najpresvedčivejšie varianty kritiky kapitalizmu, ktorá je pevná v princípoch a založená na pragmatickom konaní, možno nájsť už vyše pol storočia v škandinávskej sociálnej demokracii. Tá nevychádza prvotne z ekonomických vlastníckych tried, ale zo sociálnych *životných šancí*. Jej cieľom je zabrániť tvoreniu tried v tejto oblasti, ktorá priamo determinuje skutočný život. Ide tu o zabezpečenie reálnej rovnosti šancí a sociálnej zúčastnenosti pre všetkých. K tomu patrí veľmi vysoký podiel zamestnanosti, teda zúčastnenosť podľa možností všetkých na pracovnom živote. A tá je tam najvyššia na celom svete. K tomu je predovšetkým potrebná rovnosť šancí vo vzdelávacom systéme, teda nezávislosť individuálnych šancí na vzdelanie od sociálneho pôvodu. Tá tam dosahuje v globálnom meradle vrcholové hodnoty. Platí to aj o spravodlivosti prerozdelenia príjmov a úrovni, ako aj dokonalosti sociálno-štátneho zabezpečenia proti rizikám kapitalistických trhov, navyše kombinovanej so silnými podnetmi k zúčastnenosti všetkých na zamestnanosti ako aj k individuálnej zodpovednosti.

Sociálny kapitalizmus tohto druhu obmedzuje súkromné vlastníctvo bez toho, aby ho zlikvidoval. Reguluje trh politicky a so-

ciálne ho ukotvuje, namiesto toho, aby ho prekonával. Napriek tomu, že tento druh kapitalizmu nezdoláva ekonomické vlastnícke triedy v spoločnosti, prostredníctvom zvýšenej rovnosti šancí pri prístupe k centrálnym sociálnym statkom odstraňuje sociálnemu triednemu deleniu surového kapitalizmu jeho ostne. Ekonomické delenie do majetkových tried, ktoré vo svojom jadre pôsobí ďalej, stráca svoje škandalózne ostrie, pretože už nevedie bezpomienčne k *triednemu štiepeniu sociálnych životných šancí*. Z kapitalizmu, v ktorom vládne nemilosrdný trh, sa takto stáva skrotený kapitalizmus, ktorému sociálny štát, politické ukotvenie a rovnosť šancí nasadzujú opraty. Už to nie sú trhy a vlastnícke záujmy, ktoré ovládajú spoločnosť – hoci ovplyvňujú jej dynamiku – ale ľudské záujmy a politické ciele. Kritika kapitalizmu sa v tomto prípade stáva produktívnou.

Sociálna demokracia predstavuje ideu a prax rovnováhy kapitalizmu, demokracie a sociálneho štátu. Dnes je však táto rovnováha narušená. A prispieva k tomu aj nedostatočne alebo len technokraticky modernizovaný sociálny štát.

Aktuálne triedne delenie

Politický projekt strany SPD v Hamburgu nesie heslo „sociálna demokracia“. Jeho podstatu tvorí príslub férového a zaručeného prístupu k základným sociálnym statkom, ktoré sú prostriedkom k slobode a zúčastnenosti všetkých a ktoré vôbec umožňujú produktívnu spoločnosť. Platí to o vzdelaní, o zdravotnej starostlivosti, o zamestnanosti, o platových možnostiach a o starobnom zabezpečení. V tom je zmysel konceptu sociálnej občianskej spoločnosti, ktorý tvorí základ ich programu. Ich politický projekt sa opiera o sociálnu kritiku kapitalizmu. Tá poukazuje na dve z jeho vrodenných rizík: na hrozivé následky sociálneho a ekologického trhového zlyhania a na ničivú kolonizáciu spoločnosti logikou trhu a to aj tam, kam v záujme sociálnej slobody nepatrí.

Program to nehovorí príliš jasne, mieni to ale jednoznačne: aj pre spolkovú republiku je zdolanie súčasných triednych rozdielov aktuálnou témou. Pretože tie už začali s rastúcou tvrdošijnosťou zapúšťať korene v spoločenskom živote. Prítom nejde o skôr teoretické vzťahy sociálnych skupín k vlastníctvu výro-

ných prostriedkov. Ide o prekonanie zjavného rozpoltenia prístupu k osobným životným šancám, k sociálnej zúčastnenosti a istote, ktoré štiepi našu spoločnosť. Ide o to, prekonať rozdeľovanie do *tried podľa príležitostí*, ktoré sa stáva dedičným. Ich odstránenie si nevyžaduje ani revolúciu a ani akademickú vieru v možnosť existencie mimo kapitalizmu. Stačí namieriť inšpirujúci sa pohľad smerom ku škandinávskym susedom a vyvinúť vôľu na vyvodenie dôsledkov.

Triedne delenie nie je vôbec prehnané označenie. Pretože aj mimo tradičných vlastnických tried, ktoré sami o sebe naďalej predstavujú výzvu, ukazuje dnes naša krajina pri prístupe k elementárnym životným šanciam obraz spoločnosti oddelených svetov zo štyroch hľadísk: z hľadiska vzdelania, zdravotnej starostlivosti, starobného zabezpečenia a z hľadiska odovzdávania vlastníctva medzi generáciami. Tento rozkol prekrývajú pojmy ako vrstva alebo milieu. Tak sa kumulujú tým dané efekty vylúčenia – nie neustále, ale často. Tí, ktorí sú pre sociálny pôvod vyselektovaní zo vzdelávacieho systému, majú ako pacienti nárok len na minimálnu zdravotnú starostlivosť – čo bude v budúcnosti pri rýchlom raste nákladov pravdepodobne platiť v stúpajúcej miere. Títo ľudia nezdedia nič iné, než ťažko odstrániteľné sociálne bremená a v starobnom zaopatrení skončia na hranici chudoby. Oveľa väčší je zaiste počet tých, ktorí vo vzdelávacom systéme síce dosiahnu o niečo vyššie stupne, no sú postihnutí inými druhmi vylúčenia: od obmedzenej zdravotnej starostlivosti až po minimálny dôchodok.

Ide teda o triedne rozdiely v sociálnom prerozdelení šancí na plnej čiare. Triedy z nich vytvára ich tendencia, upevňovať sa v priebehu viacerých generácií. Jadro škandálu a najsilnejší kontrast so základnými sociálnymi právami tvorí v našej krajine s rutínou praktizovaný systém čo najskoršej selekcie v oblasti vzdelávania. Privilegovaná majetková a vzdelanostná trieda si v tichosti udržuje takmer výhradný monopol na výhľadovo sľubné vzdelávacie šance. Zvyšok populácie má smolu. Problém dvojtriedneho zdravotníctva a jeho budúcnosť prednedávnom fundovane rozobral *Karl Lauterbach*. Pri tom všetkom sa jedná o nerovnosť elementárnym životným šancí, ktorá rýchlo porastie, ak sa nič nestane. Do dôchodkového systému sa prenášajú platobné ne-

rovnosti, ktoré zostruje anachronický dualizmus dôchodkov a penzií.

Bismarckov sociálny štát, ktorý so železnou vôľou upevňuje delenie spoločnosti do tried na základe postavenia, pretrváva naďalej. Pritom je to od hlavy až po päty pozostatok z predmoderných čias. Modernizácia je nevyhnutná. Nastal čas pre projekt sociálnej demokracie, ktorý ju zrealizuje. Hamburský program na to ponúka dobré východisko. Platí to bez výnimky pre všetky jeho zásady, aj keď ešte neboli vyvodené všetky náležité dôsledky.

Sociálna modernizácia namiesto technokratickej

Medzi modernizáciou sociálneho štátu a kritikou kapitalizmu nemusí byť protiklad, hoci sa miestami vytvára. V európskych krajinách nám boli v posledných rokoch predvedené takmer všetky varianty chúlостivého vzťahu oboch procesov. Šok z globalizácie otvoril tri cesty sociálnodemokratickej modernizačnej politiky: liberálnu, technokratickú a sociálnu. Všetky tri varianty spája, že nasledujúc zákony globalizácie mieria na stupňovanie dynamiky a inovačnej sily vlastných trhov. Tému sociálnej inklúzie však hodnotia rozdielne. *Liberálna* bola Tretia cesta Tonyho Blaira, pôvodne americký vynález intelektuálnych „Clinton-Boys“, v dizajne veľmi inovatívny a sociálne reflektovaný. Aktuálnu sociálnu otázku tried však ponechal v jadre otvorenú. *Technokratická* je cesta Agendy 2010, hoci nie jej základným smerovaním, ale nedostatočným sociálnym vyvážením obetí a absenciou vzdelanostno-politických reformných perspektív. Taktiež sa nepodarilo vyvodit' z jej bolestivého jadra sociálne ciele hodné uznania, ktoré by jej boli zaistili legitimitáciu a súhlas. Do akej miery prispieva k odstráneniu nových foriem vylučovania, zostáva zatiaľ otvorené. *Sociálna* je škandinávská cesta modernizácie. Všetky reformy vrátane nepríjemných zásahov slúžia na zabezpečenie sociálnej inklúzie v časoch globalizácie, čiže trvalému zdolaniu triedneho štiepenia, ktoré produkuje účastníkov a vylúčených. To je, ako ukazujú všetky indikátory, najúspešnejší variant.

To je cesta sociálnej modernizácie, ktorú potrebuje a chce aj naša krajina. Zmierni tú bolestivú časť reformy sociálneho štátu

(časť I), ktorá prostredníctvom politického rozloženia upevní zabezpečenie a rovnosť šancí aj v podmienkach demografických zmien a globálneho konkurenčného boja (časť II) a aplikuje ju na tú časť, ktorá na celej čiare prekoná súčasné delenie do sociálnych tried (časť III): prostredníctvom skutočnej rovnosti vzdelávacích šancí, skoncovaním s triednym zdravotníctvom, spravodlivými dedickými a majetkovými daňami ako aj zrovnoprávnením starobného zabezpečenia. Isto, je to program na viac ako jednu legislatívnu periódu. Ale je to perspektíva, pre ktorú sa oplatí vynaložiť sily a ktorá by zožala poďakovanie. Mohlo byť ísť o chápanie starostlivého sociálneho štátu, ktoré by nadchlo – politicky, eticky a vlastne prečo nie aj emocionálne. Okrem iného by to bol aj príspevok k zaručeniu základov dynamickej vedomostnej ekonómie.

Aj potom ešte vždy zostáva jedna výzva a jedno pohoršenie. Výzva: ako zabránime tomu, aby sa z nášho koordinovaného trhového hospodárstva, na ktoré pôsobia mnohé spoločenské záujmy, nestalo hospodárstvo riadené len peňažným trhom, v ktorom vládnu výlučne burzové kurzy. Pohoršenie: poburujúca, pretože je od výkonu tak vzdialená, nerovnosť miezd medzi tými celkom hore a celkom dole. Tam, kde manažérske platy tisícnásobne prevyšujú mzdy zamestnancov, nemôže byť podľa základných pravidiel elementárneho rozumu dôvodom výkon. A ani ním nie je. Nápravu by sčasti mohli priniesť nové cesty dane z dedičstva a majetku. Reálne a aj symbolicky. Ako by inak bolo možné presvedčiť spoločnosť o zmysle bolestivej časti modernizácie sociálneho štátu, ak by súčasne privilegovaná špička bez zábran siahala do pokladníc aj tam, kde neponúka protislužbu?

Je teda nutný sociálny variant modernizácie. Ten spraví sociálny štát schopným budúcej existencie. Nie tým, že pomocou nepresvedčivej rétoriky chýbajúcich alternatív ignoruje delenie spoločnosti do tried rozdielných šancí, pretože globalizácia by nič iné nepripustila, ale tým, že ho krok za krokom prekoná. Musia to byť tie isté kroky modernizácie, ktoré posilnia sociálny štát do budúcnosti a nastolia rovnosť životných šancí mimo nového triedneho delenia. Ak je toto idea starostlivého sociálneho štátu, kto by jej chcel a kto by jej mohol konkurovať, najmä v ľavom spektre?

Preložila *Gabriela Kissová*

Tomáš Janovic Smutné anekdoty

Divide et impera

Heslo ľavičiarov:
Prerozdeľuj a panuj!

Pri káve s Milanom Lasicom

Komunizmus? Niektorí naň doplatili smrťou
a niektorí životom

Aké vzdelávanie chceme mať?

Ursula Goodenoughová Elitná univerzita v populistických časoch

Nasledujúci otvárací prejav predniesla Ursula W. Goodenough na Washingtonovej univerzite v St. Louis v máji 1999 pri príležitosti slávnostného ukončenia školského roka.

Zišli sme sa preto, aby sme oslávili vedecké úspechy výnimočných mužov a žien, ktorí prospievajú s vyznamenaním na Washingtonovej univerzite. Týmto vás vysielame, aby ste sa pripojili k intelektuálnej elite našej spoločnosti.

Prííí! Čo povedala?

Intelektuálna elita?

Mnohí z vás ste sa pravdepodobne začali cítiť pomerne trápne. Slová intelektuálny a elita sú zákerné. Prečo? Rada by som preskúmala, čo tieto slová znamenajú, prečo sú zákerné a ako by sme sa mohli zbaviť pocitu trápnosti v súvislosti s nimi a získať tak lepší pocit z toho, čím sme.

Najprv k spomenutým slovám. Ako som zistila, slová intelektuálny aj elita pochádzajú z toho istého latinského koreňa *legere*, ktorý znamená vyberať, vybrať, zvoliť. Slovo elita sa vzťahuje na tých, ktorí vynikajú nad ostatnými; slovo intelektuálny sa vzťahuje na tých, ktorí vynikajú múdrosťou a inteligenciou.

V histórii ľudskej kultúry sa intelektuálna elita oslavovala bez hanby. Či už to bolo v Afrike, Oceánii, Ázii, Západnej Európe alebo v tradíciách domorodých Američanov, mali múdri ľudia, liečitelia, básnici, vykladači príbehov, náboženstva a sveta prírody vždy výnimočné postavenie a tešili sa úcte. Je pravda, že bojovníci a politici sa spravidla cítili vnútorne urazení, a tak si

uzurpovali ekonomické zdroje. V konečnom dôsledku však ich dôležitosť kráčala ruku v ruke s ich spojenectvom s intelektuálnymi príslušníkmi spoločnosti a mnohí z veľkých vodcov v histórii ľudstva boli súčasne prefíkanými manipulátormi aj hlbokými mysliteľmi.

Keďže ste boli vybraní na to, aby ste na elitnej univerzite dosiahli výnimočný výkon, znamená to, že by ste sa mali považovať za intelektuálov? Veď ľudia sa často sami dištancujú od tohto termínu, pričom dávajú prednosť výrazu inteligent. Keď si však presne uvedomíme, čo rozumieme termínom intelektuál, domnievam sa, že väčšina z vás by takéto chápania prijala.

Intelektuála môžeme charakterizovať pomocou štyroch črt. Po prvé, intelektuáli sú *zvedaví*. Dychtia po tom, aby našli odpovede na otázky, ktoré si kladú, na otázky, ktoré považujú za mimoriadne zaujímavé. Po druhé, intelektuáli sú *flexibilní*. S potešením zmenia svoj názor, keď sa im ponúkne myšlienka, ktorá je lepšia ako postoj, ktorý zastávali. Po tretie, intelektuálov zaujímajú *abstrakcie*, zovšeobecnenia týkajúce sa vecí, a nie iba kategorizácia konkrétnych skúseností. A po štvrté, intelektuáli majú dobre vybudovaný zmysel pre *ironiu*. Hlboko oceňujú ako patetickú, tak aj humornú stránku ľudskej slabosti, a to vrátane slabosti ich samých.

Domnievam sa, že väčšina z vás a zrejme aj väčšina absolventov Washingtonovej univerzity by sa mohla stotožniť s týmito črtami. Prijmime teda predpoklad, že naše vrodené dispozície aj naša výchova vám dovoľujú, aby ste sa necítili trápne – prinajmenšom v súkromí vašej vlastnej mysle – pri myšlienke, že ste intelektuálmi.

Prečo potom pociťujeme nejasné rozpaky a sklápame oči, ba dokonca sme pripravení protestovať, keď pri slávnostnom ukončení školského roka nám niekto pripomína, že patríme k intelektuálnej elite?

Samozrejماً odpoveď znie, že v našej krajine sa na intelektuálnu elitu útočí. Intelektuálnej elite sa v skutočnosti v Amerike nikdy dobre nedarilo. Tento útok je v podstate trvalý.

Našich momentálnych ohováračov, ktorých nazývame populistami, môžeme rozdeliť do dvoch skupín. Do prvej skupiny patria priamočiari antiintelektuáli, medzi ktorých, obávam sa, patria aj

viacerí nami zvolení politickí reprezentanti, ktorí sa otvorene uškŕňajú nad liberálmi sediacimi vo fakultných salónikoch a zneužívajúcimi ich dobrotu. Druhú skupinu tvoria rafinovanejší antiintelektuáli. Intelektuálny prístup je podľa nich akýsi jalový, irelevantný a fakticky zodpovedný za našu globálnu dilemu a tvrdia, že namiesto toho musíme prijať niečo, čo je oveľa intuitívnejšie, praktickejšie a čo usmerňuje naše pocity.

To všetko ma mimoriadne znepokojuje. Prečo zvedavosť, flexibilita, abstrakcia a irónia sú také hrozivé, že veľké skupiny v našej spoločnosti chcú spochybniť náš pohľad?

Môžem ponúknuť niekoľko odpovedí.

Niektorí sa obávajú otázok, ktoré kladieme, a odpovedí, ktoré ponúkame, pretože naše otázky aj odpovede sa príliš často vzpierajú konvenciám a vďaka tomu nie sú predpovedateľné.

Mnohí sa zase naučili myslieť pomocou konkrétnych sloganov – dokonca musia myslieť v podobe konkrétnych sloganov – a pre nich je nepríjemná flexibilita a abstrakcia.

A napokon nájdeme aj takých, ktorí – žiaľ – interpretujú to, čo nazývame irónia, ako prejav amorálnosti. Prirodzene, naše zdôrazňovanie, že jednotlivci môžu a mali by rozvinúť svoj vlastný systém hodnôt, v skutočnosti neznamená, že nemáme hlboko zastávané naše hodnoty.

Vzhľadom na nedôveru k intelektuálnej agende, veľký americký kompromis umiestnil nás intelektuálov do osobitnej triedy, dostali sme naše univerzity, knihy, profesie a možnosť vzájomne medzi sebou diskutovať, zatiaľ čo „reálni ľudia“ sa zaoberajú „reálnymi vecami“, ako je politika a moc. Mali sme sa oplatíť hmlistým pocitom, že sa treba ospravedlňovať za naše privilegované, no marginalizované postavenie, a tým, že by sme nemali víriť vzduch. Je pravda, že ak sa odvážime príliš hlasne vyhlásiť, že naše stanovisko by mohlo byť hodnotné, slovo elita sa zmení na slovo elitári a dozvieme sa, že sme vypočítaví, mimo obrazu a arogantní. Pred niekoľkými týždňami môj vzácny priateľ, významný profesor z Columbijskej univerzity, výrečne obhajoval pred parlamentnou subkomisiou dôležitosť vládnej podpory našim univerzitám. Keď skončil, očakával konkrétne otázky k jeho poznámkam. Namiesto toho napokon dlhé ticho prerušila jediná otázka: „Povedzte mi, profesor, aký je váš súčasný plat?“

Moja hlavná téza je zrejmá z uvedených poznámok. Domnievam sa, že sa správame bojzливо, čo je v skutočnosti spôsob, ako nás spravidla vnímajú. My intelektuáli si musíme vybudovať odvahu a sebadôveru, aby sme si znovu nárokovali na postavenie veľmi oceňovaných členov našej kultúry, ktoré nám právom náleží. Čo je dôležité, musíme niečo urobiť s naším strachom z vodcovstva – ako so strachom z toho, že by sme vodcami mali byť my, tak aj so strachom z toho, že by sme mali priaznivo reagovať, ak sú vodcami tí, čo preukážu odvahu, sebadôveru a múdrosť.

Intelektuáli nežijú iba na univerzitách. Robia všetko možné a objavujú sa na najneočakávanejších miestach a povolaniach. Bez ohľadu na to, čo budete ďalej robiť, nech sa intelektuálom darí a veci nikdy nebudú stagnovať.

Preložil *Marián Zouhar*

Článok nedávno znovu vyšiel na stránkach ASCB NEWSLETTER, vol. 30, No 7, July 2007 (členského časopisu Americkej spoločnosti pre bunkovú biológiu, <http://www.ascb.org>)

Emil Višňovský Akú univerzitu chceme mať?

Univerzity sú popravde *pýchou* každého civilizovaného štátu. Univerzity sú *klenotom* kultúry a *studnicou* vzdelanosti každého moderného národa. Na univerzitách pôsobia spravidla *špička intelektuálnej elity* spoločnosti. Z univerzít vychádzajú politické a iné elity, vodcovia a manažéri, bankári a biznismeni, vedci a inžinieri, umelci a ďalšie tvorivé osobnosti. Tí sa na univerzitnú pôdu svojej *alma mater* zväčša vracajú s úctou a bážňou, ak ich pozvú napríklad prednášať, nehovoriac už o tom, ak sa im nejaká univerzita rozhodne udeliť čestný doktorát. Univerzita je, jednoducho, vo vyspelom (alebo aj „pozdnom“) modernom svete stále inštitúcia, ktorá vzbudzuje *rešpekt* a má „cveng“: Salamanca, Sorbonne, Bologna, Oxford, Cambridge, Harvard, Karlova univerzita...

Nie je však univerzita ako univerzita. Vo svete existujú tisíce, ba desaťtisíce univerzít či vysokých škôl; každá z nich sa usiluje plniť svoje poslanie a rozvíjať sa, alebo aspoň prežiť neraz veľmi tvrdú konkurenciu tých ostatných. Napriek mnohým podobnostiam v štruktúre, obsahu, ba i úrovni, je zrejme, že niektoré inštitúcie vyššieho a najvyššieho vzdelávania sa nedajú mechanicky porovnávať z jednoduchého dôvodu: *univerzita stojí na kultúrnych a intelektuálnych tradíciách, ktoré sa budujú dlhodobo*. Stačí si pozrieť prehľad na stránke www.topuniversities.com a ľahko sa presvedčíme, že medzi prvých 100 univerzít sveta (bez ohľadu na to, čo si myslíme o takýchto rebríčkoch) sa dostalo z novších len zopár technických univerzít.

Univerzity či vysoké školy začali rásť takmer ako huby po daždi v ostatných 20 rokoch aj u nás. Oficiálnym dôvodom bolo,

že máme málo vysokoškolákov na počet obyvateľstva; v pozadí zakladania niektorých však boli zrejme aj najrôznejšie subjektívne a politicky motivované iniciatívy, ktoré sa presadili. Výsledkom je známa situácia, že univerzitu či vysokú školu alebo aspoň fakultu má takmer každé okresné mesto.

Takýto kvantitatívny nárast by sám osebe ešte nemusel byť zlý, pokiaľ by nebolo potrebné tieto školy aj financovať a zabezpečovať ich štandardnú úroveň a kvalitu. Hlavnú otázku môžeme formulovať ako dvojjedinnú: 1. čo u nás považujeme za univerzitu, a 2. za čo u nás považujeme univerzitu? Uvedomujeme si vôbec, čo si univerzita vyžaduje, aby mohla plniť svoje poslanie? Vieme, čo univerzita potrebuje, aby mohla kvalitne fungovať, alebo si myslíme, že môžeme založiť a „prevádzkovať“ univerzitu za každým rohom a vyžadovať od nej výsledky ihneď (každý rok) bez ohľadu na to, čo do nej investujeme? Venovali sme a venujeme dostatočnú pozornosť tomu, aby sme u nás mali univerzity (i ďalšie vysoké školy), ktoré sú hodné tradičného názvu „univerzita“ a jej poslania? Máme dostatočné zdroje, podmienky a schopnosti počnúc budovami, zariadením, materiálno-technickým vybavením a končiac kvalitnými ľudskými zdrojmi, aby sme súčasnú situáciu nielen udržali, ale zveľaďovali a rozvíjali smerom k lepšiemu?

Súčasná situácia

Sú to základné otázky, ktoré si však musíme znova položiť, pretože súčasná situácia je dlhodobo neudržateľná. Jej *kritickými príznakmi* sú najmä: relatívne veľký počet vysokých škôl oproti zdrojom (finančným, ľudským aj iným), ktoré sú k dispozícii; veľká finančná poddimenzovanosť a zlý spôsob financovania; celkovo stagnujúca až upadajúca kvalita (okrem výnimiek); nadmerná administratívna náročnosť, formalizmus, byrokratizácia a kampanovitost v riadení; deficit akademickej slobody a autonómie všetkých zložiek (vrátane rektorátov, ale najmä dekanátov, katedrií, ústavov a jednotlivých pracovníkov) pri rozhodovaní o rozvoji študijných odborov a zameraní vysokoškolských pracovísk (všetko zásadné totiž podlieha – a úplne zbytočne – schvaľovaniu centrálnej Akreditačnej komisie atď.); nedostatočná pozornosť podmienkam práce a starostlivosti o ľudský potenciál a zdroje.

Medzi *príčiny* tejto situácie môžeme zaradiť (okrem iného): koncepcnú neujasnenosť, o čo ide na vysokých školách v nových podmienkach po 1989 (neujasnenosť základných konceptov ako: univerzita, kvalita, akreditácia, evaluácia, kritériá graduácie, podmienky vedy a výskumu atď.); doterajšiu absenciu dlhodobej odbornej (nielen politickej) strategickej vízie štátu vo vysokoškolskej oblasti; absenciu filozofie edukácie vôbec; zlú legislatívu (vysokoškolský zákon); presadzovanie ekonomizmu a technokratického manažerizmu v riadení; neustály politický boj na úkor odbornosti, stabilizácie a perspektívnych riešení transformácie a budovania vysokoškolského systému.

Medzi *dôsledky* tohto všetkého môžeme zaradiť: nezvládnutú transformáciu vysokého školstva, existujúceho už pred 1989, do nového efektívneho systému fungovania; chaotické a nekonceptné zakladanie nových škôl po roku 1989; nezdravý konkurenčný boj o prežitie medzi nimi; škodlivú misiu Akreditačnej komisie a celkovo zle nasmerovaný systém riadenia.

Východiská

Existujú východiská z tejto situácie? Nepochybne, budú si však vyžadovať množstvo koncentrovanej odbornej práce a najmä treba počítať s tým, že efekty sa nedostavia okamžite, ale až v dlhodobjšom časovom horizonte. Žiaľ, takmer 20 rokov sme na efektívnejšiu transformáciu a budovanie nového systému vysokoškolského vzdelávania už „prepásli“ orientáciou na zlé kritériá a hodnoty. Pozornosť sa totiž väčšinou venovala podružnejším otázkam (ako naposledy najmä otázke spoplatňovania externého štúdia) namiesto zásadných a koncepčných. K tým *zásadnejším riešeniam* súčasnej situácie preto môžeme zaradiť: vykonanie komplexného rezortného auditu situácie namiesto administratívne a „energeticky“ vysokonákladovej a málo efektívnej tzv. komplexnej akreditácie; zásadné navýšenie objemu financií v priemere o 50% (v niektorých položkách ako napr. mzdy učiteľov aj vyššie, teda o 100%); podstatnú zmenu modelu financovania; zásadnejšiu a pozitívnejšiu zmenu legislatívy; vypracovanie dlhodobej koncepcie a vízie na úrovni Ministerstva školstva a programu jej realizácie (namiesto rôznych jednotlivých nekonceptných

a chybných pokusov o redukciu študijných programov prostredníctvom sprísňovania už aj tak zlých pravidiel akreditácie alebo administratívnych krokov, ako sú tzv. registre „dvojitých garantov“ či „lietajúcich profesorov“ a neprofesionálne byrokratické iniciatívy z nich vyplývajúce).

Filozofia slobodnej tvorivej univerzity

Akú univerzitu teda chceme mať? Po roku 1989 tu pôsobila najprv akási *filozofia rozpadu a stagnácie* namiesto *filozofie liberálnej edukácie a tvorivosti*, čo sa v súčasnosti zasa „rieši“ akousi *filozofiou etatizmu a autoritarizmu*. Postupuje sa od jednej krajnosti k druhej. Podstatou oboch krajností (filozofie rozpadu na jednej strane a filozofie autoritarizmu na druhej strane) je zásadné nepochopenie toho, čo je univerzita (akadémia) a o čo v transformácii starého systému VŠ, zdedeného po 1989, a v budovaní nového systému VŠ, ide. A ide tu predovšetkým o *legislatívne, materiálne a organizačné vytváranie podmienok pre samostatné fungovanie všetkých subjektov pôsobiacich na VŠ*, od jednotlivých učiteľov cez katedry, ústavy, inštitúty, fakulty až po rektoráty. Akademická sloboda a autonómia je *sine qua non*, pretože podstatou academickej práce je *tvorivosť a tvorba*. Akademická práca je tvorivá práca a nedá sa ani riadiť, ani merať princípmi a kritériami prenášanými z iných oblastí (ako sú biznis, bankovníctvo, materiálna výroba, obchod či administratívna inštitúcia). Akademická práca sa dokonca nedá merať a vyjadrovať ani tradičným pracovným časom napr. vo forme kategórie tzv. „ustanoveného týždenného pracovného času“.

Naše univerzity nikdy nebudú kvitnúť, pokiaľ im nezabezpečíme podmienky pre tvorivú prácu. *A to je to, čo zatiaľ nerobíme*. Mnohí akoby nevedeli, čo to je, a ďalší akoby nemali o to ani záujem. Robíme preto z univerzity ako najvyššej edukačno-výskumnej inštitúcie čosi ako *fabriku na vedomosti*, alebo *nebodaj obchod s diplomami*, prípadne *úrad na štatistické vykazovanie výkonov*. Iba „*tvoriť a nechať tvoriť*“ je tá správna filozofia, ktorú zatiaľ nemáme ani v praxi, ani v myšliach. Je to skôr „*filozofia kontroly*“, ktorá ovláda naše univerzity. Takže bez zásadnejšie zmeny filozofie a základných prístupov to k lepšiemu ďalej nepôjde.

Dušan Hovorka
 Želateľné sféry pôsobenia
 našich vysokých škôl

O dvoch základných sférach pôsobenia vysokých škôl – t. j. realizovania vedeckého výskumu a vzdelávanie mladej vysokoškolskej inteligencie na jeho báze, už asi u nás nikto nepochybuje. Dovoľte mi, aby som aspoň heslovite uviedol aj tretie, a to vysoko želateľné nasmerovanie pôsobenia našich vysokých škôl – ich nezastupiteľné poslanie v oblasti celkového zvyšovania vedomostnej úrovne obyvateľov štátu, t. j. vedecko-popularizačné aktivity v ich rôznych formách. Táto problematika je o to aktuálnejšia, že Slovenská republika patrí medzi tie štátne útvary, ktoré deklarovali aktívnu podporu spoločnému programu OSN a UNESCO, vyhlásenému pre 1. decénium 21. storočia s označením „vedomostná spoločnosť“. V prípade Slovenskej republiky nejde o zvyšovanie gramotnosti obyvateľstva, ale o celkové zvýšenie vzdelanosti (čo sa vôbec nemusí stotožňovať so školským certifikátom) populácie štátu. Tá sa dá dosiahnuť rôznymi formami. Jednou z nich, a to nezanedbateľnou, je aj všeobecne vzdelávacia a popularizátorská aktivita našich vysokých škôl.

V posledných decéniách minulého storočia, no najmä po roku 1989 mnohí príslušníci našej inteligencie získavali a získali ostrohy na renomovaných zahraničných pracoviskách. Nadviazali pritom pracovné i osobné kontakty, v ktorých udržiavajú či rozširovanie pokračujú. Umožnením pracovných stykov sa mnohí stali výraznými osobnosťami na poli vedeckého bádania, resp. vo vzde-

lávacej činnosti. Príkladov oblastí ich aktivít, ktoré to potvrdzujú, je viac.

Ak všeobecne uznávame, že športovci, olympijskí víťazi či majstri sveta, robia tú najlepšiu propagáciu svojej vlasti, to isté platí aj o špičkových vedcoch a vedecko-pedagogických pracovníkoch. No zatiaľ čo o športovcoch sa to všeobecne uznáva, vedci, resp. učители v tom najširšom kontexte, sú v oblasti spoločenského uznania výrazne v pozadí.

Jednou (ale nie jedinou) z príčin nedocenenia významu vedy, kultúry a najmä poznávania a vzdelávania všeobecne, je nízka vedomostná úroveň prevažnej časti populácie štátu na jednej strane a uzatvorenie sa akademických komunít do seba na strane druhej. Nakoľko volení či menovaní zástupcovia „ľudu“, resp. členovia občianskej komunity zúčastňujúci sa rozhodovacích konaní všetkých úrovní, predstavujú jeho reprezentatívnu vzorku, ich rozhodnutia odpovedajú stupňu ich poznania. A že často nie sú optimálne, poznáte iste zo svojej dennej činnosti.

Trpíme na kampane – pred voľbami každého druhu, kampanami (správnejšie: lobovaním) v záujme postavenia takej alebo onakej stavby atď. Absentuje dlhodobá koncepcia celoživotného zvyšovania vzdelanostnej úrovne populácie štátu. Chcete dôkaz? Postrehol už niekto, aby reprezentanti aj vysokých škôl dlhodobo, cielavedome a koncepčne správne propagovali medzi príslušníkmi mladej generácie to prosté „učiť sa“? Aby sme tento nelichotivý stav zmenili, alebo minimálne nasmerovali k lepšiemu, nutne musíme skvalitniť a zintenzívniť výchovný proces na všetkých stupňoch. A nielen to – musíme veľmi jednoznačne plošne realizovať činnosť, ktorá sa zjednodušene označuje ako vedecko-popularizačná, a obsiahnuť ňou prakticky všetky kategórie spoločnosti. Kľúčovou však zostáva otázka: kto to má robiť? Väčšina príslušníkov vedecko-pedagogickej či vedeckej komunity je presvedčená, že je to povinnosťou žurnalistov profesionálov, pôsobiacich v rôznych médiách. Nesúhlasím. Žurnalista profesionál vie štylizovať a s patričným nábojom formulovať celospoločenskú problematiku. Avšak pri prezentovaní akéhokoľvek, čo len trochu komplikovanejšieho odborného problému zostáva na povrchu javu. Aby prenikol do jeho podstaty, na to potrebuje

dlhší čas. A ten spravidla nemá k dispozícii. Uzavierka denníka či týždenníka nečaká. Preto jednoznačne jednoduchšie je: a) spolupráca vedca a žurnalistu, resp. b) cielavedomá snaha vedca priblížiť sa jazykom a štýlom priemerne vzdelanému občanovi (t. j. s maturitou).

Jedným z aspektov nízkeho spoločenského ocenenia vedca či univerzitného pedagóga je skutočnosť, že uvedení, často výnimoční členovia týchto komunít sú takí zahľadení do svojej práce, že nepovažujú za potrebné pôsobiť aj vo vedecko-popularizačnej sfére. Inými slovami: nepovažujú za potrebné lobovať (v pozitívnom zmysle) v záujme vyššieho ocenenia vedy, kultúry či vzdelania všeobecne.

Kde je však základná príčina uvedeného stavu? Za jednu z príčin považujem nízky počet kolegyň/kolegov, ktorí by boli morálne oprávnení používať označenie „komplexná vedecko-pedagogická či vedecká osobnosť“, pričom nespochybňujem, že patria do skupiny vedeckých osobností. Avšak tú komplexnosť podčiarkujem. Posúďte sami. Môžeme považovať za komplexnú vedeckú osobnosť (terminus technicus „významná vedecká osobnosť“ obsahuje napr. aj vyhláška 65/1977 Zb. o vedeckých hodnostiach), hoci aj vynikajúceho vedca, ktorý počas desiatok rokov trvajúcej vedeckej činnosti neinicioval organizovanie vedeckej konferencie či nepredsedať aspoň časti medzinárodnej konferencie, ale súčasne nepriblížil svoje zistenia, zistenia svojich kolegov alebo hoci prínos nositeľov Nobelových cien populácii štátu vedecko-popularizačnou formou? Ktorý si nenašiel čas, aby napísal odborné fundovanú recenziu vysokoškolskej učebnice či vedeckej monografie domácej alebo zahraničnej proveniencie? Ktorý sa nevyjadril k mechanickému preberaniu slov či odborných termínov z cudzích jazykov do svojej materčiny, resp. nemal doteraz čas spolupracovať na tvorbe odbornej terminológie a nomenklatúry? Ktorý v živote nenapísal súhrnný referát na niektorú z aktuálnych vedeckých tém? Ktorý sa nezainterosovane stavia k práci terminologickej komisie vo svojom vednom odbore? Ktorý nenapísal aktuálne stanovisko k niektorému odbornému problému do dennej tlače? Ktorý v živote neprednášal stredoškolským pedagógom o najnovších výsledkoch a trendoch výskumu vo svojej vedeckej disciplíne? Ktorý nemal úvodné slo-

vo na vernisáži výstavy v niektorom z našich múzeí atď., atď.? Aby však nedošlo k omylu. Tieto či podobné kritériá (pritom som uviedol príklady, a nie taxatívne vymenované body na odškrtnutie a kontrolu), ktoré by jednoznačne mali byť súčasťou komplexných hodnotení po splnení základných (t. j. výkonnostných kritérií v oblasti vedeckého bádania a pedagogického/vzdelávacieho pôsobenia) podmienok pre kvalifikačné postupy pracovníkov vysokých škôl.

Neviem sa vyrovnat s problémom udeľovania najvyšších vedeckých či vedecko-pedagogických titulov v prípadoch, kedy síce uchádzač splňuje kolónky príslušnej tabuľky a predkladateľ uvádza, že kandidát je vyhranenou vedeckou osobnosťou, no z vyššie uvedených oblastí činnosti má takpovediac „nulové body“.

Predstavte si ten morálny či intelektuálny tlak komunity vysokoškolských vedecko-pedagogických a vedeckých pracovníkov tvorenej prevažne (čo je zbožné želanie) komplexnými vedeckými osobnosťami na rozhodovacie grémia, keby sa každý z tých stoviek univerzitných profesorov a nemenší počet doktorov vied aspoň raz ročne realizoval aj v niektorej z vyššie uvedených aktivít. To by páni poslanci Národnej rady pri rozhodovaniach naozaj museli cítiť, že rozvoj vedy, kultúry a vzdelávania je základným predpokladom plného rozvoja a uplatnenia sa malého národa/národov v srdci Starého kontinentu v jeho zjednocujúcej sa podobe. Museli by zároveň cítiť, že je tu skupina občanov – vysokoškolských vedecko-pedagogických pracovníkov, ale zároveň aj voličov, ktorí chápu svoje povolanie aj ako svoje poslanie a v záujme zvýšenia vzdelanostnej úrovne svojich spoluobčanov sú ochotní aj niečo urobiť. Preto na záver apel na všetkých vedecko-pedagogických pracovníkov našich vysokých škôl – prosím, aktualizujte svoje osobné pracovné plány a zaradte do nich aj nastávajúce vedecko-popularizačné aktivity. Dobrý pocit, že ste aktívnymi účastníkmi všeobecného a želateľného dvíhania vedomostnej úrovne spoluobčanov, vám bude trvalou odmenou.

Barnabáš Vajda Maďarské vzdelávanie na Slovensku

Ten, kto hľadá v slovenskom vzdelávacom systéme známky vyrovnaného vývoja, nebudaj chce k nemu prispieť, potrebuje skalopevný optimizmus a veľkú trpezlivosť. Sme totiž súčasťou takej štruktúry, ktorá funguje na základe zastaraného vzdelávacieho zákona (pochádza z roku 1984, z husákovskej éry), v ktorej sa môžu udomáčniť novodobé inštitucionálne techniky iba kde-tu, v ktorej sa nikto neodvažuje začať kurikulárnu redukciu; do ktorej mnoho začínajúcich pedagógov od začiatku ani nevstúpi a ktorej štát na vzdelanie míňa iba 3 – 4% z HDP štátu. Odborníci poznajú problémy veľmi dobre, preto namiesto toho, aby som ich vymenoval, vyslovím názor, že momentálne slovenský vzdelávací systém drží pokope iba sila nemohúcnosti.

Vzdelávanie musí byť vystavané na rovnakom princípe ako súčasné demokracie. Tak ako sú demokratické vlády potrebné iba preto, aby zabezpečili svojim občanom *možnosti hľadania štastia* (v ideálnom prípade aj jeho nájdenie), aj školy potrebujeme preto, aby nám pomohli k lepším životným podmienkam, jedincom i spoločnostvom. Nakoľko to platí pre vzdelávací systém Slovenskej republiky a v jej rámci pre maďarské školy?

Školy s maďarským vyučovacím jazykom fungujúce na Slovensku predstavujú organickú časť tunajšieho školského systému. Znamená to, že pracujú v súlade so školami so slovenským vyučovacím jazykom, na tých istých právnych a administratívnych základoch, v rámci jednotného odborného vedenia a rovnakých učebných plánov, z toho vyplývajú pre nich tie isté mož-

nosti, resp. musia zápasit' s tými istými výzvami a problémami ako slovenské školy.

Slovenské ministerstvo školstva, jeho delegované odborné úrady schvaľujú systém škôl, zabezpečujú ich inšpekciu, vedecké súťaže atď. Avšak maďarské školy – okrem štátneho riadenia a financovania – chodia inými cestami napr. učebné osnovy nie sú úplne jednotné. Alternatívne učebné osnovy nie sú iba v rámci slovenských škôl (začiatok vyučovania cudzích jazykov, odborné smerovanie odborných škôl). Podľa samostatných učebných osnov sa realizuje nielen vyučovanie maďarského jazyka a literatúry ale existuje napríklad aj samostatné kurikulum, platné pre slovenské maďarské školy, ktoré lepšie vyjadruje maďarskú kultúrnu identitu. Oplatí sa zdôrazniť, že väčšie-menšie odchýlky boli aj v systéme v minulosti a sú tam aj dnes.

Špecifické postavenie maďarských škôl, presnejšie lipnutie na rozdieloch (nielen jazykových) – čo väčšinový národ niekedy považuje za nezmyselný a tvrdohlavý odpor proti pokroku – motivuje okrem iného aj nedôvera nahromadená počas desaťročí a dejinné a aktuálne politické skúsenosti slovenských Maďarov. Na základe 15. kapitoly Košického vládneho programu sa naraz zrušili maďarské (aj nemecké) školy a keď sa v školskom roku 1949/1950 mohli znovu zorganizovať, bolo k dispozícii spolu len asi 100 kvalifikovaných maďarských pedagógov, ktorých nedeportovali, či nevysídlili alebo ktorí dobrovoľne neopustili krajinu.

Skutočnosť, že v septembri 1949 začali maďarské školy opäť fungovať, či tá, že postupne sa vytvorili škôlky, základné školy, gymnáziá, odborné školy, učilištia, katedry a nakoniec, v roku 2004, maďarská univerzita, sa môžu hodnotiť z dvoch aspektov.

Sledujúc zvonka, existenciu súčasných 252 škôl s maďarským vyučovacím jazykom (kde 2000 tried navštevuje 34000 žiakov), 12 celkom maďarských a 8 gymnázií miešaného vedenia (celkovo cca. 150 tried), ako aj viac ako tučta odborných škôl a učilíšť (v ktorých sčasti prebieha maďarské vyučovanie) možno považovať za úspešný rozvoj, ktorý sa zrealizoval v rámci Československej republiky a s jej podporou. Na tento vývin sa slovenská verejná mienka s obľubou a v mnohých aspektoch odvoláva, ako

aj na to, že vďaka pozitívnej socialistickej diskriminácii sa na niektoré odbory na základe ohlásených kvót prijali kedysi študenti medicíny a techniky maďarského pôvodu.

Sledujúc toto všetko *zvnútra* je obraz iný. Tento istý vývinový rad sa dá vykázať aj *napriek tomu*, že v rokoch 1954, 1974, 1984 a nakoniec v roku 1993, teda s periodicitou každých desiatich rokov, sa dejú pokusy na slovakizáciu škôl s maďarským vyučovacím jazykom za vládnej asistencie. Aj keď zakaždým sa ich pokúšali zakryť nejakým jazykovým eufemizmom (regionalizácia, racionalizácia, alternatívny model a pod.), konečným cieľom bolo v každom prípade vytlačenie maďarčiny zo škôl. Reakcia na to, „národnostný odpor“, sa zasa stal najintenzívnejšou skúsenosťou spoločenstva. Smerodajní vodcovia maďarskej školskej siete, prakticky maďarská inteligencia na Slovensku, vidí osud vlastného spoločenstva tak, že každý rozvoj bol možný iba preto, lebo v slovenských Maďaroch bola výdrž, obetovanie sa a odvaha, aby sa bránili *každému štátnemu opatreniu*. Navyše sa podarilo školy ešte rozvíjať tak, že priebežne prebiehal boj s dvomi najväčšími výzvami: pokles detskej populácie (kým v roku 1921 bolo v Československu 100-tisíc maďarských školopovinných detí, tak v roku 2001 na Slovensku už len 38-tisíc), ako aj s tým, že 17 % slovenských maďarských detí chodí do slovenských škôl. Integrita maďarských škôl uchovaná za takýchto okolností, ako aj negatívne skúsenosti sprevádzajúce tento proces podstatne ovplyvňujú verejnopolitické myslenie slovenských Maďarov. Nemožno zabudnúť na to, že autorita Miklósa Duraya je založená aj na postoji, ktorý prejavil pri uchovaní maďarských škôl v osemdesiatych rokoch.

Výsledky by, samozrejme, nebolo možné dosiahnuť bez spolupráce tých miestnych a vysokopostavených Slovákov, ktorí považujú vzdelanie a výchovu – v duchu osvietenstva – za prostriedok vedúci k lepšiemu a krajšiemu životu, a nie za nacionalistický mlynček. Popri tom, že produktívnej kooperácii maďarských a slovenských škôl bráni historická nedôverčivosť, celý rad spoločných záujmov spája tých, ktorí si želajú dynamickejší a vyrovnanější rozvoj. Tie už však nesúvisia národnou otázkou, ale so všeobecnými problémami, nezrelosťou a nekoncepcnosťou vzdelávacieho systému Slovenskej republiky.

O najdôležitejších úlohách školstvá čakaúcich na vyriešenie: o podfinancovaní, o vysokom počte tých, čo zanechali pedagogickú dráhu, o katastrofálnej infraštruktúre, o praveku vo vyučovacích metódach kopicach sa beztrešne v učebniach – sú celé roky k dispozícii podstatné analýzy, ale aj tak sa nič nedeje. Čo bráni pokroku? Poukázal by som iba na jediný príklad – na návrh pedagogického kariérneho modelu Koncepcia profesijného rozvoja učiteľov v kariérnom systéme navrhnutého na päť krokov, ktorého predstavu obchádza už tretia vláda: neodvažujú sa jej dotknúť, pretože by potrebovali spravodlivý organizačný systém a veľa peňazí.

Hlavná príčina aktuálnych problémov sa skrýva v jednotnom štátnom odbornom riadení. Nepovažujem za problém jeho absenciu ale, naopak, jeho výraznú prítomnosť. Slovenské vzdelávanie je v porovnaní s okolitými krajinami, či už z kurikulárnej stránky alebo z každej inej, oveľa strnulejším systémom a podľa všetkého nemá ani najmenší úmysel zmeniť sa na uvoľnenejšiu, priepustnejšiu a liberálnejšiu štruktúru. Ako ilustrácia môže poslúžiť 70 – 30- percentný pomer pokiaľ ide o povinné a voľiteľné učivo počas Froncovej éry, i keď by to malo byť naopak, ba dokonca, v optimálnom prípade, povinné by sa malo približovať k nule. Podľa mojich pätnásťročných skúseností je slovenský vzdelávacie systém papierový golem, ktorý svojou ohromnou rukou násilne a zbytočne zasahuje, aby štát nebol ani o piad vytlačený z tzv. jednotného centrálného dozoru.

O ničom inom ako o strnulosti systému nesvedčí ani vytrvalá mocenská centralizácia školstva. Od 1. júla 2002 sa samosprávy stali zriaďovateľmi škôl. Osamostatnenie, ktoré prebehlo na úrovni miestnych samospráv, sa pohlo ďalej v legislatívnom zmysle zákonom 596/2003 vymedzujúcom právne postavenie škôl, ako aj zákonom 597/2003 regulujúcom financovanie vzdelávacích inštitúcií (obe platné od 1. januára 2004). Avšak čo je dôvodom, že do otázok obsahu vzdelávania nemôžu hovoriť tí, ktorí efektívne udržiavajú školy?

Prečo nedôveruje štát ani odborníkom krajskej samosprávy, ani účastníkom vzdelávania na nižšom stupni? Prečo jednotný systém nestrpí regionálne alebo miestne špecifiká? Základné nedostatky sú už zrejme mnohým rodičom ale mýtus nemožnos-

ti zmeny, že všetko musí ostať tak, ako to je, lebo to môže byť len takto, je na Slovensku, žiaľ, nesmierne silnou kultúrnou paradigmou.

Školy s maďarským vyučovacím jazykom na Slovensku čakajú prinajmenšom *tri špeciálne výzvy*. Prvou je, že medzi Maďarmi je v celoštátnom priemere najväčší počet tých, ktorí ukončili iba základnú školu. Druhou, že skoro polovica mladých zo slovenských Maďarov navštevuje odborné učilište, oproti (čo je tretia výzva) očividne nízkemu číslu, resp. pomeru účastníkov vysokoškolského vzdelávania. V tomto ohľade sa dejú pozitívne zmeny. V uplynulom desaťročí sa výrazne zdvihol číselný pomer maďarských gymnazistov na Slovensku, z 21% na 35 % a k pozdvihnutiu školených výrazne prispela aj Univerzita Jánoša Selyeho. Ale aj tak pretrvávajú problém, že kým „7,87 % obyvateľov má vysokoškolské vzdelanie, tak z obyvateľstva maďarskej národnosti absolvovalo štúdium vyššieho stupňa len 4,54 %“ (Pozri Magyarok Szlovákiában. Oktatásügy, 1989 – 2006. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Šamorín, 2006, s. 136)

V ostrom protiklade k tomu, vo vytvorení najadekvátnejšie rozčlenenej a vzdelanej bázy humanitných zdrojov maďarské školy neboli *vôbec schopné riešiť problém*, ktorý predstavovali čoraz priechodnejšie hranice a v ich rámci trvalý odsávajúci efekt verejného vzdelávania v Maďarsku a celoeurópske trendy. Inými slovami: naši mladí sa s obľubou pokúšajú nájsť šťastie v Maďarsku alebo (v čoraz väčšej miere) v iných európskych krajinách.

Jedným z dôsledkov tohto procesu je, že podľa údajov z posledného sčítania ľudu v rokoch 1991 – 2001 klesol počet slovenských Maďarov o *50-tisíc*.

Maďarské vzdelávanie na Slovensku, ktoré vstalo v roku 1949 z mŕtvych, naplnia hrdosťou určite všetkých pedagógov, keď vidia, aké výsledky odvtedy dosiahlo. Tešia sa rovnako ako svojho času legendárny bratislavský maďarský učiteľ, riaditeľ a zbormajster Iván Janda, s ktorým som pred jeho smrťou hovoril o päťdesiatych rokoch a aj o dobrej správe, že maďarské školy odvtedy stoja na viacerých oporách, orientujú sa a učia z rôznych smerov.

Na to však, čo napísal vo svojej správe Národný inšpektorský úrad, nikto nemôže byť hrdý – v maďarských školách učia peda-

gógovia zo zastaraných učebníc a rutinnými metódami, kým moderné didaktické pomôcky chýbajú natoľko, že „hodina maďarčiny pozostáva z monológu pedagóga“. Ak si odmyslíme, že samotná inšpekcia má závažnú podlžnosť, pretože neurobila nič preto, aby sa tak nestalo, sú zistenia úradu ponížujúce – veľká časť maďarských pedagógov sa orientuje smerom k Maďarsku, kde sa mnohí z nich zúčastnili moderných pedagogických kurzov, ktoré potom, podľa všetkého, doma veľmi nevyužili.

Péter Hunčík nedávno vo svojom polemickom článku v *Új Szó* pripísal obnove maďarského menšinového školského systému kľúčový význam. Svoje názory zrejme zakladá na tom, že z vonkajšieho pohľadu ide o taký systém, ktorý je svojimi niekoľkými desiatkami tisícov žiakov a mnohými stovkami pedagógov nezanedbateľný, ide o organizovanú silu s *inštitucionálnym pozadím*, ktorá žije samostatným životom, dokonca ju možno chápať ako *kompaktnú samostatnú sieť*.

Organizácia maďarských pedagógov na Slovensku (SZMPSZ) skutočne naplnia komplexnú odbornú a zastupiteľskú funkciu na vysokej úrovni. V *Nadácii Pétera Pázmánya*, prostredníctvom ktorej sa distribuuje najviac peňazí z Maďarska, majú výraznú rolu rodičovské združenia. Aktívne funguje *Katedra Társaság* (Spoločnosť Katedry), *Comenius Pedagógiai Intézet* (Komenského pedagogický inštitút) a početné ďalšie nadácie. Dlhší čas pôsobia dva pedagogické časopisy a udeľujú sa aj odborné ceny. Školy s maďarským vyučovacím jazykom majú halóefekt, ktorý budí dojem súvislej siete, niekedy dokonca nezávislosti.

Avšak pedagogicky a obsahovo na Slovensku „maďarské menšinové školstvo“ nejestvuje.

Po prvé preto, lebo v očiach štátnej správy predstavujú maďarské školy súčasť slovenského štátneho vzdelávacieho systému a hoci obsahuje isté odchýlky, tie nestačia na to, aby sme hovorili o samostatnosti. Rovnaké to je aj obsahom vzdelávania. Neúspešných predstáv, ktoré sa v rámci slovenského školského systému, na hocijakej jeho úrovni ale viac-menej nezávisle na jeho slovenských segmentoch, pokúšali o modernizáciu, týkajúcu sa iba maďarských škôl, nie je málo. Sám viem len o troch, no určite ich bolo viac. Na ministerstve fungoval roky národnostný odbor a bolo cieľom rozšíriť ho, no namiesto toho ho vlni zruši-

li. Bola predstava o jednotnom maďarskom metodickom centre na Slovensku, ktoré sa však stratila medzi ŠPÚ a SZMPSZ. Typickým príkladom je nakoniec prípad maturity z maďarského jazyka a literatúry, ktorá sa nedokázala osamostatniť od slovenského jazyka a literatúry ani napriek tomu, že sa tak ľahko mohlo urobiť na základe výrazných a bezprostredných skúseností z Maďarska.

Viem iba o jedinom slovenskom maďarskom inšpektorovi, štátne predmetové a odborné kolégiá (Ústredné predmetové komisie, Ústredné odborné komisie) zas majú naozaj obmedzené množstvo maďarských členov. Ide výlučne o nižšie stupne, iba v rade pre maďarský jazyk a literatúru, akoby neboli medzi nami erudovaný matematici, chemici a biológovia a pod. Ak by som bol cynikom, povedal by som neváď: komisie totiž vôbec nefungujú.

Je možné vytvoriť projekt týkajúci sa špeciálne maďarských škôl alebo *vzdelávacia autonómia*? Položme niekoľko kontrolných otázok.

Má maďarské spoločenstvo na Slovensku dostatok odborníkov a financií na samostatný školský systém nezávislý od slovenskej štátnej správy? Určite áno, najmä ak by sa pokračovalo v tendencii, že ako štruktúra prepojená s viacerými miestami sa môže dostať k zdrojom aspoň z dvoch krajín, čo by sa ešte stupňovalo ešte aj zdrojmi z EU. V SZMPSZ by bolo mnoho odborníkov schopných na tieto úlohy, ale organizácia nemá úradné kompetencie (z toho vyplýva, že sa musí zodpovedať a je kontrolovaná). Ale: „*V takej krajine ako Slovensko sa treba otvorene hlásiť k regionalizmu ako idey organizujúcej štát*“ – povedal nedávno maďarský historik László Szarka, ktorý má vynikajúci prehľad o spoločenských štruktúrach na Slovensku, nabádajúci, že je v záujme i v možnostiach väčších či menších európskych spoločenstiev prispôbiť si napr. vzdelávacie podmienky svojej špecifickej situácii.

Opatrnejší som však v otázke, či by bolo maďarské spoločenstvo schopné *kontinuálne udržiavať modernizovaný* samostatný maďarský školský systém na Slovensku (veď modernizácia vo vzdelávaní je dynamický a nepretržitý jav). Skončilo by totiž jednoducho tam, že by v našich školách prebiehalo vyučovanie

po maďarsky. Ak by na nás padla sloboda, boli by sme schopní nepretržite sa obnovujúcej, kvalitnej odbornej práce? Takej, ktorá by sa dokázala rozvážne a pohotovo orientovať v slovenských, maďarských a medzinárodných pedagogických smeroch? Boli by sme schopní donútiť spolupracovať nižšie štruktúry tak, aby sme priebežne využili ich prípadnú kritiku? Za mojou opatrnosťou sa skrýva aj to, že nevidno náznak týchto pokusov: regionálne alebo ústredné/mestské vzdelávacie centrá, komisie sú bezmocné a nepripravené, navyše miesta odbornej práce predvádzajú politické bábkohry a tance. Okrem trpezlivého presvedčovania slovenskej verejnej mienky by bola potrebná premyslená príprava, aby sa ustanovilo moderne riadené a efektívne „menšinové školstvo“, o ktorom hovoril Péter Hunčík. Či je pre tento účel vhodná vzdelávacia autonómia, nie je iba politickou, ale aj odbornou otázkou.

Môžeme sa teda opýtať: sú slovenské maďarské školy sa schopné modernizovať tak, aby ostali súčasťou slovenského štátneho systému, ale tak, aby proces nevedol k splynutiu, ani k odnárodeniu? Podľa mňa áno, ale k riešeniu nás dovedie minimálne úplnejšia, rozvinutejšia a vzhľadom na súčasné pomery oveľa slobodnejšia školská samospráva, založená na kompetentnej a efektívnej odbornej práci. Ak jestvuje bod, kde sú spoločné školské záujmy demokratických Slovákov a Maďarov, tak to je toto: v stávke je integrácia maďarského spoločenstva a modernizácia štátu.

V oblasti vzdelávania stoja v slovensko-maďarských vzťahoch dve dôležité úlohy. Jednou je *zúčtovanie s etatizmom*, teda zdolanie skutočnosti, že tzv. centrálné riadenie nestrpí iniciatívy, všetko strnulo reguluje, čoho výsledkom je, že sa predčasne pomínú odborné a dômyselné iniciatívy. Naším ďalším odvážnym experimentom by mohlo byť to, že vystúpime z národnoцентриčného okúzlenia. To všetko nie je nemožné, ak naše spoločné plány podriadieme efektívnosti vzdelávacích služieb a napokon spokojnosti objednávateľov týchto služieb, teda rodičom.

Preložila Ivana Taranenková

Slovenská literatúra dnes

Nasledujúce dva texty odzneli ako príspevky na seminári Literárno-kritická reflexia slovenskej literatúry 2007 dňa 22. januára 2008 v Ústave slovenskej literatúry SAV. Ich dopracované verzie budú súčasťou rovnomennej publikácie, ktorá vyjde v lete 2008 vo vydavateľstve Ars Poetica.

Vladimír Barborík

O próze: hľadanie súčasnosti

Niekoľko prozaických kníh, o ktorých bude reč, na prvý pohľad spája iba vágne kritérium súčasnosti: predstavujú výber z aktuálnej ponuky za posledné 2 – 3 roky. Aké sú kritériá tohto výberu, do akej miery je reprezentatívny?

Prvé vymedzenie bude negatívne: nie je to literatúra, písaná s vedomím vonkajšej objednávky, literatúra, povedané s J. Lopatkom, „špeciálnych funkcií“, ktorá vychádza z osvedčených modelov, kombinujúc žánrové stratégie s overenými recepčnými schémami („ako sa to robí“ + „ako to účinkuje“), literatúra, ktorá môže byť tak písaním pre ženy, ako aj fabrikovaním „umenia“ podľa aktuálneho lokálneho či globálneho vzorca. Neplatí to absolútne, pre každú z vybraných kníh a každého autora: aj tu nájdeme ideologickú výstuž či zjednodušené historizovanie, štýlistický exhibicionizmus ako signál nepotlačiteľnej „vôle k umeniu“ alebo nábeh k zručnému „trendy písaniu“. Ale aj ambíciu niečo vysloviť – a povedať to vlastným hlasom: na otázku, do akej miery ide o diela reprezentatívne pre dnešok slovenskej pró-

zy, možno odpovedať, že v prvom rade reprezentujú seba a svoje autorky či autorov.

Sú to prózy problémové a v mnohom aj problematické, ale nie lacné: problémovosť je napokon aj signálom hľadania, toho, že veci ešte nie sú hotové, uzavreté v sebe a vyriešené; čiastočná problematickosť jednotlivých výkonov je prirodzeným rubom práce s „nehotovým“. Súčasnosc slovenskej literatúry je neprogramová: autori idú za svojou predstavou literatúry, nespájajú sa, stanovujú si vlastné kritériá. Tvorcov, ktorých výkony si zaslúžia pozornosť, oddeľuje aj niekoľko generácií, no ich písanie je v niektorých ohľadoch prekvapivo spojité. Tento nebilančný článok je napokon iba hľadaním takýchto spojitostí – a, samozrejme, aj rozdielov – v niekoľkých knihách z posledného obdobia.

Kopcsay: generácia – zbytoční ľudia
v epoche budovania rozvinutého kapitalizmu

Próza najvýraznejšieho slovenského prozaika posledných rokov Máriusa Kopcsaya sa v troch zbierkach poviedok a románe *Domov* vyprofilovala do podoby generačného písania. Nejde o programovú, proklamatívnu generačnosť, na to sú skúsenostné východiská štyroch Kopcsayových kníh príužke: opakuje a variuje rovnaký repertoár motívov, postáv, situácií, stále znovu pedanticky rozširuje neznačkový (na rozdiel od „značkovosti“ M. Hvoreckého) katalóg dvoch dôb a režimov. Všetci tí Troskovia, Muchovia, Pisárovania, Spáčovia a ďalší protagonisti Kopcsayových príbehov sú si podobní – spája ich nevábna fyzis, detstvo v 70. a dospievanie v 80. rokoch, úzkostlivá hypochondria či nedvižné reakcie na drsné podnety súčasného dynamického sveta, kompenzované čulým vnútorným životom: outsideri. Na margo generačnosti: nie je tu natoľko podstatná presná veková príslušnosť autora. Príznaková je skôr skúsenosť určitej doby a s ňou spätý životný pocit: generálna nezaradenosť a zbytočnosť hrdinov, ich umiestnenie a pobývanie v medzipriestore dvoch sociálnych a technologických epoch, ktoré sa od seba začali vzdalovať na začiatku minulého desaťročia; ale aj v medzipriestore dvoch období života – detstva (ktoré sa už nevráti) a veku dospelosti (ktorá nie a nie prísť). Charakteristický pre takéto „medzi“ je u Kop-

csaya častý a v románe kľúčový motív nezabývanosti – striedanie bydlísk, smutnofraškovitá hypostáza aktuálneho „domova“, ironicky kontrastovaného s jeho faktickou neprítomnosťou...

Najnovšia kniha *Zbytočný život* uzatvorila voľný poviedkový triptych; predchádzali ju debutový *Kritický deň* (1998) a nedávno vydané *Stratené roky*. Výrečné sú už názvy. Signalizujú prinajmenšom ambíciu neopakovať sa. Každá kniha ako časť cyklu by tak mala vo vzťahu k predchádzajúcej prinášať určité nové, vývinový impulz v smerovaní, ktoré čitateľovi odhaľujú už tituly: triptych sleduje postupné ubúdanie nádeje. Zatiaľ je reč o tom najzrejmšom, o proklamovanej autorskej koncepcii. *Zbytočný život* ako završenie cyklu tak nie je iba samostatnou zbierkou, ale nadväzuje vzťah s poviedkami, ktoré už Kopcsay napísal – voľnejšie napokon aj s románom. Zaujímavý bude preto najmä tým, ako sa mu podarilo odlíšiť od predchádzajúcich prác autora.

Na prvý pohľad nevelmi. Väčšina toho, čo bolo možné povedať o troch predchádzajúcich knihách, platí aj pre štvrtú.

Opakujú sa aj chvíľkové zlyhania autorskej súdnosti: čo malo v debute podobu infantilných juvenílií, ktoré autor s uvzatosťou dieťaťa, neschopného rozlúčiť sa so starými zošitmi, popridával k niektorým veľmi slušným prózám a ako celkom odťažitú kapitolu vopchal aj do románu, je v tejto knihe zastúpené dvoma pokusmi v žánri krátkej poviedky s údernou pointou – tá sa vzhľadom na rozsah dá síce dobre fruktifikovať (napr. v rozhlase), no svojho majstra má v niekom inom než je Kopcsay. Slabšie chvíle nášho prozaika je však možné pomerne ľahko oddeliť od kvalitnej väčšiny – svojou akontextovosťou a žánrovou cudzorosťou sa samé vytesnia z čitateľovej pamäti.

Predsa však: napriek zjavným podobnostiam a opakovaniam znamená *Zbytočný život* práve v porovnaní s predchádzajúcimi knihami kratších próz tohto autora určitý posun. Sú osobnejšie, vnútorne naliehavejšie. Svojou modalitou sa najviac približujú k románom *Domov*. Všetko v Kopcsayovom svete je na svojom mieste, teda rovnako ako doteraz v ňom nič nefunguje, ale pocit z neho sa trochu zmenil. Na mieste grotesknej bizarnosti, oslobodzujúcej svojou veselosťou aspoň čitateľa, sa čoraz častejšie objavuje úzkosť. Ojedinele a nepodarené sa o nej aj priamo hovorí, to keď rozprávač vypadne z roly, prestane rozprávať a roz-

právania nahradí nepodarenými úvahami absolventa existencialistického rýchlokurzu: „*Budúcnosť je strašná, oveľa horšia ako minulosť, ktorú už poznáme, ale pritom je to jediná cesta, ktorá nás čaká, ktorou sa môžeme vydať. Niet inej voľby, je len možnosť vybrať si medzi nebytím a utrpením.*“ (s. 83.) Sú to vety z literárnej minulosti a Kopcsayovi sa väčšinou dobre darí písať súčasnú prózu: netreba sa nechať mýliť citovaným, pretože autor a jeho rozprávač inak vedľa, že svoj prozaický svet ako svet súčasnosti už nemôžu založiť tragicky. Ostáva banálne – nie dávna „plazivá banalizácia“ ako postupné vytrácanie sa významu, ešte pocíťovaná ako riziko, ale všadeprítomná banalita, vo svojej samozrejmosti už takmer nepostrehnuteľná. Jej zviditeľňovanie predstavuje jeden z prínosov *Kritického dňa*. No skutočné vnútorné napätie, zaujímavosť a napokon aj neokázalý pátos dodáva knihe až protipohyb jej hrdinov voči tomu, čo ich obklopuje. Protipohyb často iluzórny, náznakový, kradmo sa upínajúci k inému, k niečomu, čo presahuje pascu bezprostrednej situovanosti: k fantázii denného snívania, k zvyškom prírody v našom okolí, no predovšetkým k detstvu, buď k vlastnému, alebo k tomu, ktoré zažívajú prostredníctvom svojich detí. Vlastné detstvo si protagonisti dokážu sprítomniť aspoň v dočasne oslobodzujúcej idyllickej spomienke: „...*ukázal rukou na stromy, v ktorých spievali vtáci, a chlapec si uvedomil, že spievajú nahlas (...)* Keď vyšli z doliny, uvideli nad sebou vršok, skupinku domov a hostinec. *Nad strechami sa objavilo obrovské červené slnko. 'Podme tam, chytíme ho,' povedal chlapec.*“ (s. 82.) Vincenta Šikulu tu nepripomenú iba ten vršok a hostinec, ale aj elementárne názorné a detsky naivné prírodniny citovaného obrazu.

Spomenuté hľadanie „iného“ má u Kopcsaya aj špecifický meteorologický „výstup“. Tvárnosť jeho prozaického sveta nie je ani tak krajinárska, ako skôr poveternostná a zrážková. Jeho hrdinovia – pretože na svet sa dívame ich pohľadom aj vtedy, ak rozprávania nie je vedené v prvej osobe – nedisponujú „stredným vidom“, ktorý je potrebný pre vnímanie krajinného či mestského reliéfu: buď registrujú to, čo sa ich bezprostredne týka (teda aj extrémny a anomálny počasie, ohrozujúce ich krehké telá i duše), alebo sa upínajú k veľkým, ľudské usporiadanie vecí presahujúcim systémom – k vesmíru (pozorovanie hviezdnej oblohy so

synom) či opäť k počasiu, ktoré však tu už má podobu akejsi náhradnej metafyziky a symbolu zapojenia do iného, vyššieho cyklu, ešte celkom nepodliehajúcemu predkalkulovanému životnému rytmu súčasnosti.

Kniha *Zbytočný život* je kompozične a motivicky vystužená tromi rozsiahlymi „prázdninovými“ prózami: v centre zbierky, na polceste medzi prológom (Uhoľné prázdniny) a epilógom (Prázdniny na orbite) je umiestnená námetovo príbuzná poviedka *Vyvrcholenie*. Na osnove prázdninovej témy Kopcsay najčastejšie rozvíja svoje rozprávanie o stratenom raji, v ktorom prázdniny majú raz podobu detskej spomienky, inokedy sú vysnívaným iluzívnym únikom, akosi „dovolenkou“ od života, ktorá by umožnila naplniť túžbu po inom – aby v skutočnosti ostali opäť len generálnym fiaskom a dezilúziou.

Kopcsayovo písanie má oporu v dnes už pociťovanej tradícii novšej slovenskej prózy. Rodokmeň Kopcsayových protagonistov by sme mohli hľadať u Rudolfa Slobodu 70. a 80. rokov, ale aj medzi „chlapákmi“ Ivana Hudeca (Kopcsayovi hrdinovia sú však hypochondrickými „negatívmi“ normalizačnej vitality a rozdrapenosti Hudecových postáv), sídliskovými stratencami Jozefa Puškáša a fyziologicky „špinavo“ načrtnutými excentrikmi Dušana Mitanu. Autorov svet sociálneho rubu dá spomenúť aj na Petra Pišťanka, od ktorého sa však podstatne odlišuje postojom rozprávača k vytvorenému svetu; nie proklamatívne, ale literárnymi prostriedkami, štýlom: „*Spáť ráta s tým, že nebude musieť šoférovať a dá si pred jedlom aperitív na uvoľnenie, je to prakticky teda vlastne akosi jediná radosť v jeho živote a v poslednom čase nielen radosť, ale takpovediac prakticky povinnosť a nevyhnutnosť, duševná očista, jediný spôsob ako večer neupadnúť do úplnej depresie (...)* Ale kým si túto terapiu organizmus nevyucuje hneď ráno, zrejme sa ešte nedá hovoriť o alkoholizme.“ (s. 52) Tento „škaredý“, syntakticky roztrášený jazyk, kontaminovaný množstvom významovej vaty („prakticky teda vlastne akosi“, „takpovediac prakticky“), má okrem toho, že nepriamo charakterizuje protagonistovi blízkeho rozprávača, aj autonómnu funkciu – a hodnotu. Zbrklosť, nepresnosť a utáranosť jazyka Kopcsayovej prózy, kde komunálna slovenčina postáv presakuje aj

do pásma rozprávača, je diagnosticky primeraná „roztekajúcejmu sa“ svetu, ktorý tento jazyk utvára. Ide pritom o funkčnú, štýlotvornú neumelosť, nie o negramotnosť či insitné písanie, ktorému sa náhodou zadarilo. Márius Kopcsay patrí k málu ponovembrových prozaikov (po Pišťankovi a sčasti Ballovi je asi jediný), ktorým sa podarilo vytvoriť pôvodný prozaický idióm. Ak Pišťankova úderná veta mala punc definitívnosti a povahu rozsudku nad vytvoreným svetom, tá Kopcsayova svoj svetík občas aj obhajuje (dost nešikovne) či zdôvodňuje, no v každom prípade je jeho komplikom. V takomto „spolupáchatelstve“ a vedomí, že nič lepšie nás už v tomto živote nečaká, má svoj zdroj aj občasná rezignovaná empatia rozprávača a hrdinov.

Žuchová: vôľa k štýlu

Kopcsayov štýl na seba okázalo neupozorňuje v každej vete a odstavec – slúži predovšetkým výpovedi, nie literárnej značke svojho autora, a ak sa ňou stáva, potom skôr mimochodom. Jeho antipódom je písanie Svetlany Žuchovej. Predvedenie vyhraného štýlistického gesta, literatúry ako umenia a ozvláštnenia, je najviditeľnejšou, najlepšie „čitateľnou“ ambíciou jej druhej prózy *Yesim*. Svoj príbeh tu rozpráva dcéra tureckých prisťahovalcov. V Rakúsku začala sľubnú spevácku kariéru, no ani črtajúci sa úspech jej neumožní dosiahnuť práve tie inak samozrejme, obyčajné a veľmi tradičné veci, ako sú napr. symetrický vzťah či rodina, ktorými by chcela naplniť svoj život. Napriek vonkajšej korektnosti novej „domovskej“ krajiny ani na chvíľu nemôže zabudnúť, že je človekom odinakaľ. Pripomenú jej to rovnako spomienky, ako aj najbližší človek, presnejšie povedané ten, ktorý by podľa predstáv hlavnej hrdinky najbližším človekom mal byť. S nekomplikovaným, životne presvedčivým epickým dianím novely – jeho zdržanlivá vyrovnanosť má niekoľko silných, do tenzie vygradovaných miest (príchod rodiny do Viedne, stretnutie protagonistky s rodinou jej priateľa...) – zvláštne kontrastuje spôsob podania: neviem si spomenúť na prózu, v ktorej by sa rozprávanie dostalo do tak výrazného rozporu s rozprávaným a zároveň si dokázalo zachovať istú mieru presvedčivosti.

Štylistiku novely utvárajú dva dominantné, vytrvalo a prevažne mechanicky aplikované postupy. Na úrovni vety je to apoziopéza, poetologicky súbor prirovnaní. Prirovnania: vznikali pravdepodobne podľa hesla „radšej hocičo ako nič“. Žuchová je spisovateľkou „ako-sveta“, v ktorom sa aj dvere na byte zamykajú „trochu slávnostne, ako keď sa štrngá šampanským“, a prípadná strata kľúčov by znamenala pohromu „ako neočakávané zemetrasenie“ či „ako povodeň na konci zimy, keď sa v horách topí sneh“, veď ťažko sa čaká na kľúčovú službu, ak je človek oblečený tak slabo „ako dievčakto so zápalkami“ (všetky príklady sú na s. 16). Voľná asociatívnosť prirovnaní má pravdepodobne aj akúsi diagnostickú funkciu vo vzťahu k hlavnej postave, jej produktívnosť sa však po niekoľkých stránkach vytráca.

Vety: princíp nedokončenej či sústavne prerušovanej výpovede tu má generálnu platnosť: „*Tak som sa spoznala s Maxovým bratom. Pred ktorým ma chcel Max skryť. Keď som to v ten večer nevydržala a zavolala mu.*“ (s. 65.) Aj priemerne gramotný a syntakticky negeniálny Slovák zvládne bez informačného deficitu transkripciu troch citovaných viet do jednej, štylisticky neutrálnej a významovo nepríznačnej. Isteže, neukončenosť výpovedí má svoju ľahko odčítateľnú funkciu a zmysel. Prerušovaná vetná stavba slúži až fyzickému sprítomneniu aktuálneho stavu rozprávačky, jej „oživeniu“ prostredníctvom výdychového prúdu, ktorý nezvládne vo vedomí sa rodiace rozkošatené súvetia a musí začínať vždy odznova. Zapojenie rozprávačovej fyzis do výpovede pripomenie T. Bernharda. Zložité periódy vo viacerých prózach tohto autora boli príznakom mimoriadnej vnútornej energie či až „dychovej presily“, paradoxnej u postáv fyzicky slabých a spoločensky okrajových. Narácia v Žuchovej novele, v protiklade k Bernhardovi, by mala byť signálom slabosti, vyčerpania. Toľko autorský zámer. Funkčnosť takéhoto postupu je však oslabená práve jeho dôsledným, až mechanickým uplatnením. Ako by rozprávačské tempo riadil zvonku dodaný algoritmus a jeho zdrojom – v protiklade s pôvodnou koncepciou – už nebol živý človek, ale stroj, ktorý pôvodne prostejšiu verziu textu upravil do exkluzívnejšej podoby: „etwas von der Kunst“. Štylistická nákladnosť napokon sčasti spochybňuje aj samotný príbeh a nie

je adekvátnym partnerom nezložitému, elementárnemu svetu rozprávačky.

Neukončenosť či prerušovanosť vetných celkov zakladá aj referenčnú štruktúru knihy. Opakovanie a variovanie je však hlavne prostriedkom, ako novelu „nadstaviť“ o pár strán, droždím, ktoré zväčší jej textový objem, nie však významovú „hmotu“. Žuchová sa v tejto novele priblížila štylistickej platforme globalizovanej literatúry, ktorú na Slovensku reprezentuje Hvorecký. Výrazný, dostatočne príznakový, dobre zapamätateľný a pri prvom použití možno aj zaujímavý postup, napr. charakteristická vetná konštrukcia, sa s maniacou dôslednosťou monotónne uplatňuje v priestore celého diela. Ajhľa, štýl.

Popri všetkej odlišnosti Žuchovú a Kopcsaya spája hľadanie domova, identity, s ktorou by bolo možné obstáť pred sebou i pred druhými. Predstavuje spoločnú a u oboch rovnako pôvodnú hĺbkovú tému ich písania. Paradoxom je, že pred hrdinami próz oboch autorov (u Kopcsaya najzrejmejšie v románe *Domov*) sa naplno otvára práve v momente, keď sa im aspoň na čas podarí vyriešiť problémy s bývaním. Aktuálnym, jednotlivé diela presahujúcim spoločným problémom slovenskej prózy sa stáva vnútorné bezdomovectvo: rub globálneho univerzalizmu.

Kompaníková: próza absencie a zabudnutia

Vyhraňujú, do krajnosti dovedenú verziu tejto témy ponúka novela Moniky Kompaníkovej *Biele miesta*. Ak náhradou za aktuálnu neprítomnosť domova môže byť spomienka oživená „návštevou po rokoch“ alebo plánovaný „návrat domov“ v bližšej či vzdialenej budúcnosti, protagonistom knihy, súrodencom Tereze a Dávidovi, je takáto úľava odopretá. Dva pokusy o návštevu rámcujú novelu: pri prvom nachádzajú rodný dom v zanikajúcej dedine Medovarky obývaný cudzími ľuďmi, pri druhom už iba jeho základy na zdevastovanom, na smetisko premenenom pozemku, ktorý bol kedysi záhradou. Príbeh súrodencov je vyrozprávaný retrospektívne, ako sled fragmentárnych spomienok na neradosné detstvo a dospievanie. Kontrastom k sprítomňujú-

cej „práci pamäti“ je permanentná absencia (záhadná neprítomnosť otca, deti opúšťajúce dedinu i matku, matkino zmiznutie...) spojená s uvedomelým zabúdaním. Dialógy matky s možno mŕtvym a možno iba neprítomným manželom majú podobu „zaklínania“, sú však pravým opakom bežného privolávania, sprítomňovania, keď si želáme aby tu niekto neprítomný s nami bol – zaháňajú do zabudnutia, do ničoty: „*Nie je tu nikto, kto by bol na teba zvedavý! (...) Ale na teba už všetci zabudli. Na teba si nikto nespomenie. Zabudnutý si, rovnako ako ja. (...) Komu chýbaš? Bezvýznamný človek...*“ (s. 113 – 114).

Ústredný motív absencie sa v tejto knihe týka rovnako postáv, ako prostredia, keď jedno je s druhým úzko späté, vzájomne podmienené. Nestrácajú sa iba ľudia, ale aj miesta: samotné Medovarky sa postupne stávajú jedným z „bielych miest“, ktoré signalizuje titul; tie ďalšie sa paralelne s ubúdaním priestoru vytvárajú vo vedomí ľudí. Novela je podobenstvom o „negatívnej pamäti“ – zabudnutí, vytesnení. Snaha uchovať blízkeho aspoň v pamäti, ktorú naivne, v imaginárnom dialógu s mŕtvym reklamuje matka pre syna („*Dávid bol v novinách, mal tam fotku. O tebe ani nenapísali, ani v rádiu tá nevyhlásili...*“ s. 114), sa ukáže ako márna, keď najstarší obyvateľ zanikajúcej obce súrodcom pri poslednej návšteve hovorí: „*Nie, nepoznám vás. Nikto taký tu nežil.*“ (s. 130). Medovarky sa tak stávajú nielen zabudnutým miestom, ale aj miesto zabúdania.

Autorka trezivo hľadá svoj pôvodný prozaický hlas. Jej sústredené, čitateľa nemanipulujúce rozprávanie slúži téme, bez vonkajších efektov a dejových bizarností, bez vtípných či esejistických komentárov a dovysvetľovania. Narácia diskretné osciluje medzi objektívnym a osobným rozprávačom, ktorý sa prispôbuje mentalite a optike jednotlivých postáv

Kým Žuchová a Kopcsay píšú mestské prózy, Kompaníková znovuobjavuje rurálny svet, aby ho vzápätí vyľudnila, nechala zaniknúť, zbavila dôvodov, pre ktoré existoval. Dedina predstavuje tradičný idylický topos slovenskej literatúry, približujúci svojich obyvateľov a návštevníkov prírode. S týmto poňatím kontrastuje nevlúdna topografia *Bielych miest*, prostredia, existujúceho autonómne, vo vzťahu k človeku ľahostajne. Príroda tu má

iba akúsi „zvyškovo“ invalidnú podobu: nemilosrdne pohlcuje človekom opustený priestor, no sama je poznačená jeho prítomnosťou a ostáva v podobe nevlúdneho plevelného medziprostredia, kde žihlava prerastá záhradu, odpadky a vrak auta.

Dušek: zdrobneliny

V porovnaní s problémovými autormi mladšieho či stredného veku je Dušan Dušek vo vlastnom prozaickom svete i diele zabývaný dobre, miestami až dokonale. Štýlom (vypracovaným, neagresívnym a predsa príznakovým, funkčným, hravým, milým...) a predovšetkým prostredníctvom rozprávača a ďalších postáv, ktoré sú skoro všade – napríklad i v Amerike no najmä vo vlastnej minulosti – tak doma, že každá ďalšia podoba udomáčňovania by už bola neznesiteľná. Najnovšia Dušekova kniha s mierne mätúcim podtitulom *Románik* sa volá *Zima na ruky*. V kontexte súčasnej prózy patrí do línie privátneho, na biografickej osnove založeného písania. Nejde pritom o možné námětové konexie prózy a autorovho súkromia, zúročené napr. v žánri denníka či pamätí, ale o prozaickú konštrukciu života, ktorá pracuje s ilúziou minimálneho rozprávačského odstupu, v subjektívnej hypostáze. Do spomenutej, všeobecne vymedzenej línie možno zaradiť napríklad aj Žuchovú či Kopcsay (protipólom takéhoto písania by bol Karol D. Horváth), no východiská Dušekovej knihy sú predovšetkým pozoruhodne blízke nedávno vydaným prózam niektorých starších autoriek a autorov. Ak však v knihách Blažkovej, Farkašovej i Vilikovského je strata či postupné odchádzanie blízkeho človeka nielen námetom, ale aj problémovým jadrom prózy, u Duška je to inak. Východisková situácia, v ktorej zastihneme rozprávača (pokúša sa zvládnuť mentálny úpadok starnúcej matky a vyrovnáť sa s tragickou stratou brata) je podnetom – na spomínanie. Na tom nie je nič zlé, no u Duška ani nové. Dokonca aj keď sa definitívne uistíme, že všetko podstatné je v minulosti, neprekáža to príjemnému čítaniu – až na jeden paradox. Aby sme si mohli nerušene vychutnať rozprávačovo spomínanie, musíme rezignovať na vlastnú čitateľskú pamäť a zabudnúť na skúsenosť s niektorými predchádzajúcimi knihami tohto autora. Iba tak prehliadneme, že isté motívy, ale aj čas-

to prítomnú infantilnú erotiku, prenesenú do správania dospelých, nadšenie pre jazykové hry, ochotu čudovať sa všetkému a nad hocičím sa zamyslieť, že všetko pôvabné, čo zároveň s neschopnosťou hierarchizovať, odlíšiť dôležité od nepodstatného prináša odovzdanie sa spomienkam – sme si mohli prečítať už v knihách, ktoré Dušek napísal dávnejšie pred vydaním tohto „romániku“. Motivická línia amerického výletu, azda myslená ako inovácia, je najslabšou časťou knihy, keď Dušek zastúpený rozprávačom opäť potvrdzuje neschopnosť slovenského spisovateľa prekročiť tieň turistu a vidieť v cudzine aj niečo iné, než si doma v hlave predprogramoval. Cieľom cesty je potvrdiť, že veci vysnívaného sveta sú na svojom mieste, čo je iste pre svetobežníka nezanedbateľný osobný zisk a dôvod na dojatie (San Francisco: „*Kúpil som si pohľadnicu kníhkupectva, dýchal som, celý bez seba, že som sa sem dostal. Tieto knihy boli v minulom režime našimi oknami do sveta.*“ s. 150). Čo si s tým však má počať čitateľ?

Autor nazval svoju knihu dvojznačne románik, čo môže rovnako znamenať príbeh vzťahu (ten, ktorý prežíva rozprávač, by si zaslúžil presnejšie pomenovanie), ako aj paradoxné žánrové vymedzenie (tiež nepresné, pretože motivické línie sa tu skladajú dosť náhodne: sila pamäťových asociácií je jednoducho väčšia ako vôľa komponovať – viď neproporčne dlhá kapitola 7). Pre posledné, z hľadiska čitateľského ohlasu úspešné roky Dušekovho písania je však charakteristická práve tá zdobnelina v podtitule. Isteže, malé je nielen pekné, ako to kedysi vyjadřila jedna kniha, ale aj človeku milé, prítulné a populárne, ako to vidíme na rozmachu stále viac miniaturizovaných psích plemien. Ak sa však tieto atribúty stanú normou literárnej či kultúrnej prevádzky, keď teda začneme čítať knižočky od spisovateľíkov, počúvať fajnú muzičku a chodiť na filmíky o krajinkách, kde sa všeličo udeje a nič nestane, urobíme malinký, no nesmierne dôležitý krôčik k infantilizácii: stratí sa zmysel pre mieru a ostane nám mierka, no tú už nebude na čo priložiť.

Súčasná tvorba Dušana Duška predstavuje zaujímavý, dobovo príznakový mix – svojho druhu zbiedermeierizovanú modernu: platí tu nepriama úmera, podľa ktorej so zvyšujúcou sa mierou čitateľskej polahody ubúda problémovosť, životná naliehavosť napísaného. Motív nejasnej minulosti rozprávačovho otca,

zdanlivo otvárajúci otázku viny za 50. roky, je náznakový (čo by nevadilo), no predovšetkým neústrojný vo vzťahu k centrálnemu spomienkovému daniu: v danom kontexte stráca závažnosť.

Keby literatúra bola iba vecou „písania“ chápaného ako štylistika (často a s uznaním sa o niekom hovorí „vie písať“), potom to Dušekovo „esteticky“ predstihuje prízemnejšieho Kopcsaya, monotónne enumeratívnu Kompaníkovú i chvíľami až krčovitou modernistickú Žuchovú: uhladenejšie, vyvázenejšie, zručnejšie... Ak však v próze hľadáme pôvodné problémové jadro, podmienené nárokom na vlastný, hoci aj trochu priškrtý hlas, teda spojenie s hoci aj zdanlivo zanedbateľnou, no dosiaľ nevypovedanou podobou aktuálneho života, tak zmienené mladšie autorky a spisovatelia stredného veku majú k nemu nateraz bližšie. Napokon však nejde o vek autora či dajaký generačný problém, čo dosť presvedčivo potvrdzuje Vilikovského kniha *Čarovný papagáj a iné gýče*.

Juráňová: viachlas, alebo zbor?

Protipólom idylizujúceho Duška je rozsiahla novela Jany Juráňovej *Orodovnice*. Problémová, vyhrotene polemicky zameraná kniha, sa skladá z najprv samostatných a napokon sa prelínajúcich vnútorných monológov troch žien. Každá z nich zároveň hovorí trochu aj za tú štvrtú – sestry Ružena a Klára za matku, ich švagriná Elena za svokru. Z monológov sa postupne skladá pre Slovensko reprezentatívny príbeh jednej patriarchálno-katolíckej rodiny. Od privátneho k spoločenskému – tak by bolo možné v skratke postihnúť pohyb významového diania novely. Všetko z vnútorného sveta postáv je podmienené alebo motivované zvonku – rodovými stereotypmi, vytesnenými historickými traumami, pokrytectvom inštitucionalizovaného kresťanstva... *Orodovnice* majú spoločensko-kritické ambície tak smerom k súčasnosti (masmédiá, cirkev, politika), ako aj do minulosti, ktorá však, na rozdiel napr. od Kopcsaya či Klimáčka, presahuje generačný horizont autorky i väčšiny protagonistiek.

Každá zo žien začína hovoriť dovnútra v inej situácii (rodinná oslava, recepcia na biskupskom úrade, cesta vlakom, umieranie matky, pohreb). Sú však spojené intenzívnym pocitom, že niečo

v ich živote nie je alebo nebolo v poriadku, že niečo sa pokazilo bez toho, aby si to hlbšie uvedomili. Každá na svoj spôsob ako by sa až teraz dostávala k sebe, alebo aspoň začínala tušiť možnosť pravej podoby (napr. mama po otcovej smrti: „*Hľadá samu seba, a pritom nenávidí tú ženu, ktorou bola v nedávnej minulosti, nenávidí seba ako manželku svojho muža.*“ s. 34).

Spoločným zdrojom ich tráum je rodina – novodobé Slovensko v malom – reprezentovaná dvoma bratmi: jeden bol ľudák, druhý odbojár, komunista a režimistický spisovateľ. Ich kariérny a postojový životopis (s. 18) je príkladom referujúceho, publicisticky objektivizovaného písania, zhodnotenia politicky korektnou a zároveň kritickou súčasnosťou (aj kritický postoj je súčasťou politickej korektnosti): „*Ruženin otec bol aktívny za Slovenského štátu, jeho brat, ujo Tóno, zasa v režime, ktorý ho vystriedal.*“ Vyjadruje postoj, ktorý si nemusí hľadať slová, pretože ich už má k dispozícii, prihovára sa nám plochým, už použitým a významovo nepresným jazykom, čo však akoby ani nevadilo, veď aj tak napokon vieme, „o čo ide“ (ak zoberieme tento jazyk za slovo, môžeme dodať, že „za Slovenského štátu“ bol aktívny aj Husák, v režime, ktorý ho vystriedal napr. Beneš, Lettrich alebo Ursiny – ale o nich asi reč byť nemala). Takéto neustále vysvetľovanie, „prozaizácia“ názorov a postojov, vnucuje novele akýsi pedagogický zámer. Akoby si na svoje mali prísť aj tí neskôr narodení (dejiny), aj – a hlavne – zabudliví, veď opakovanie je matka múdrosti, čo naznačuje obsesívna návratnosť niektorých motívov a celková nestriednosť textu. Juráňová v tom nie je sama. Takmer každý, kto sa za posledných pár rokov v slovenskej próze dotkne minulosti, pocíti povinnosť oprášiť okrem svojich spomienok i stredoškolský dejepis a pripravovať čitateľa na maturitu – niekto vkusnejšie (Klimáček), niekto s ušľachtilou pedagogickou vervou (okrem Juráňovej napr. Mitana v *Zjavení*) a napokon Hvorecký (*Eskorta*) s nepredstieranou radosťou z toho, čo nové sa dozvedel. Dejiny sú v *Orodovniciach* predvedené ako svet mužov, do ktorého sa bezdejinné ženy jednoducho nedostanú. Spoločensko-historická vrstva novely pripomína kriticky angažovanú beletrizovanú publicistiku začiatku 60. rokov, napr. – podľa postrehu F. Matejova – populárne *Oneskorené reportáže* Ladislava Mňačku. Úspech písania tohto druhu spočíval v tom,

že artikulovalo problémy, ktoré všetci poznali, no ešte si o nich nemohli prečítať. Čo s tým však dnes, v čase, ktorý už nie je dobou informačného deficitu, ale presýtenosti?

Zatiaľ sa hovorilo o mužoch. Sú predstavení zvonku, redukovaní na sociálnu funkciu (spisovateľ, komunista, ľudák, biskup, politik, diplomat, angažovaný ochranár...), sú, ak si pripomenieme protiklad *duše* a *osoby* z Čapkovho *Kulhavého poutníka*, osobami par excellence, výlučným spoločenským povrchom. Sú však iba na okraji diania. A ženy? Rozpamätávajú sa, často aj proti svojej vôli, na seba, ale aj za inú – Ružena pri umierajúcej mame berie na seba bremeno spomínania v zastúpení („*Prosím ta, spomeň si za mňa... Možno mi tvoje spomienky pomôžu nájsť tie moje.*“ s. 186). Nie je to nič príjemné, a každá z nich svoje pocity vyjadruje takmer rovnako: Ružena si pripodobňuje minulosť rodiny k „*omylom rozmrazenej chladničke s neidentifikovateľným obsahom, ktorá páchne, tečie z nej hniloba*“ (s. 79), Klára „*nemôže celú svoju rodinu odovzdať Bohu – ako keď niečo uložíš do chladničky, aby sa to nepokazilo*“ (s. 128), Elena by chcela „*všetky tie cudzie príbehy a osudy vplieť do románových postáv*“, aby „*odtiekli... ako špinavá voda do drezu...*“ (s. 176). „Práca pamäti“ je tu predstavená ako predpoklad vlastného individuálneho i kolektívneho rodového jestvovania, rubom ktorého je dejinná „nepamäť“ žien a ich následné vytesnenie, no predovšetkým – najpresvedčivejšie – ako možnosť zachovania druhej, bližšej, v tomto prípade matky, možnosť prekračujúca limity fyzickej existencie. Táto línia je najsilnejším momentom Juráňovej knihy a mimovoľne nadväzuje na Farkašovej *Stalo sa* a Blažkovej *Happyendy* – „pamätovo“ podobne orientované, nedávno vydané diela.

Orodovnice sú východiskovo komponované ako viachlas, ktorý by mal priniesť tri pohľady na jeden problém a sprostredkované aj pohľad štvrtý. Tento postup, dovoľujúci uvidieť to isté rôznym spôsobom, Juráňová využíva inak: ako multiplikované potvrdenie niekoľkých prediktabilných téz. Perspektívy jednotlivých postáv sú odlišené iba formálne. Nezaznie tu niekoľko samostatných, eventuálne protirečivých hlasov – všetky „orodovnice“ spievajú v disciplinovanom zbore jednu, pomerne nekomplikovanú pieseň. Je paradoxom tejto knihy, ktorá reklamuje pre ženy právo na vlastný hlas, na zviditeľnenie, na vlastnú pamäť („*Bola*

prítomná, a predsa neviditeľná, potlačená až do sebazabudnutia“, myslí si Klára o mame, s. 241), že individuálne hlasy *jednotlivých* protagonistiek sa strácajú v do nerozlíšenia nivelizovanom prúde akejsi univerzálnej, rodovo modulovanej výpovede o ženskom údele. Hovorí sa tu o ženách prekrytých mužmi, stratených medzi nimi – možno podobne, ako sa v tejto knihe stráca žena medzi ženami.

Zdrojom porozumenia pre *Orodovnice* je trochu aj kontext. Pre časť slovenskej prózy v nedávnej minulosti bola charakteristická veľká miera proklamovanej nezáväznosti, omylom vydávanej za nezávislosť, zdôrazňovanie remeselného-štruktúrnej stránky – „písania“ („Vie písať!“), proklamovanie ironicko-parodického herného princípu (koľko sa tu len mali „nahrať“ autori s čitateľmi v textoch nudných a jalových). Dnes to už celkom neplatí, no dielo, ktorému tak zjavne o niečo ide, vzbudzuje prinajmenšom rešpekt. Ale aj praktické otázky nad aktuálnymi možnosťami angažovanej tvorby, nad situáciou, v ktorej sa dnes ocitá a ktorá je celkom iná, než pred štyrmi, piatimi desaťročiami.

Klimáček: próza súťažiaci

Pre poznanie aktuálnej tváre slovenskej prózy je užitočná aj Klimáčkova kniha *Námestie kozmonautov*. Nevypovedá iba o autorovom ideáli románu dneška, hovorí aj niečo o jeho predstave spoločensky akceptovateľného písania, o dobrom odhade potvrdenom prvou cenou v literárnom súbehu Román 2006. Aby nedošlo k nedorozumeniu: samozrejme, autor nevychádzal v ústrety individuálnemu vkusu jednotlivých porotcov (tých pravdepodobne ani nepoznal), iba sa dokázal najviac priblížiť nadindividuálnej žánrovo-tematickej a teda aj vkusovej norme súčasného románu.

Východiskom je osvedčená schéma konfrontácie dneška a minulosti s výrazným generačným rámcovaním. To zdôrazňuje už podtitul (*generácia b*), pričom generačnosť sa prejavuje v dvoch paralelných podobách: privátnu utvára vzťah synov-protagonistov a ich otcov, spoločenskú vzťah hlavných hrdinov k dobe. „Dva časy“, ten pred- a ten ponovembrový zastupujú ľahko čitateľné

emblémy, dnes už skôr ošúchané rekvizity (minulosť červené hviezdy či premena kalvárie na „cestu ku hviezdám“ ako príklad ideologického „prepisu“ – súčasnosť hypermarket...). Podobne sterilne pôsobia odkazy na dobovú lektúru či hudbu, ako keby čerpané viac zo štatistiky než zo živej pamäti. Zručne vyrozprávaný, medzi bizarným a realistickým prístupom k románovej skutočnosti modelovaný príbeh však sám nedokáže povedať všetko potrebné. Prerušujú ho preto úvahové pasáže publicistického rázu, dovysvetľujúce to, čo by nezorientovaný, pravdepodobne mladší čitateľ nemusel vedieť alebo pochopiť (pedagogická redundancia nie je práve ozdobou Klimáčkovho písania, napr. na s. 93: „...*Alexandrovcí, vojenský zbor, ktorý po politickom odmäku naspieval cédečko s fínskymi Leningrad's Cowboys*.“). Kľúčovým miestom románu sú úvahy na s. 84 – 87, text, ktorý by ako fejtón obstál aj samostatne. Problematické na tomto prístupe je skutočnosť, že reflexívne pasusy uzatvárajú román do prediktabilných rámcov a príbeh sa stáva ilustráciou niekoľkých nekomplikovaných téz. Problémom nie je minulosťný záber, ale spôsob, akým je minulosť uchopená: slušne, neprotirečivo, fádne a neobjavne – veď ak už padne zmienka o Židoch, motivovaná viac politickou korektnosťou než logikou príbehu, nemôže nás veľmi prekvapiť, že „...*rodinu miestni gardisti naložili do nákladného vlaku*.“ (s. 165).

Klimáček je majster prozaického mainstreamu, pri pokuse o generačné písanie šikovejší a zručnejší než Weiss alebo Hvorecký. Možno ho porovnať a zároveň kontrastovať s Kopcsayom: Klimáček je zdatnejší fabulátor s odstupom od postáv, no bizarnosť jeho prózy je často umelá, chcená, literárna. Na prvý pohľad je Kopcsay oproti suverénnemu Klimáčkovi naivnejší a naračne topornejší, no práve táto naivita sa stáva kvalitou: spája sa s ňou bezprostrednosť ako určitá podoba autenticity, ktorú Klimáček, človek skrz-naskrz literárny, nemá. Už som spomenul, že *Námestie kozmonautov* je písané s vedomím toho, ako by mal súčasný román vyzeráť, a so schopnosťou túto predstavu naplniť. Kultivovanosť autorovho výrazu je tým, čo by v minulosti dostalo prívlastok „umelecký“ a dnes sa zhodnotí ako „schopnosť písať“. Ono pochvalné „vie písať“ však zároveň hovorí „vieme ho čítať“, „dobre sa číta“: čítame to, čo už poznáme, čo sme sa už predtým „čítať

naučili“. Znamená to napokon neprítomnosť prekvapenia, inovácie, „odporu“, ktorý kladie nové (tu možno pripomenúť Šklovského výrok o Joycovi: „učíme sa ho čítať tým, že ho čítame“). Klimáčkov román, na rozdiel od kníh napr. Vilikovského či Kopcsaya, od svojho čitateľa prácu „učenia sa“ nevyžaduje: inteligentne ho baví. Podobá sa tak Dušekovi, je však napriek istej nostalgii viac trendy – kým Dušek variuje predovšetkým vlastný prozaický svet (a štýl), Klimáček je zorientovaný v súčasnosti, otvorenejší a zároveň eklektickejší.

Zelinka: hlas tradičného rozprávača

Od predchádzajúcich kníh sa próza Milana Zelinku *Teta Anula* odlišuje tým, že je celá zasadená do uzavretej, už dejinnej minulosti. Východiskový žánrový rámec je tradičný – rodinná kronika, síce nepísaná, ale v kaleidoskope krátkych dejových fragmentoch v prvej osobe vyrozprávaná história jedného rodu, časovo ohraničená koncom predminulého a približne 60. rokmi minulého storočia a miestne situovaná do autorovho západoslovenského rodiska. Literárnej minulosti akoby patrili aj výrazové prostriedky Zelinkovej prózy, či už nárečová podoba priamej reči postáv, alebo epická objektivita narácie, ktorú si, napriek zvolenému ja-rozprávačovi, dielo udržiava. V porovnaní s pokusmi o epické stvárnenie minulého u iných autorov je však Zelinka presvedčivejší, pretože pracuje s empirickou bázou spomienky, ktorú nekontaminuje aktuálnou historizáciou: jednoducho nepripustí, aby súčasné hodnotiace a výkladové rámce, vzťahujúce sa k tomu, „ako bolo“, prehlušili individuálne videnie a zhodnocovanie diania, ako sa ono zachovalo v pamäti – nepíše dejepis (procesy, podmienky, tendencie viazané na existenciu nejakého nadindividuálneho subjektu, akým je napr. národ alebo trieda), ale rozpráva príbehy konkrétnych ľudí.

V porovnaní s aktuálnym Klimáčkom je ťažko odhadnúť, kedy bola próza napísaná. Zelinkov rozprávač je nenápadný, výrazovo striedmy, udalosti, o ktorých rozpráva, sú preňho dôležitejšie ako on sám. Je ale možné tradičnými prostriedkami vystavať prózu, ktorá by presiahla rámce populárnej literatúry a o svojom zmysle presvedčila súčasného čitateľa? Ak áno, ako sa to poda-

rilo Zelinkovi, je potrebné revidovať inovačný, napokon hlavne pre potreby literárnej histórie vytvorený model permanentného vývinu literatúry, alebo priznať, že aj návrat k už využitým postupom alebo – ako v prípade Zelinku – zotrvávanie pri sebe samom môže mať svoju inovačnú funkciu, že presvedčivosť výpovede nie je vždy podmienená radikálnou novostou použitých prostriedkov.

Záver – predbežná „bilancia“ nebilančného článku

Podoba súčasnej prózy sa dá predbežne rekonštruovať v porovnaní s bezprostredne predchádzajúcim, s tvorbou minulého desaťročia. Kľúčom k nemu je tvorba P. Pišťanka, v ktorej sa spája generálna, zvonku vedená kritika takmer všetkého (literatúry, sveta, spoločnosti...) s dobovo príznačným dôrazom na sprostredkovanosť prejavu: dokázal podvratne prepísať tradíciu (*Mladý Dvorník*), alebo využiť jazyk ideologickej, hodnotovo zataženej prózy pre naráciu hodnotovo nepríznačnú (*Rivers of Babylon*). Naplno využil možnosti objektivizujúceho, neosobného písania, keď demiurgický rozprávač je povznesený nad hmýrenie v ľudskom mravenisku, ktoré rozprávaním tvorí. Tvorba P. Pišťanka, najmä jeho úderné pomenovanie a odstup od sveta svojich próz, dodnes ovplyvňuje niektorých autorov. V ich podaní sa však implicitný pátos všeobecnej kritiky neodpúšťajúceho pozorovateľa mení na kombinatorickú hru s rozprávaním, tá sa rozpúšťa v čistej zábave a vyprázdňuje v nadprodukcii (Karol D. Horváth).

Tá časť súčasnej prózy, ktorej sú venované tieto poznámky, pracuje bez suverenity Pišťankovho gesta, v priznane subjektívnej hypostáze. Od „predvedenia“ (Pišťanek) smeruje k vyjadreniu sa, pochopeniu, zapamätaniu. So subjektom sú úzko späté dve nielen štatisticky dominantné, ale z hľadiska zmyslu aj hĺbkové témy súčasnej prózy – domov a pamäť –, pričom domovu tu rozumieme ako extenzii či emanácii subjektu v priestore, pamäti v čase.

V porovnaní s jednoduchým, priamym, významovo čistým a ľahko imitovateľným pomenovaním Petra Pišťanka sa jazyk dnešných autorov mení („komplikuje“): dva výrazné, vzájomne protikladné prístupy predstavujú Kopcsay a Žuchová. Prvý vytvára nízky, zámerne kontaminovaný prozaický idióm nielen na

úrovni slova (vulgarizmy používal aj Pišťanek), ale aj vetnej skladby. Na rozdiel od funkčne „znečisteného“ štýlu Máriusa Kopcsaya je Svetlana Žuchová, príznakovo estetizujúca prózu syntaktickým ozvláštnením, už vo svojom modernizme paradoxne tradičná. Cenné je však vedomé úsilie o vlastný jazyk, ktoré napokon prináša výsledky (stačí porovnať *Yesim* s debutom) a môže sa zúročiť v ďalšej tvorbe.

Často skloňovaným slovom v diskusii o literatúre je príbeh. Ak by sme ho chápali iba ako synonymum fabulačnej zručnosti (v tomto zmysle „najšikovnejším“ z našich autorov je Klimáček), zistíme, že nie je rozhodujúcim prvkom súčasného písania. Dôležitejším než dejová kombinatorika sa stáva presvedčivosť, dôveryhodnosť vypovedaného: vzťah „hovoriaceho k výpovedi“, modalita.

Spomenul som hĺbkové, vnútorne motivované a zároveň nadosobné témy súčasnej prózy, ku ktorým patrí aj pamäť, teda hľadanie sa v minulosti. Tému (alebo napr. aj žánr) však môže autorovi „vnútiť“ literárna prevádzka: pravdepodobne takto, zvonku sa do viacerých kníh dostali dejiny – hľadanie sa v minulosti presahujúcej možnú skúsenosť. Preto sa na záver pristávam pri očakávaníach a požiadavkách, ktoré sporadicky zaznievajú na adresu literatúry. Týkajú sa žánru – prívola sa román, na Slovensku už tradične chápaný ako najreprezentatívnejší a teda aj najhodnotnejší spôsob prozaického vyjadrenia –, ale aj tematickej orientácie – tu je zasa v kurze nedávna, spoločensky aktuálna minulosť na spôsob akéhosi „vyrovnania sa“ (po fašizme znovu s fašizmom a predovšetkým komunizmom). Takže veľký spoločenský, prípadne spoločensko-historický román: „Či možný je?“ Ak vyjdeme z domácej tradície, možnosti sú tu dve: buď balzakovsky „zmocniť sa“ spoločnosti „ako celku“ a takto jej aj porozumieť, alebo uchopiť jej empiricky prístupnú časť a poňať ju ako reprezentáciu celku (v slovenskej literatúre to dokázal naposledy Ballek). V prvom prípade sa spisovateľ nezaobíde bez predbežného koncepcného modelu, ktorý mu umožní skúsenostne neprehľadný celok štrukturovať, ustanoviť v ňom pre epiku relevantné časti a tiež smer vývinovej dynamiky ako predpokladu diania (a základ príbehu): inak povedané, neporadí si bez ideológie (na Slo-

vensku bol tento typ spoločenského románu naposledy fundovaný marxisticky poňatou teleologickou dejinnosťou, spoločnosť sama sa usporadúvala podľa triedneho kľúča). Predpokladom empiricky zvládnuteľného „malého sveta“, ktorý by mohol byť reprezentatívnym, historicky príznakovým epickým modelom spoločnosti, je séria podobností, akú môžeme nájsť v societe, založenej na hierarchickom usporiadaní, keď nižšia zložka je štruktúrnym odleskom vyššej (ríša, centralizovaný štát: napr. v Rothovom *Pochode Radeckého* je okresný hajtman nielen predstaviteľom štátnej správy, ale aj malou personifikáciou panovníka): ide o politický, etatický model. V súčasnosti ani jeden zo spomenutých, epicky veľmi vďačných a úspešných prístupov, nie je možné revitalizovať: v prvom prípade to znemožňuje malá presvedčovacia sila ideológií, nezujem o „svet ako celok“, v druhom neprehľadná hierarchia mocenských vzťahov, v ktorej štátna politika stratila dominanciu a reprezentatívnosť, pričom reálne centrá vplyvu už nemajú záujem „vystaviť sa“ a predstavujú najvyššiu bázu konšpiračno-paranoidných teórií, no nie románu vo vyššie spomenutom zmysle. Epický nezdar pri stvárnovaní histórie tak nemusí byť iba problémom autorov. Aktuálna publicistika nedokáže nahradiť ani absenciu reprezentatívnej, osobné pamäťové zdroje prekračujúcej empirie, ani skolabovaný starý či neexistujúci nový ideologický fundament. Nezanedbateľne ostáva osobná a rodová pamäť (Zelinka) – potom však už iba anekdoty (Klimáček) alebo aktualizácia starej schémy (Juráňová).

Čo sa týka dejinnosti, zatiaľ máme – a neplatí to iba pre literatúru – dve možnosti. Rešpektovať (čítať) to, čo nám je momentálne prístupné a čo predstavuje – celkom vierohodne – súčasníka ako niekoho, kto má celú minulosť v paži (okrem vlastnej); alebo očakávať prozaického Mesiáša, ktorý dodá našej permanentnej prítomnosti dejinnú hĺbku či – prepytujem – zmysel...

VÝCHODISKOM ČLÁNKU BOLI TIETO KNIHY:

Dušan Dušek: *Zima na ruky*. Bratislava : Slovart, 2006; Jana Juráňová: *Orodovnice*. Bratislava : Aspekt, 2006; Viliam Klimáček: *Námestie kozmonautov*. Levice : Koloman Kertész Bagala, 2007; Monika Kompaníková: *Biele miesta*. Levice : Koloman Kertész Bagala, 2006; Mária Kopcsay: *Zbytočný život*. Levice : Koloman Kertész Bagala, 2006; Milan Zelinka: *Teta Anula*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2007; Svetlana Žuchová: *Yesim*. Levice : Koloman Kertész Bagala, 2006;

Lubica Somolayová Niekoľko básnických kníh

Ambíciou tohto príspevku je pripomenúť štyri knihy slovenskej básnickej produkcie minulých dvoch rokov – tieto pripomenutia majú rozličnú motiváciu, zbierky boli vybrané s úmyslom poukázať na niektoré fenomény súčasného diania v poézii, resp. podhaliť autorský vývin niekoľkých kritikou už reflektovaných autorov. Vyhla som sa preto nielen debutom, ale aj zbierkam (naj)mladších autorov. Štyroch vybraných autorov spája etablovanosť na slovenskej poetickej scéne, resp. uznanie kritiky, ktoré sa ich tvorbe dostalo. Dvaja z nich predstavujú generáciu, ktorá do literárneho sveta vstúpila v 60. rokoch a je v ňom stále aktívna a inšpirujúca, zvyšných dvoch spája uvedenie debutu v 80. a tvorivý vrchol (kvalitatívny či kvantitatívny) v 90. rokoch 20. storočia.

Toto pripomenutie si nevytyčuje záväzne stanovené, jednotné kritériá hodnotenia, akési hodnotové či estetické rámce, ku ktorým by sa jednotlivé texty prikladali. Takémuto postupu sa vyhneme rešpektovaním špecifických kontextov a aspirácií jednotlivých básnických kníh i ich autorov. Náš príspevok teda jednoznačne nebude bilančného charakteru, čoho dôkazom môže byť aj skutočnosť, že neponúkne nijaký bilancujúci záver.

Papierová ruža ľúbostnej poézie

V básnickom zošite Em (2006) Erik Groch svoju poetiku nastolenú v predchádzajúcich zbierkach, predovšetkým však ich tematické či motivické podložie, nenápadne posúva ďalej. Pre re-

cipienta je na prvý pohľad interpretačne zaujímavý už samotný názov zbierky. Em možno chápať ako (čiastočne zamaskované) iniciálky mena. Takto poňatý názov je zároveň aj nevšedným venovaním, za ktorým sa môže skrývať adresát básní. Lyrický subjekt sa tak s najväčšou pravdepodobnosťou prihovára mladučkej žene, s predstavou ktorej korešponduje aj fotografia na obálke. Na jej neprehliadnuteľne nízky vek poukazuje nielen „detská vôňa“, ale i využívanie štylisticky príznakových, slangových jazykových prostriedkov v záverečných básňach zbierky. Autor nám už pri samotnom vstupe na plochu diela jemne naznačí možné tematické vyznenie či formálne ukotvenie vo sfére ľúbostnej poézie a tento interpretačný okruh sa napájajú aj ďalšie potenciálne vysvetlenia tajomného Em. EM ako značka elektromagnetizmu môže byť analógiou ľúbostného či vzťahového elektromagnetizmu. Em nás zároveň privádza k uvažovaniu o textovej povahe predkladanej entity, pretože EM sa nazýva jednotka merania v typografii, ktorá zodpovedá veľkosti bodu konkrétneho fonu (typu písma).

Em akoby svojou lakonickosťou a tajomnosťou implicitne nadväzovalo na pomenovanie Grochovej zbierky z roku 2000 TO. Em disponuje potenciálom symbolizovať podstatné, esenciálne, a to predovšetkým svojou asociatívnou linkou k El – semitskému pomenovaniu Boha. Texty tak (spontánne) spájajú (potenciálne prítomnú) transcendenciu prostredníctvom božského i ľúbostného, a súčasne ju konfrontujú s telesnosťou. Matériu organizuje a riadi imanentný, vnútorný formujúci princíp. Ten je vo svete Grochových textov vlastný každej látke a spôsobuje prejavovanie sa ich podstatného jadra, esencie. Všetko smeruje k úplnosti, završenosti, k imanentnému cieľu.

V básnickom zošite Em sa tak autor pokúša harmonizovať materiálne s duchovným, pôvodné s odvodeným. Lacanovsky problematizuje ontologický status odvodeného, adekvátnosť odrazu, resp. imanentnosť jazyka a pomenovania ako takého: „hľadáš meno, po ktorom by si ma pomenovala“ (Groch, 2006, s. 6) alebo „Priniesol som Ti papierovú ružu, najpodobnejšiu z tých, ktoré nevyrastli z ruže“ (Groch, 2006, s. 20). Prostriedkom sa mu stáva skúmanie hraníc tela a sveta, interiéru a exteriéru. Exteriér spravidla predstavuje prírodné prostredie, naopak urbánnosť, resp.

technologický zásah mestskej civilizácie, výraznejšie postrehne len v závere zbierky. Príroda, ako je v ľúbostnej poézii bežné, predstavuje idylickú kulisu, organické pozadie lyrického sujetu. Ani na chvíľku nás neopúšťa tušenie, že uprostred selanky, vo vnútri (lyrického subjektu), sa odohráva čosi dramatické, zásadné, ale aj nevyhnutné, osudové, sprevádzané gradáciou: „všetko, všetko smerovalo k tomu, aby sa to stalo“ (Groch, 2006, s. 13).

V Grochovom ponímaní sveta je každá udalosť naplnením nezvratného a všetky jej súvislosti a dôsledky prostredníctvom svojej duchovnej esencie smerujú k (harmonickej) totalite univerza. Tento prístup neumožňuje ostré kontrasty, aj prírodné a duchovné sa tak spája v holistickej jednote. Vzhľadanie k transcencii i jej mystické prežívanie sprevádza volanie divočiny, nepotlačiteľná (prírodná a prirodzená) túžba po telesnosti, hmotnosti a po jej esencii: „pachuť tvojej sladkastej krvi“ (Groch, 2006, s. 13). Láska je rovnako mystickou silou, umožňujúcou presiahnutie k vyššiemu vedomiu, ako aj silou prírodnou, biologickou. U Grocha sa tak stáva akousi duchovou vášňou, s potenciálom presahu.

Moment taktility, ktorý je ľúbostnej poézii vlastný, zohráva dôležitú úlohu pri výskume hraníc a vzťahov: „...rád by som po tebe písal prstom. Hladil ťa a hladil“ (Groch, 2006, s. 9), ale aj možnosť lásky: „nie je ťažké milovať niekoho, koho sa môžem dotýkať“.

Kľúčom k zbierke je úvodná báseň s názvom Em. Autor konfrontuje pôvodné (prírodné) s odvodeným, mimetickým: „Ako koľvek sú stromy na obrázkoch krásne, nedajú sa nadýchnuť, objat, ani voňať“ (Groch, 2006, s. 5). Absencia materiálnosti akoby so sebou v tomto prípade prinášala spochybnenie ontologickej podstaty. Lyrický subjekt odhaľuje svoju peripetiu s bolesťou, ktorá „hľadá zánik“ a ktorú znovu a znovu vyvoláva a obnovuje neúprosná („skurvená“) pamäť. Nastoľuje sa mechanizmus procesu zmierenia, pričom vyrovnanie, vnútorný pokoj so sebou prináša mystický zážitok „večnosti“. Nasledujúce básne sú v týchto intenciách pokusom o vystopovanie infekcie, pôvodcu bolesti.

Moment pretrvávajúcej bolesti súvisí s frekventovaným motívom (večne sa navracajúceho) odchodu, straty, nikdy nekončiacieho procesu smerujúceho do večnosti ako centra transcenden-

cie alebo naopak radikálneho konca: „krása zachráni svet tak, že ho zničí“ (Groch, 2006, s. 12). (Bolestný) svet hľadá zánik v kráse, v poézii.

Básnenie potom vnímame ako terapiu s cieľom vyrovnáť sa so stratou a nedostatkom. Pamäť však bráni žiť v harmónii dneška a nedokáže sa zmieriť so svojím obsahom, neustále sa navracia k bolestným obrazom. Odchod je však považovaný za dokonalý, len ak je nekonečný: „...ten, čo odchádza, a nikde, nikde na svete sa nezastaví, Em“ (Groch, 2006, s. 9). Lyrický subjekt túži po odstupe („Rád by som vstal, prešiel k nedávnomu miestu a hľadel na teba z dialky, Em“ – Groch, 2006, s. 9), prenesení pozornosti, esencia však prestupuje i mimetické (spomienky) a sugeruje totožnosť: „nič nepripomína nič, len teba“ (Groch, 2006, s. 17). Kým v tradícii mystických textov, využívajúcich postupy ľúbostnej poézie, Boh vystupuje ako milenec, v recenzovaných básňach je (pravdepodobne po strate tej reálnej, resp. lyrickej partnerky) zmierenie a vyrovnanosť onou vytúženou milenkou, po ktorej subjekt stále túži – ktorá je súčasťou pamätavej stopy, a ktorú subjekt nedokáže potlačiť alebo vymazať a nájsť vnútorný pokoj. Uzatvára sa tak bludný kruh perpetuálneho obnovovania absencie a nedostatku.

Motív odchodu priamočiarejšie rozvíjajú dve záverečné básne vo forme e-mailu. Na tento komunikačný formát odkazuje prekročenie stanoveného počtu znakov na sms, absencia interpunkcie, ale aj štylistika textov. Kým kvantitatívne i kvalitatívne jadro zbierky vyznieva až (ľúbostne) ťaživo, posledné texty líšia nadľahčenosťou, povrchnosťou a zdanlivou (povinnou) zmierenosťou plynúcou z komunikačného formátu súčasnosti. Priamosť predchádzajúcich básní nahrádza akési „zahováranie“ prostredníctvom pokusov o nadľahčujúci humor v podobe upriamovania pozornosti na spravodajské detaily, ale aj inštruktážnosť, nadmerné dopovedávanie. Básnický zošit uzatvára odkaz na záverečnú scénu kultového filmu Butch Cassidy a Sundance Kid Georga Roya Hilla – na spŕšku striel, ktorá sa zosype na protagonistov. (Ich) záver vyznieva paradoxne i ironicky: „Odvtedy a nie a nie zomrieť“ (Groch, 2006, s. 22) a sugeruje neukončiteľnosť útrpného trvania.

Zaujímavovo ambivalentne pôsobí kombinácia dvoch kontrastných tendencií: Implicitne prítomnú ťaživú situáciu subjektu nad-

lahčujú tradičné rekvizity ľúbostnej formy: motívy hviezdy prirvnanej k tvári na oblohe, očí ako brány do duše, časté eufemizmy, adorovanie fragmentov tela, prírodné paralely (žabky)...

Prednosťou zbierky je samozrejme aj jednoducho pôsobiaca, typicky grochovská, štylisticky priezračná básnická reč. Básnický subjekt aj vďaka nej môže vystupovať ako nežný, bezbranný hrdina ľúbostnej poézie.

Bujnenie básnického tvaru

Básnická kniha Ivana Štrpku *Tichá ruka. Desat elégií* (2006) predstavuje pásmo rozdelené na jedenásť sekvencií, resp. reflexívno-meditatívnu elégiu – žalospev o súčasnom stave sveta. Nadväzuje na viaceré poémy, ako Eliotovu *Pustatinu* či *Duinské elégie* Rainera Maria Rilkeho, no obsahuje veľké množstvo ďalších kultúrnych odkazov (Hölderlin, Lynch...). Knihu tvorí jedenásť častí, pričom desať z nich nesie v titule explicitne priznané genologické označenie elégie.

Prvá z nich sa nazýva *Náčrt* (prvej) elégie, teda už samotný názov môže sugerovať neukončenosť či predbežnosť tvorivého aktu. Úvodný verš sa začína otázkou: „Si ty môj anjel?“ (Štrpka, 2006, s. 7), ktorá v ďalšom priebehu básnického textu nadobúda status refrénu či obsedantnej, nikdy úplne nezodpovedanej (a nezodpovedateľnej) otázky. Postupne sa však ešte komplikuje: „Je anjel kód, ktorý musíme rozlúštiť uprostred nás samých?“ (Štrpka, 2006, s. 29).

Igor Hocheľ v súvislosti s touto knihou hovorí o „štrpkovskej polytematickosti a polymotivickosti, o navrstvovaní a prevrstvovaní tematických plánov a motivických celkov v rámci jednej básne (ne-hovoriac už o celej knihe), o refazení asociácií, hromadení fantastických, niekedy i trocha bizarných, absurdných obrazov, do šírky budovaných metafor...“ (Hocheľ, 2007, s. 5). Polytematickosť a polymotivickosť však súvisí predovšetkým s podobou vypovedávajúceho, resp. jeho rétorickej stratégie. Lyrickým subjektom Štrpkovho textu je totiž difúzny subjekt alebo polyfónny „multisubjekt“, pretože „každý je zhromaždením mnohých aj / vlastným rozhodnutím súčasne, každý sám / osebe a v sebe je len neumdlievajúci / spev (stebiel trávy) plný hermafroditických

tických semien / trieštiacich sa hlasov (Deklarácie)seba samého“ (Štrpka, 2006, s. 7 – 8).

Hermafroditné sa spája so schopnosťou samooplodnenia, predpokladu organicistickej predstavy pohybu samého zo seba, čo korešponduje s konceptom vlastného momenta (hybnosti) generatívnej štruktúry či básne-rastliny. Štrpkova báseň skutočne nadobúda takýto charakter, plynutie či prúdenie v jeho veršoch funguje ako analógia urbánneho chaosu, ale predovšetkým mentálneho procesu. Túto domnienku podporuje aj záver skladby: „Si? Ty? Môj? Anjel? A ja som / holý výklad tvojho sna?“ (Štrpka, 2006, s. 120).

Momentum, resp. hybnosť skladby akoby zabezpečoval veľmi špecifický druh média – vzduch. Všadeprítomná pneuma je tým samozápalným elementom, posúvajúcimi dianie: „vnútram vzduchu tečie hladké splývanie (Štrpka, 2006, s. 49); v tajomnom temnom vzduchu ozvien (Štrpka, 2006, s. 77); vzduch škrieka. Mystikom svieti stopa zvnútra (Štrpka, 2006, s. 119); vzduch ukrýva aj stopy vlastných stôp (Štrpka, 2006, s. 56), pričom princíp samopohybu, resp. až nekonečného pohybu v kruhu zrkadlenia, resp. odkazovania naznačuje aj verš: lov loví lovca na stopu vlastnej stopy (Štrpka, 2006, s. 61).

Reflexia plynutia a trvania sa objavuje ako jedna z návratných tém niekoľkých sekvencií básnickej knihy. Autor sa v nich dotýka nekončiaceho obnovovania napr. prostredníctvom rytmizovania vo všeobecnosti, resp. rytmizovania toho najprírodzenejšieho javu živých organizmov – dychu: „Ten istý nejasný a / navracajúci sa neznámy temný rytmus (čosi / ma vdychuje a ja to vydychujem ďalej) prastaré / metrum s pauzami a bez konca“ (Štrpka, 2006, s. 71).

Znepokojenie zo súčasného sveta, zo stavu našej civilizácie tak našlo priliehavý tvar a v rámci rytmu Štrpkovej tvorby predstavuje táto zbierka jeden zo zásadných tvorivých impulzov.

Svet po sne

Najnovšia zbierka Jána Štrassera *Staré železo* (2007) pokračuje v rozvíjaní civilného ironického modu lyrickej výpovede postavenej na vtípno-smutných postrehoch a skeptických zápiskoch

zo života. Samotný názov zbierky evokuje polemiku s pozicionovaním básnictva ako takého (poézia podobne ako opera dnes patrí do starého železa), s určovaním pozície vlastných básní (Štrasserovo hodnotenie vlastných básní ho v rámci vymedzenia sa voči tomu, čo je v slovenskej poézii trendy, smeruje do starého železa), alebo sa názov vzťahuje predovšetkým na lyrický subjekt ako starnúce individuum, nostalgicky sa vracajúce ku zvláštnej aktivite písania veršov.

Iróniu voči vonkajšiemu svetu, ktorou nadľahčuje pomerne vážne témy, kompenzuje sebaíroniou a ozvlášťňuje príznačným humorom, aforistickými pointami a slovnými hrami. Jeho básnickým prostredím je preto svet po sne, po prebudení z romantického videnia skutočnosti, plného ilúzií, klamov a falošných ideálov, situácia vytriezvenia, kritického nahliadnutia. Pravdepodobne aj preto je jeho civilizmus v jazykovej výstavbe často podporený adaptovanými prvkami publicistického a vecného štýlu a výrazovo pôsobí predovšetkým fragmentárne, minimalisticky.

Tematizuje ľudské balansovanie medzi poddávaním sa času a vzdorovaním, problematiku mužsko-ženských vzťahov. Zrenie či starnutie (individua i dvojice) neprináša ozmyslenie života automaticky. Zmysel totiž u Štrassera nejestvuje apriori a báseň nie je jeho vzývaním, ale treba ho práčne vytvoriť (zo slov).

Básnickú knihu charakterizuje aj využívanie rôznych tradičných básnických foriem: cyklus osemnástich haiku, sonety (Na Dušičky...), rispet, ťažisko ak predstavujú predovšetkým lakonicky poňaté básne, niekedy rýmované. Zbierka sa skladá zo štyroch častí: Nešťastný výherca, 18 haiku, Položky a 11:55.

Prvú časť *Nešťastný výherca* a zároveň celú básnickú knihu otvára Emailový rispet tematizujúci komplikovanosť, resp. až jednostrannosť elektronickej komunikácie. Interpersonalitu tematizujú aj básne *Stretávačky*, *S Francúzku* v anglickom parku, *Piškvorky*. Zreteľný je moment smerovania ku koncu, životná či vzťahová únava, opotrebovanie.

Báseň *Pohľadnica* akoby reagovala na nekonečné zrkadlenia a relativizmus tzv. postmoderného vnímania, resp. semiotizovaného sveta. Na základe incipitu „pohľad je určujúci“ (Štrasser, 2007, s. 11) derivuje lexikálno-motivický rad *pohľadnica – pohľad – nad-pohľad – pohľaduplná smrť – dohľad, resp. pohľad –*

ohľad – ľad. Systém videnia však nenachádza svoje opodstatnenie, svoj zrkadlený objekt: „Očné pozadie je prázdne“ (Štrasser, 2007, s. 12).

V časti 18 haiku sa v snahe zbaviť sa verbálneho balastu uchýľuje k minimalistickej japonskej forme haiku. Dochádza tak k netradičnej zrážke európskej irónie a pokojnej, zmierlivej dikcii, ktorú sugeruje forma sedemnásťslabičných trojverší. Štrasser na niektorých miestach (možno v intenciách východného myslenia sugerovaných formou) polemizuje s dominanciou racionalizmu (a s ním spätéjšou myšlienkovou presnosťou), napr. v *Ďalekozrakom haiku*: „Bez okuliarov / vidím ťa rozmazane / a teda presne“ (Štrasser, 2007, s. 14). Iróniu hraničiacu s cynizmom zjemňuje sklon k náznakom sentimentu, napr. v *Októbrovom haiku*: „Je tu zimný čas / značí to o hodinu / dlhšie bez teba“ (Štrasser, 2007, s. 17). Básne stavajú na aktualizácii petrifikovaných jazykových jednotiek, stereotypných zvrátov a frazeologizmov, ktoré sa pozdrobujú invenčným pôsobeniu slovej hry.

Úvodnou básňou časti *Položky* je *Nedonosená báseň*, ktorú Jozef Bžoch vo svojej recenzii nepovažuje za vydarenú („Štrasser využíva možnosti slova, ba priam sa v nich vyžíva, čo vedie neraz k efektom až samoučelným. Za takú napríklad pokladám *Nedonosnú báseň*: „Dlho som sedel nad ňou, / už vtedy som ju nemohol znieť. / Napokon som ju vyselel / a teraz ju nemôžem vystáť“ – Bžoch, 2007, s. 22). Báseň však ukazuje ako ľahko a nenásilne dokáže Štrasser oživiť ustálené slovné spojenia a vliat im novú, satiricky vypointovanú, výrazovú silu. Racionalistickú presnosť akoby autor nahrádzal akcentom na celok prostredníctvom detailov celkom iného charakteru – istý východný pokoj a sústredenie na (paradoxne pôsobiace až absurdné) podstatu cítime i v básni *Výťah náhle zastal...*: „Výťah náhle zastal medzi / dvomi poschodiami, rozpačito / búcham na viditeľný kúsok / plechových dverí, hanblivo volám / o pomoc, po schodoch / ide muž, pýta sa: ‘Šli ste / hore či dole?’“ (Štrasser, 2007, s. 35). Autor tu navyše pomerne invenčne pracuje aj s presahom.

Často sa objavujúce motívy popola, sivosti, motivický okruh starnutia (tabletky, osteoporóza a prostata), ale aj zrelá skepsa, sarkazmus sa konfrontuje s mladíckou hravosťou, kritickosťou a záujmom o reálny svet bez nánosov ilúzií a stereotypov. Ako

už postrehol Miroslav Brück: „Cez ostré videnie súčasnosti ako-by len mimochodom glosoval jej nahromadenú kontroverznosť. V nej sa dajú vypozerovať isté dobové momenty – odcudzenie, rýchlosť životného štýlu, absurdnosť technického napredovania“ (Brück, 2007, s. 5).

Motívy konca, smrti a cintorína naberajú na intenzite predovšetkým v záverečnej časti básnickej zbierky 11:55, kde sa okrem už spomenutých básnických postupov objavuje i čierny humor. Na hranici morbidnosti balansuje motív pochovania za živa, resp. vstania z mŕtvych v básni Keď ma...: „Keď ma budete / obkľadať drevom, vyberte / kvalitnejšie nech pekne znie, / keď si naň zvnútra zaklopem / pre šťastie (Štrasser, 2007, s. 62). Hororové sugescie sú postrehnuteľné v závere básne Cintorín v októbri, ktorej posledná strofa by bola mimoriadne vhodným vypointovaním zbierky: „A cintorín sa pomrví, vstane / ťažkými krokmi kráča za nami, / postáva s nami na zastávke autobusu, / nastúpi s nami a spolu sa vezieme / na konečnú...“ (Štrasser, 2007, s. 67).

Štrasser tak deviatou potvrdil svoju pozíciu civilného básnika satirickej výpovede s príznačnou skepsou a sebaíroniou, no zostáva výsostne osobný a nanajvýš komunikatívny, zrozumiteľný.

Bielenie významu

V básnickej knihe Biele rukopisy (2007) Mila Haugová potvrdzuje svoju dlhoročnú fascináciu archetypálnymi schémami v ľudskom vedomí a pokúša sa postihovať svet v jeho základných významoch.

Názov zbierky svojím akcentom na čistotu, významovú a výpovednú priezračnosť a potencialitu – významovú neurčitosti a zároveň potenciólnu prítomnosť akéhokoľvek významu nadväzuje na zbierku Terč(e) – Target(s) z roku 2005. Čistota tu môže asociovať morálnu kredibilitu, ale zároveň prázdnotu, pokojnú východnú bezmyšlienkovosť, resp. snahu o jej dosiahnutie odstránením balastu, koncentráciou na podstatu. Autorka sa sústreďuje na presnosť pomenovania a jeho včlenenie do tvaru básne. Vplyvom tejto tendencie sú Haugovej básne skôr strohé až minimalistické, fragmentárne, založené na významových skratkách a odkazoch na motívy z predchádzajúcej tvorby.

Vzhľadom na autorkinu germanistickú kompetenciu možno uvažovať dokonca o homonymných lexémach weiss vo významoch biely a múdry – Biele rukopisy by tak predstavovali akúsi sumu životných múdrostí, ba dokonca by pri trošku nadinterpretácie mohli odkazovať aj na štylizáciu do vedmy, veštice. V jednej z básní sa totiž objavuje Weissensee (Haugová, 2007, s. 96), z ktorého drobnou prešmyčkou vytvoríme nemecké slovo weissen – doslova vidieť bielu, predvídať, veštiť. Táto špekulácia sa celkom inak javí vo vzťahu k tematickému jadrú predovšetkým prvej časti zbierky s názvom Tieň jazdkyne. Básnický subjekt tu podstupuje rozmanité návraty, poddáva sa spomienkam („Čisté trvanie spomienky“ – Haugová, 2007, s. 11) a retrospektívnym úvahám, ústredným momentom sa tak stáva predovšetkým spomínanie, pričom „Biele pokrýva skoro celú minulosť / Tenučká kôrová slepota // Diskrétné gesto miešania farieb / Biele cesta okraj sietnice ktorý svieti // Vedomie je jasné Neurčité“ (Haugová, 2007, s. 45). Vybielené spomienky sa tak vo vedomí subjektu aktívne pretvárajú v úsilí prekonať „nedokonalosť / raz už celistvej minulosti“ (Haugová, 2007, s. 29). Dejiny ženského subjektu vedú paralelu s dejinami obývaného interiéru, ale i predstavivosti: „ja splynutá s dejinami svojich priestorov“ (Haugová, 2007, s. 31).

Výrazný je motív záhrady, objavujúci sa už v predchádzajúcej Haugovej tvorbe (zbierka Zavretá záhrada [reči]), resp. spomínanie ako „záhrada detstva“ (Haugová, 2007, s. 53), determinácie ktorým sa človek nezabáva – záhrada, resp. rastlinstvo totiž prerastajú do domu lyrického subjektu. Objavujeme tu dokonca akúsi typológiu záhrad (záhrada detstva, pompejská záhrada, islamská záhrada).

Lyrický subjekt vedie intelektuálne štylizované reflexie nad otázkami bytia a plynutia času. Motívy plynutia času, zrodu a zániku, sú v básnických textoch veľmi exponované, často prepojené s intersubjektívnou tematikou – subjekt rekonštruje počiatok vzťahu, pokúša sa tak o jeho archeológiu. Plynutie času a jeho odraz na ľudskom tele vníma ako „Sprisahanie proti / mne Čas / / Vsúvaný do matríc / času môjho divého bytia“ (Haugová, 2007, s. 84), desí ho „Mraziace / ubúdanie telesnosti“ (Haugová, 2007, s. 41), ale aj prekrývanie minulého s budúcim: „napodobovanie

toho, čo bude / tej seba ktorá oneskorene rozumie“ (Haugová, 2007, s. 42).

Objavujú s už overené motívy trhliny, zraňovania, rez, rana, záhrada, anjel, ale aj motív mreží a neudržateľná samota (Haugová, 2007, s. 80). Autorka hovorí o estetike miznutia (Haugová, 2007, s. 76), ktorú podporuje krehkosť stavu existencie, balansovanie v úsilí o harmóniu – identifikovanú s vierou a naplňujúcim vzťahom („Nedýchať / nechať priestor / v ktorom je / viera“ – Haugová, 2007, s. 13). Na niekoľkých miestach sú reflexie významňované silným existenciálnym rozmerom s momentom vrhnutosti do sveta, resp. s bezvýchodiskovosťou z tejto situácie: „Nikam sa nedá odísť“ (Haugová, 2007, s. 19).

Pôsobivé momentky často vyúsťujú do gnómickej pointy v záverečných veršoch básne: „Večer sa verí ľahšie“ (Haugová, 2007, s. 11), často s absolutistickou požiadavkou autenticity: „aké je to byť mnou viem len ja“ (Haugová, 2007, s. 32). Ak sa na ploche básne objaví pohyb, tak pomalý, váhavý, zlým alebo dobrým smerom – neporovnateľne vyššou hodnotou je zmeravenie v obraze, záznam situácie: „Obloha zopakovaná v obraze / zachytenie toho okamihu je / viac ako samotný okamih“ (Haugová, 2007, s. 41). Táto absencia akcie korešponduje s tendenciou naplňať európsku túžbu po pokoji, zmierení prostredníctvom orientálnych sugescií: „Položím toľko kameňov / koľko unesiem / do tvojej záhrady zen // Sem (Haugová, 2007, s. 61); „Nestavaj na moste dom / ani v zimnom / haiku“ (Haugová, 2007, s. 88).

Existenciálne ladené reflexie Haugová vyvážené strieda s pohľadmi do vlastnej intímnej sféry. Ja získava svoju identitu najčastejšie v konfrontácii s mužským Ty. Najzreteľnejšie je tomu tak v druhej časti zbierky s názvom Dormi (taliancky spi). Obsahuje výsostne ľúbostné básne – uspávanky. Existencia subjektu nadobúda svoj celistvý zmysel len vo vzťahu k mužskému Ty, čo možno považovať za gesto prinajmenšom polemizujúce s tradičnou predstavou feminizmu: „Spím. Tvojou vôľou“ (Haugová, 2007, s. 92). Ozmyslenie spomínania a pamäti, prekrývania minulosti a budúcnosti sa ozrejmuje v záverečnej básni zbierky Dormi9: „Zjavenie v nádhernej záhrade kde všetko zodpovedá / Predstave; červené a biele kvety; dula a jablone / Symbióza neexistujúceho s tušeným v následnosti / A hierarchii pamäti Si na

prvom mieste“ (Haugová, 2007, s. 99) a ústi tak jednoznačne v koncepte ľúbostnej poézie.

LITERATÚRA

BŽOCH, Jozef: Verše, ktoré nepatria do zberu. In: Sme, roč. 14, 2007, 8. 6. 2007, s. 22.

BRŮCK, Miroslav: Irónia ako možná odpoveď. In: Knižná revue, roč. 17, 2007, č. 14 – 15, s. 5.

HOCHEL, Igor: Poézia má aj zamraziť. In: Knižná revue, roč. 17, 2007, č. 16 – 17, s. 5.

Vladimír Marko Zabudnutá maliarova knižnica

Pre začiatok môžeme všetci súhlasiť s tým, že literatúra má obrovskú *rozšírenosť*, má svoj významný *vplyv na kultúru*, a tým, všeobecne, aj *vplyv na spoločnosť*.

Sú to zároveň aj vlastnosti moci? Ak sú, je táto moc permanentná? Trvanlivá? Nadčasová? Nikdy nebolo viac písaných slov; nikdy viac predaných kníh; nikdy viac ľudí, ktorých konanie je priamo alebo nepriamo naviazané na literatúru a jej zverejňovanie; nikdy natoľko všade dosahujúca distribúcia a predaj kníh. Nikdy nebolo toľko zákazníkov a kritikov. Nikdy taká rýchlosť v reakcii trhu. Nikdy taký dosah v svetovom meradle. Je to tá istá sila, ktorá tak úspešne oponovala početným obmedzeniam a vlastným úsilím rúcala triedne, kultúrne, národnostné rámce? Sú to vlastnosti moci?

V čom vlastne hovorí veta, ktorou sme začali? S čím by sme v nej súhlasili?

Zamotali sme sa do rozličných predstáv a koncepcií, zajatých formuláciami, ktoré sa vo vlastnej bezmocnosti vyčerpávajú skoro celé dve storočia – od Hegela po Arthura Danta – v hľadaní redefinície pojmu umenia. Čo nás trápi? Hľadáme správne slovo, správnu formuláciu, definíciu. Môžeme genericky vydeliť a zafixovať jedno médium, akým je literatúra?

Oblúk vytvorený literatúrou je obrovský: od mýtu ako kolíska literatúry po knižný obchod, trh, na ktorom sú tie isté významy, také príbuzné mýtu, tovarom. Ľudia nekupujú knihy kvôli kope vytlačeného papiera, ale kvôli jemným významom vďaka

ným do zrefazovaných radov viet a určitej – nielen akejkolvek, ale očakávanej alebo chcenej či prekvapujúcej – myšlienky. Od mýtu, ktorého funkciou bolo vysvetlenie (pretože tvorí faktografickú väzbu medzi príčinou a následkom), až po terapeutický výmysel (založený na rozoznateľných a ľahko preberateľných vzoroch správania). Od Medey po Harryho Pottera. Od tragédie po zábavu na dlhé chvíle. Majú tieto dva konce niečo spoločné?

Podstatu literatúry môžeme hľadať v spisovateľovi; môžeme ju hľadať v čitateľovi. Môžeme ju hľadať v dvoch koncoch tej istej veci. Dnes je tento vzťah zahmlený, transformovaný do prúdu, ktorého konce sú vyznačené ponukou a dopytom.

V každom prípade, fascinácia vierou v moc literatúry mala svoje dlhé trvanie. Možno sa táto zahmlenosť stane priehľadnejšou, keď sa pozrieme na literatúru nezávisle, očami iného média.

Kult čítania

Ako podchytiť literatúru v čase, určiť a sledovať jej miesto a rolu?

Kult čítania je častou témou iného média, rovnako sa snažia- cheo zachytiť a zastaviť čas – malby. Čitateľ, zvyčajne akási žena, mladá žena, sedí s hlavou opretou o päť – a číta. Zamyslená a neprítomná. Unesená. Ponorená do významov niečoho naznačeného na tých stranách (tak pre čitateľa, ako aj pre pozorovateľa): do akéhosi zložitého jazykového systému založeného na naznačovaní. Storočia opakovaná scéna.

Dejiny maliarstva núkajú jasnejšiu vizuálnu predstavu o tom, ako je kult čítania *zvýraznený* – ako akási charakteristická a vítaná časť obyčajného, domáceho, každodenného života. Alebo aspoň ako jej zvláštny, slávnostný moment. Niekedy si nevedomujeme, do akej miery sú akty čítania častou témou maliarov. Vráťme sa len napríklad ku stredovekej predstave: maliar Petrus Christus – *Svätá rodina v domácom prostredí*. Čo je to domáce prostredie? (A navyše, domáce prostredie svätej rodiny?) Ide o ideál alebo typický vzor akejsi každodennosti (samozrejme, tých lepších domácností, ktoré inklinovali k vizuálnym umeniam a boli objednávateľmi umeleckých kusov). Kľúčová scéna: otvorená kniha. Malý Ježiš, nahý, sa vymkne z Máriiných rúk v snahe dosiahnuť knihu.

Podobne aj u Rogiera van der Weydena: Ježiš, v podobe pokojného dieťaťa, sedí v Máriinom lone a vážne listuje knihu. Nevieme, či samotná Maria číta; alebo Ježiš počúva Máriu, ako mu číta; alebo aj sám číta; alebo sa len učí čítať; alebo Ježiš už vie čítať, tak si číta, a Mária nečíta, iba ho drží... Na obraze sa tvári zaujato. Maliar ešte niekoľkokrát predstavuje Máriu a iné sväté osobnosti, ako čítajú. To znamená, že je to ich charakteristická vlastnosť a vyjadruje predstavu o nich v očiach spoločnosti. Nie je to len vlastnosť nesmrteľných. Na van der Weydenových maľbách aj smrteľní ľudia čítajú. Značne zábavnejšie veci – kultovú knihu svojich čias, lahôdku pre majetných objednávatelov špičkovu upravených a bohato iluminovaných diel – *Knihu čias*, knihu o plynutí vecí. Čitateľka listuje a díva sa na fantastické strany knihy, ktorá vo svojej dobe mala byť mimoriadny pozemský vzor biblickej všeobecnosti. V pozadí, vo výške tváre čitateľky sa nachádzajú na dnešný vkus až mimoriadne extravagantné topánky akéhosi anonymného aktéra.

Rembrandt je tiež obklopený čitateľmi: sú to členovia jeho rodiny. Jeho častou a obľúbenou témou je syn Titus. Maľovaný v rôznych obdobiach života, ale v charakteristickej póze – naklonený nad textom, knihou. Na známom obraze je Rembrandtova matka tiež zahľbená do knihy s obrovskými stránkami, opretej o kolená. Pred sebou má reformovaný text biblie. O čo ide? Zvyčajná čitateľská rodina? Ide o pokoj voľného času, o zvedavosť na prerozprávavané divy, o túžbu po poznaní? Prečo Titus nejazdí na koni alebo nechová zviera či holuba? Prečo nesedia v chládku pod stromom, alebo na pobreží, s nohami v rieke? Čo je tým typickým vo výjave z jednej dávnej doby, keď ide o čítanie? Je to zámer predstaviť intímny charakter jednotlivca; alebo vystihnúť jeho spoločensky status; alebo zámer podať vnútornú vášeň pre poznanie u predstavenej osobnosti...? Alebo ide o maliarov zámer predstaviť stretnutie rozličných foriem pokusu o skrotenie času? Obraz sa rovnako ľahko ako literatúra stáva dimenziou príbehu.

Devätnáste storočie privádza scénu čítania ku kulminácii. Scéna vedie k úplnej realite. Štýlovo už typizovanej. Dagerotypia, prvý krok k fotografii, ktorá sa na chvíľu objavuje ako náznak smrti maľby, formovala skutočnú galériu do seba ponore-

ných čitateľov a štandardizovala tento motív. Transformovala ho do želaného a žiadaného stavu. Charakteristická scéna, ktorej účelom je zobrazit celok osobnosti. Scéna čítania – sediaca osoba, zachytená z boku, s knihou v ruke. To, čo majú tieto obrazy spoločné – takmer nikomu nevidno oči; väčšina čítajúcich má hlavu opretú o päšť, sú skrčené, zamyslené, atď... Akoby na chvíľu zdriemli, pospali si.

Ale maliarstvo sa rýchlo konsolidovalo a vrátilo úder bledej tvári fotografickej reality. Je doba demokratizácie písaného slova. Všetko sa môže zaznamenať, realita a vnútorný svet, všetko zaznamenané sa dá vynásobiť, všetko sa to dá predstaviť verejnosti. Tento spôsob oslovovania iných má otvorené dvere. Literatúra sa v mnohom stáva dostupnou, stáva sa súčasťou štandardu kultúry a procesu vzdelávania, zjednocujú sa kolektívne vzory, od slušnosti a výzoru, vzdelanosti, až po jemnú klasifikačnú identifikáciu príslušnosti. Nedá sa zastaviť. Teraz má funkciu konania a stimulácie. Stáva sa transparentným prostriedkom rozličných účelov. Od politiky až po náznaky, ktoré búrajú formálne vzory sexuality. Nielenže informuje, ona sa teraz vyjadruje a priamo obracia, zaraďuje seba a iných, dvíha na nohy. Identifikuje, rozhoduje, vedie na barikády a zaznamenáva. Je to skutočne tak? Skutočné má túto silnú moc?

„Život, taký aký je“

Čítajúcich ľudí je čoraz viac a maliarstvo tento jav registruje. Rastie všeobecný spoločenský význam čítania. Čitateľov nachádzame u mnohých majstrov tejto doby. Pripomeňme si len niektorých: Edgar Julian Bissell, Jean-Honore Fragonard, Giovanni Boldini, Corot, Degas, Morisot. Renoir – mladé ženy; oblečené; polonahé; pubertáčky; malé decká... s knihou. Cézanne – členovia rodiny, známe témy: *Umelcov otec číta*. Čítanie je štandardný motív, póza tela ako formula vnútorného javu, ako aspekt, ktorý by mal ísť ruka v ruke s hlbokým pochopením maliarstva a pokusom nájsť a zachytiť ten moment, o ktorom sa predpokladá, že dagerotypii (a jej následkyni fotografii) uniká.

Knihy ako predmety, vstupujú do sveta, ktorý nás obklopuje. Ozdoba. Stávajú sa častým motívom novodobého zátišia. Veci

každodenné, dôležité drobnosti, „ambaláž“ života, svet po ruke, ktorý obklopuje umelca.

Van Gogh je dnes jedným z najfrekventovanejších mien maliarstva. Od učebníc po galérie, od aukčných siení po reklamné tričká. Zahŕňa v sebe tvorivé skúsenosti predchodcov zo skoro celého devätnásteho storočia. Svojím tvorivým dielom nezmerne ovplyvnil maľbu doby, ktorá ešte len prichádza.

Vieme, že van Gogh občas maľuje zátišia s knihami. Z listu bratovi (*List 133*) sa dozvedáme viac: „Urobil som viac alebo menej seriózne štúdie kníh, ktoré mám po ruke, ako Biblia, Micheletova *La revolution Française*, a potom, poslednú zimu Shakespeare, a malý Victor Hugo a Dickens a Harriet Beecher Stoweová a nedávno Aischilos a potom rozličné menej klasické diela, niekoľko menších majstrov. Ty azda vieš, že Fabricius a Bida sú počítaní medzi menších majstrov?“ Tituly nespomína. Okrem Micheletovej *La revolution Française*. Maliar literatúry.

Rok 1885. Pre umelca významný rok. Van Goghov otec zomiera v marci tohto roku. Jeho syn, vedený zložitými dojmami z udalostí, v októbri maľuje symbolické dielo – *Zátišie s Bibliou*. Biblia sa nachádza v strede obrazu. Dominuje celému obrazu. Otvorená je tak, že sa jasne dajú vidieť verše z Eliáša 53:3 – 5, ktoré znázorňujú jeho osobný vzťah k otcovi. V druhom pláne, v pravom rohu pod svietnikom, ktorý osvetľuje stranu, leží akoby náhodou pohodená, zatvorená, značne menšia knižka: Čmila Zola – *La Joie de Vivre* z r. 1884. Niektorí kritici zdieľajú názor, že jednoducho ide o dve protikladné literárne alternatívy. Na prvý pohľad, scéna plná kontrastu, protikladných proporcií a významov; na druhej strane, umelcov pokus podchytiť a predstaviť zložitý vzťahy dvoch osobností v ich vzájomnej skúsenosti. Za kľúčovým a bojovým napätím leží faktografická správa a odkaz.

Pre van Gogha medzi literatúrou a maliarstvom existuje určitá príbuznosť v komunikácii. Obidve médiá majú rovnakú misiu. Hovorí rovnaké veci: „Existuje niečo z Rembrandta u Shakespeara, niečo z Carreggia alebo zo Sarto a u Micheleta alebo niečo z Delacroixa u Victora Huga a niečo z Rembrandta v *Žalmoch*, ako aj niečo zo *Žalmov* u Rembrandta, prichádzajú po úplne rovnaké veci...“ (*List 133*). Spôsob ich správania je rovnaký. Ešte v r. 1881 píše, že „v čítaní kníh, ako aj v pozorovaní obrazov, to

čo je pekné, sa musí uznať s istotou – bez podozrievania, bez váhania“ (*List 148*).

V priebehu dvoch rokov strávených v Paríži, van Gogh maľuje niekoľko obrazov s motívmi zátišia. Pre nás je zaujímavý jeden zo skoro 900 obrazov. Ten jeden (z troch oválnych) s názvom – *Zátišie s tromi knihami*. Maliar je nadšený a vedený parížskymi dojmami. Hra farieb, odtiene zlatej, jemnými fahmi červej. O aké knihy ide? Ktoré tituly si zaslúžili túto výsadu? Sú to *Au Bonheur des Dames* Čmila Zolu, Jean Richepin s *Braves Gens* i Edmond de Goncourt s *La Fille Elisa*. Veľký obdivovateľ Zolu. Tak často ho spomína vo svojich listoch. Na jednom mieste vysoko oceňuje aj Richepina, pravdepodobne ho nadchol jeho redukovaný výraz, jazyk a témy, ale nikde nespomína túto knihu. Na jednom mieste, kde spomína de Goncourtovcov i Zolu, píše nasledujúce: „...Ak, na druhej strane, niekto chce pravdu, život taký aký je, potom existujú, napríklad, de Goncourtovci v *Germinie Lacerteux* a *La Fille Elisa*, Zola v *La Joie de Vivre* a *L'Assommoire*, ako aj toľko iných majstrovských diel, z ktorých všetky portretujú život, aký cítime v sebe, ktoré tak spĺňajú našu potrebu, aby nám bola povedaná pravda“ (*List 141*).

Zátišie s francúzskymi románmi a ružou – tiež z parížskeho obdobia, kým ešte žil s bratom Theom. Tento obraz sa porovnáva a pozoruje spolu s obrazom *Zátišie: francúzske romány*. Kvôli francúzskym románom. Románom francúzskych naturalistov. Vincent ich neskoršie v jednom liste ešte dodatočne lokalizuje a upresňuje ako – „*Romans Parisiens*“. Podčiarkuje význam farieb obalov namaľovaných kníh a zvyrazňuje spoločnú koloristickú štruktúru obrazu so známym obrazom svojej izby, posteľe so stoličkou, a dopĺňa dojem slovami „holé farby v harmónii“ (*List 555*). Na stole ležia pohodení Guy de Maupassant *Bel-Ami* a bratia Edmond a Jules de Goncourt *Germinie Lacerteux*. Často spomína de Maupassanta a v jednej chvíli je rozhodnutý sestru Wilhelmine napísať, akým majstrovským dielom je *Bel-Ami* (*List 141*).

Časom ho toto euforické ocenenie opúšťa. Už po dvoch rokoch píše bratovi, že existujú diela, „ktoré nie sú až také seriózne“, ale ktoré má predsa rád, ako *Bel-Ami* (*List 590*). Možno ide o také majstrovské dielo, ktoré predstavuje spojenie ľahkého a ťažkého. Alebo diplomaticky komunikuje s dvomi rozličnými

vkusmi: sestriným a bratovým. V každom prípade, kniha má svoj význam pre neho samého. Neskoršie, keď dokončil svoj známy obraz *Kafe Terrace na Place du Forum*, znova píše sestre: „Až dodnes si mi neodpovedala, či si čítala *Bel-Ami* Guya de Maupassanta a čo si myslíš teraz o jeho talente. To hovorím preto, že na začiatku *Bel-Ami* sa nachádza opis najhviezdnejšej noci v Paríži so žiarivo osvetlenými kaviarňami na Boulevarde a to je viac-menej podobný motív, aký som práve namaľoval“ (*List W7*).

Vieme aj to, že *Germinie Lacerteux* (1864) je jeden z jeho obľúbených románov. Tento román, ktorý ho bude dlho prenasledovať, ktorý spomína aj v liste Theovi sedem rokov predtým, ako maľuje *Zátišie so soškou, ružou a dvomi románmi*, z r. 1886 (*List 298*). Na tomto obraze nachádzame *Germinie Lacerteux* vedľa *Bel-Ami*. Charakteristické farby, odtiene žltu-zlatej, so svetlo modrou. Neskoršie, po nervovej porážke a liečení v Arles, píše: „Poslal som ešte po niekoľko kníh, aby som mal pár pevných ideí v hlave“ (*List 582*). Z toho dôvodu číta znova, ktovie koľkokrát *Uncle Tom's Cabin* Harriety Beecher Stoweovej, Dickensovu *A Christmas Carol* a samozrejme, zase *Germinie Lacerteux*. Aby sa zotavil, postavil na nohy, chytil niečoho pevného. Očakáva, že mu práve tieto knihy dajú pevný bod a oporu. Že lepšie usporiada svoje pocity.

Rozkvitnutý mandľový konárik v pohári, s knihou. Maľuje tento konárik v r. 1888, keď prišiel do Arles. Posiela obraz sestre ako dar na narodeniny, ako niečo, „čo ju poteší“ (*List W3*). Na obraze je nejaká ružová kniha. Existuje ešte jedna verzia tohto obrazu. Bez tejto knihy. Zámerné prispôsobovanie alebo výraz občasného váhania?

Zátišie: Váza s oleandrami a knihami. Jeho posledné zátišie s knihami. Dokončuje cestovanie s knihami, tak ako ho aj začal kedysi, oným zátiším s Bibliou po otcovej smrti: na stole je znova Zola, *La Joie de Vivre*. Bibliu vymenili oleandre. Bolesť zasiahnutosť je už dávno zahnaná. Zola predsa zostal na svojom mieste.

Van Gogh má ešte niekoľko malieb, predmetom ktorých sú knihy. V ranom období nachádzame anonymných čitateľov, akýchsi modelov, ktorí čítajú tituly, ktoré je ťažko odhaliť. Taký je akvarel *Sedliak vedľa kozubu, číta* z r. 1881. Jeden z raných obrazov, maľovaný ešte štýlom karikaturistu.

Obraz *Človek, ktorý stojí, čítajúc knihu* ťažko situovať. Nevie sa, kedy bol namaľovaný, ani kde.

O niečo viac vieme o obraze *Vdovec s čiapkou, ktorý sedí, čítajúc knihu*. Na obraze je stavec z Haagu, o ktorom vieme, že bol jeho modelom Adrianus Zuyderland. O tomto obraze píše, že bol namaľovaný so „starodávnym pocitom“, a pokračuje: „A ak aj má akýkoľvek pocit alebo výraz, to je len preto, že sa ja tak cítim“ (*List 253*). Kniha, ktorú číta, je pravdepodobne biblia.

Zuyderland bude modelom-čitateľom ešte na jednom obraze: *Človek, ktorý sedí, čítajúc knihu*. S tou istou knihou. Stavec, Zuyderland, so zranenou hlavou a obvazom cez oko, ktorý sedí a pózuje van Goghovi. Oboznamuje Thea o svojom pokroku, o týchto dvoch obrazoch: „Keď porovnáam tieto dve hlavy s ostatnými, ktoré som urobil, existuje obrovský rozdiel v sile účinku“ (*List 256*).

Existuje ešte jeden obraz anonymného čitateľa. Je to *Čitateľ románu*, alebo, ako to popísal sestre „Une Liseuse de Romans“ (*List W9*). Tento obraz je minimálny, bez akéhokoľvek detailu alebo štylizácie, s hrubou, bezvýraznou tvárou. Čistý záznam pózy ponoreného čitateľa, zredukovaná registrácia jeho stavu, jeho kontemplácie...

L'Arlesienne: Pani Ginouxová s knihami. Prvý z troch obrazov, v ktorého názve nám umelec explicitne odhaľuje meno samotného čitateľa (názvy kníh nie sú čitateľné). Existuje ešte jedna pani Ginouxová, s knihou, *L'Arlesienne*. Tretí obraz známeho čitateľa je *Portrét doktora Gacheta* – Theovho priateľa, za ktorým van Gogh odchádza a ktorý sa ho bezúspešne snaží ošetrovať a liečiť, len pár mesiacov pred jeho smrťou.

V Arles, od mája po polovicu septembra, v r. 1888 u pani Ginouxovej a jej manželja Joseph-Michaela – ktorí viedli *Café de la Gare* na Place Lamartine – van Gogh žil v prenajatej izbe. Maľuje pani Ginouxovú celkom šesťkrát.

L'Arlesienne (Madame Ginouxová). Namaľoval ho v nemocnici pre duševne chorých v St. Rémy, rok po *L'Arlesienne: Pani Ginouxová s knihami*. Tomuto obrazu s knihami – z ktorých jedna na vrchu je Harriet Beecher Stoweová (*Uncle Tom's Cabin*) a druhá, *Christmas Carol* Charlesa Dickensa – sa podobá ešte jeden. Na ňom sú knihy vymenené za rukavice a dáždňik. *Uncle Tom's Cabin* nebol pre van Gogha len príbehom o otroctve, ale

prípados nedostatku podpory, príbehom o spoločenskej vydedenosti všeobecne, o neuznanosti a osamelosti v danom prostredí. Práve touto knihou, ktorú číta často v rôznych obdobiach a odhaľuje jej nové vlastnosti (*List 130*), sa van Gogh pokúša predstaviť pani Ginouxovú a vlastný vzťah k nej – predstavuje ju ako niekoho seba blízkeho, kto je odvrhnutý a neuznaný vo svojom prostredí.

Roky 1888 – 1889. Na van Goghove pozvanie prichádza do Arles Gauguin. Majú spoločný zámer zorganizovať maliarsku kolóniu. Lúčia sa po vzájomnej bitke. Čoskoro po tom si Van Gogh odreže ucho a posielal ho prostitútke v obálke.

Na obraze *Zátišie s cibuľou* sa nachádza doska na kreslenie, hlávky cibule, pečatný vosk a adresovaná obálka. Ďalej fajka, fľaša vína, svieca, čajník. Kniha. Kniha, ktorú vidíme, je v skutočnosti medická príručka *Manuel annuaire de la santé*.

Na Gauguinovom zátiší s cibuľou chýba kniha a adresovaný list. V pozadí je opretá japonská tlačovaná grafika. Cibuľa ako téma sa stala veľmi populárnou. Nachádzame ju o päť rokov neskoršie u Cézanna a Renoira. Cézanne sa k tejto téme vracia niekoľkokrát. Ani na jednom z nich nie je kniha. Spoločná zostáva iba cibuľa.

Dva mesiace pred smrťou, v Auvers-sur-Oise, na melancholickom *Portréte doktora Gacheta* sa van Gogh snaží (podobne ako na *L'Arlesienne - Madame Ginouxová*) pedantne zvýrazniť tituly dvoch namaľovaných kníh. Symbolicky uviesť ich význam v kontexte svojho liečiteľa. Znova narážame na bratov de Goncourtov – *Germinie Lacerteux* i *Manette Salomon*. Doktor Gachet bol milovníkom súčasného umenia. Pred niekoľkými rokmi opatroval a liečil Paula Cézanna. Toto je druhý obraz, na ktorom nachádzame *Germinie Lacerteux*. Van Goghov výber týchto dvoch kníh nie je náhodný. Je vedený predchádzajúcou skúsenosťou obrazu so soškou. Výber odzrkadľuje jeho videnie nešťastného milovníka umenia doktora Gacheta: „je viacej chorý, myslím si, odo mňa, alebo, povedzme, aspoň natoľko“ (*List 648*). Predmet obrazu s touto diagnózou popísal bratovi ako „srdcelomný výraz našej doby“ (*List 643*). Van Gogh v *Germinie Lacerteux* videl špecifickú melanchóliu. Obraz menšieho formátu, ktorý posielal sestre, a v duchu týchto dvoch kníh, popisuje nasledujú-

cim spôsobom: „.... existuje na ňom šedo-biely pokoj, stratený, neurčitý vzľad osoby vyčerpanej tiesňou a nariekáním a bdením, akosi viac na spôsob *Germinie Lacerteux*“ (*List W14*).

Maliarova zbierka

Vo svojich listoch van Gogh spomína oveľa väčší zoznam titulov, než ktorý nájdeme na jeho malbách. Ale tituly na jeho malbách sa často opakujú, čo nám napovedá, že jeho výber mal akýsi zámer. Tieto knihy boli nejakým spôsobom vybrané, vyvolené. Ktoré sú to tie „vyvolené“, čo obklopujú umelca, v jeho najproduktívnejšom období? O čom hovoria? Aký je to „život, taký aký je“, ktorý odráža podstatu jeho osobnej tvorby? Pozrime sa na to.

Maupassant, *Bel-Ami*. Román z r. 1885, odzrkadľuje autorove pozorovanie sveta šikovného obchodníka a cynického parížskeho žurnalistu. Vo svojej dobe bol tento román chápaný ako ostrá satira spoločnosti, ktorej členom nestojí nič v ceste, pokiaľ ide o osobné ambície, predovšetkým v ich snahe rýchlo zbohatnúť. Priateľský, avšak nemravný hrdina románu sa stane štandardnou literárnou personifikáciou ambiciózneho a bezohľadného oportunistu.

Bratia de Goncourtovci, *Manette Salomon*. Hovoria o praxi súčasných ateliérov. Pre maliarov van Goghovej generácie fascinujúca téma. Rozoberá celý rad osudov mladých umelcov, ich spoločenské postavenie a problémy. Kniha je plná štylizovaných scén zo života doby. Hlavnou postavou je mladá židovská modelka umelcov, slečne Manette.

Germinie Lacerteux (1864), ďalší z románov bratov de Goncourtovcov. Zakladá sa na dvojtom živote ich feminizovaného sluhu Rosea, ktorý im ukradol peniaze, aby mohol platiť svoje nočné orgie a obrátiť pozornosť na seba. Kniha zostane v pamäti aj ako jeden z prvých francúzskych románov opisujúcich život robotníckej triedy.

Michelet, *La révolution Française*, vášnivo písaná kniha, plná romantickej imaginácie a dramatickej sily, vedená charakteristickým metodologickým spôsobom – predstaviť historické udalosti cez popis konania jednotlivcov. Michelet ju píše s neskrývaným pocitom dosiahnutej misie: *Pravda* triumfuje nad porazenou

Slávou – Micheletov víťazný optimizmus prejavý v pocite, že demokratický pokrok porazil kresťanské učenie a arbitrárnu monarchiu.

Dickens, *Christmas Carol* – bezohľadný a skúpy exploitátor Ebenezer Scrooge, ktorému ani vianočné obdobie nepripomína kresťanské hodnoty a ľudský súcit, ktorého až mátohy a duchovia prinútiť k milosrdenstvu. Príbeh o chamtivosti, biede a spoločenskej nespravodlivosti so šťastným koncom: hrdina sa transformuje – tento zvrat znázorňuje čitateľom nádej v liečivú silu ľudskej premeny.

Émile Zola, *Au Bonheur des Dames* (z r. 1883, jedenásta kniha z cyklu *Les Rougon-Macquart*) opisuje dievča, ktoré po otcovej smrti s bratmi odchádza do Paríža a zamestnáva sa v obchode s názvom *Bonheur des Dames*. Mechanizmus nového ekonomického javu, akým je „obchodný dom“ a jeho ničivý vplyv na menších obchodníkov. Čierne-biely svet. Mužský svet zhrňania peňazí, a ženský spotreby, premieňa predajňu na divadlo zásad a postáv. Toto nadšenie paničiek v imaginárnom ženskom raji – vlastne, opis zhubnej tlačnice v dave, v hrbe textilu a iných výrobkov – samotný Zola charakterizuje ako „poému o modernej aktivite“.

Émile Zola, *La Joie de vivre*, z r. 1884, je dvanásta kniha z toho istého cyklu. Po smrti rodičov sa desaťročná Pauline sťahuje do Bonneville, mestečka na normandskom pobreží, k príbuzným, k rodine Chanteau. Ťažko vynechať detaily. Jej postavu, plnú optimizmu, autor konfrontuje s pesimizmom a nihilizmom mladého Lazara, ktorý študuje Schopenhauera. V priebehu desiatich rokov rodina finančne upadáva a rozhoduje sa požičať od Pauline jej veno, v nádeji, že sa spamätá. Počas neúspešných pokusov finančne sa zotaviť a v snahe uchrániť mestečko Bonneville pred ničivou silou morských vín, Pauline celý čas udržuje starostlivosť o rodinu, o spoluobčanov a Lazara. Pani Chanteau, žiarlivá a majetnícka, obviňuje ju z nevďačnosti a sebeckosti a na smrteľnej posteli aj z otravy. I keď sú takmer snúbenci, Pauline navrhuje, aby sa Lazare oženil s bohatou bankárovou dcérou slečnou Luise. Manželstvo je neúspešné. Lazare časom ešte viacej prejavuje svoj obsesívno-kompulzívny charakter. Do svojich pocitov, strachu zo smrti a apatie, vťahuje aj svoju manželku. I keď sa Luise stáva matkou, počas pôrodu je život novonarodeného

dieťaťa v nebezpečenstve. Zachráni ho Pauline umelým dýchaním. Bonneville je už takmer rozvrátené mesto. Sluha rodiny spácha samovraždu. Stará pani, už v stave agónie, s pohrdaním komentuje samovraždu a vo svetle všeobecného smútku a nešťastia vychvaľuje život. Radosť je žiť.

Émile Zola, *L'Assommoire*, z r. 1877. Ešte jedna z dvadsiatich noviel z cyklu *Les Rougon-Macquarts*. Práve táto kniha preslávila Zolu. Rozprávaná žargónom (nielen účastníkov, ale aj rozprávajúceho), cez vzostup a úpadok práčky Gervaise Macquart ukazuje vplyv alkoholizmu na prostredie, v ktorom žije robotnícka trieda. Kniha je silne inšpirovaná štúdiom Claude Bernarda *Introduction à la médecine expérimentale* (1865). Nadšenie Comteom. Vierou, že sú príroda, spoločnosť a človek súčasťou vysvetliteľného mechanizmu. Zozbierať správne fakty, pozorovať ich a skúmať na priamom svetle. Vedecké zásady, ktoré sa Zola snaží splniť v pozorovaní spoločnosti a ktoré projektuje do literatúry. Spôsob analýzy udalostí ho vedie k skepticizmu voči ľudskej slobode a k ešte silnejšiemu presvedčeniu o význame prostredia a podmienenosti ľudského vývinu vonkajšími okolnosťami. Toto presvedčenie dosiahne svoju explicitnú kulmináciu v jeho práci *Le Roman expérimental* z roku 1880: viera vo vedu, a odtiaľ v potrebu jasného usporiadania vecí, nutného pre vysvetlenie udalostí. Jednoducho povedané, viera v determinizmus.

Harriet Beecher Stoweová, *Uncle Tom's Cabin*. Protestná literatúra. Kniha o osude amerických černochoch z obdobia otroctva. Kruté udalosti obchodu s ľuďmi, namiešané s idylickými dojmami z rieky Mississippi, a statočnosti viery černošských hrdinov. Zmes detskej rozprávky a propagandy obnovenia kresťanských ideálov. Najpredávanejší román 19. storočia, o ktorom sa údajne Lincoln vyjadril, že vyvolal americkú občiansku vojnu.

Áno, ešte obraz s cibuľami, a **Raspail – *Manuel annuaire de la santé***. Medická príručka o chorobách a liekoch, písaná jasným a pochopiteľným jazykom. Mikrobiológ, revolucionár a vyhnanec François-Vincent Raspail ju začal písať ešte v r. 1830. Kniha bola aktualizovaná každý rok. Takmer celé storočie bola bestsellerom domáceho liečenia a dala sa nájst skoro v každej domácnosti.

A to je aj koniec zoznamu z van Goghových plátien.

Sila odkazov

Tento zoznam exemplárov jednej knižnice by nám mohol poskytnúť súhrnnejší obraz vplyvu literatúry na veľkého maliara, ako aj jej silu. Celé svoje tvorivé obdobie venoval pokusu zachytiť „*život taký, aký je*“. Maliarstvo, podľa van Gogha, *hovorí to, čo aj literatúra*. Obidve majú, ako sme videli, aj *rovnaký predmet*, a nesú *rovnakú pravdu*.

Na druhej strane, takýto zoznam by mohol patriť aj vzbúrencovi so silným sociálnym profilom, otrasenému spoločenskou nespravodlivosťou ako pôvodom utrpenia a nešťastia jednotlivcov. Možno sa jeho zámer zakladal na snahe propagovať potrebu osvietenia pozorovateľov. Alebo mal až revolučné zámery?

Možno išlo o zámerne vedecky orientovaného pozorovateľa. Takým boli, aspoň čiastočne, aj jeho vzory. Právě to má Zola spoločne s Comteom. Svet zredukovaný na fakty. Van Gogh, ako umelec, podporuje tento pozitivistický ideál svojich literárnych vzorov: zachytiť faktografiu života, obsiahnuť a predstaviť „*život, taký aký je*“. To bol zrejme zmysel jeho tvorivej činnosti. Jeho misia umelca.

Stále vláčil tých niekoľko kníh so sebou, po svojich cestách, po lacných penziónoch, nemocniciach. Opakovane ich čítal, listoval ich na laviciach, na lúkach, po krčmách, v zimných nociach, pod sviečkami: Brusel, Etten, Drenthe, Haag, Nuenen, Paríž, Antverpy, Arles, Saint-Rémy-de-Provence, nakoniec Auvers-sur-Oise. Z jeho listov vieme, že ich požičiaval, odporúčal, a dával ich iným. Bol zvedavý na vyvolané dojmy. Pýtal sa na ne. Časom ich obaly boli krehkejšie, zničenejšie, pokrčvané, už strácali pôvodnú formu väzby, ale zostal im verný do konca života. Maľoval ich na svojich obrazoch ako akési znaky, odkazy. Presnejšie: *sprostredkoval odkazy týchto kníh*. Permanentne opakoval túto činnosť. Dlhé roky. V potrebe prebrať z nich časť toho, čo sám cítil a čo nimi chcel sám oznámiť. Osobne povedať to, čo ony samé hovoria.

Dnes významy kníh z jeho cestovnej tašky a obrazov takmer zmizli. Z prvotných obrazových významov zostali rovnaké iba farby obalov kníh. Aj niekdajšia hybná sila týchto titulov sa časom stratila. Dnešný čitateľ v nich ťažko nájde stopy pôvodných

právd (a pozitivistických ideálov vtedajších spisovateľov, niekdajších horlivých čitateľov a ich milovníkov).

Je to možno smutné, a je to škoda – ale je to tak. Ak chceme byť dôslední, musíme uznať, že časom sa rozpustili pôvodne zamerané významy, ktoré samotný umelec tak poctivo a roky vyberal. Ale ak zmizol tento reťazec rafinovaného zámeru umelca, zvýraznený jeho pedantným a systematickým uvádzaním titulov kníh, potom sa časom stratil aj pôvodný, zameraný zmysel týchto obrazov, ktoré práve mali zastaviť v čase chvíle „*života, takého aký je*“. Z obrazov akoby zmizli *jeho* dôvody; z obrazov rovnako zmizli a *ich* dôvody. Už tam nie sú pôvodné zámery. Transformovali sa do niečoho celkom iného. Tie pôvodné, sotvaže sú ešte pre niekoho viditeľné. Ale ak je to skutočne tak, potom aj van Goghova vytrvalosť bola zbytočná. Nestála za tú námahu. Nikdy sa nedozvieme, čo vlastne chcel. Umelec preceňnil silu literatúry. Taktiež aj odkazovú silu maľby. Skrátka, zle odhadol trvanlivosť významov.

Tomáš Horváth
 Pri koreňoch detektívky.
 Prípád Mesačného kameňa

Viktoriánsky román *Mesačný kameň* (*The Moonstone*, 1868) Dickensovho priateľa a neskôr nepriateľa Wilkieho Collinsa (1824 – 1889) predstavuje ďalší krok v procese konštituovania sa detektívneho žánru v jeho románovej druhovej transformácii. Nosnou dejovou osnovou je tajomstvo zmiznutia vzácneho diamantu a pátranie, ktoré má za cieľ vyjasniť záhadu. S touto základnou osnovou sa prepletá viktoriánska melodráma i komédia mravov, ako už bolo viackrát skonštatované v jeho interpretáciách (por. Porter, 1981, s. 57 – 58).

Ďalší vývin žánru bude tendovať k *redukcii* tejto románovej zložky (napr. redukcia „plnokrvnosti“ postáv, ako i redukcia rozmeru románu: Collinsove „detektívky“ majú päťsto až šesťsto strán) a k striktnému zameraniu sa na detektívny problém (v žánrovej transformácii románu–problému). A zasa naopak, po transformačnej operácii *redukcie* v klasickej detektívke tzv. krížovkárskkej školy, striktno zameranej len na problém a jeho logické riešenie, sa zasa Dorothy Leigh Sayersová (v druhej fáze svojej tvorby) bude snažiť revitalizovať „suchú kosť“ tohto žánru aktom svojho druhu *návratu*, ako to formuluje Kornel Földvári: „Jej ideálom bol návrat k ‚románu mravov‘ – tak, ako ho vytvorili predchodcovia detektívky v 19. storočí (William Wilkie Collins, Sheridan Le Fanu)“ (Földvári, 1966, s. 486), pričom toto jej úsilie zvýšiť práve *literárnu* úroveň detektívky K. Földvári neča-

kane a odhaľujúco dáva do súvislosti aj s rovnakými snahami Raymonda Chandlera, ku ktorým však smeroval odlišnými prostriedkami: „Ak sa Chandler usiloval zvýšiť literárnu úroveň detektívky vpádom života, Sayersová je druhou stranou tej istej mince – usilovala sa zoživotniť detektívku zvýšením jej literárnej úrovne“ (Földvári, *Ibidem*). Kornel Földvári podáva zaujímavý útržok príbehu vývinu detektívneho žánru: Sayersovej úsilie, ktoré Chandler podrobil nemilosrdnej kritike, pokladá za analogické v intenciách a odlišné v prostriedkoch voči úsiliu Chandlerovmu a ukazuje aj jeho pozitívny dosah pre ďalší vývin žánru, pre – sformulujme to pomocou tých strašných Piagetových slov – samoreguláciu jeho štruktúry: „(...) keby nebola prekypujúca životná brutalita Chandlerových i Hammettových románov korigovaná Sayersovej vkladom do vývinu modernej detektívky, možno by do značnej miery prestala byť detektívkou“ (Földvári, 1966, s. 488).

Neobvyklou je v *Mesačnom kameni* už konštitúcia naratívnej perspektívy v románe, ktorá je rozčlenená na stanoviská viacerých (jedenástich) postáv. Takáto technika rozprávania – takto vedaná narácia – umožňuje Collinsovi, podľa Almy Murchovej, udržať v tajnosti všetko, o čom nechce, aby čitateľ vedel (por. Murch, 1968, s. 111). Perspektíva vedenia je striktno viazaná na stanovisko tej-ktorej postavy, ktorá v danom segmente preberá rozprávačský hlas. Vysvetlenie jedného parciálneho motívu vzniká – ako to formuluje postava Franklina – „z *konfrontácie oboch pohľadov*“ (Collins, 1968, s. 60) – a prostredníctvom takejto „konfrontácie pohľadov“, gnozeologických perspektív je konštruovaná *úplne* celá narácia. (Ukážem to ešte ďalej aj na riešiacom motíve: riešenie vlastne tiež vzniká z *konfrontácie* doslova pohľadu očitého svedka – Rachel – a „epistemologického pohľadu“, pripísania pravého *zmyslu* tomuto očitému svedectvu riešiteľom.) Tento postup býva v ďalšom vývine detektívneho žánru zriedkavejší – striktno sa ho drží napríklad detektívka Stanleyho Ellina *Kľúč k Nicholsovej ulici* (*The Key to Nikolass Street*, 1953, český preklad Praha 1965), kde v rozprávaní deja na seba nadväzujú jednotlivé zainteresované postavy (čiže nerozprávajú už „druhýkrát“ to isté z inej perspektívy), pričom poslednou výpoveďou je výpoveď vraha o tom, ako bol odhalený: na začiatku

svojho naratívneho „partu“ ešte zamlčuje, že je vrahom, a odhalí ho až iná postava.

Aj z dnešnej perspektívy je z čitateľského hľadiska Collinsov román pokladaný nielen za „dobový dokument“ vývinu žánru, ale ako zaujímavý príbeh s tajomstvom, s neustálym presunom podozrenia, plným falošných stôp (por. Symons, 1972, s. 51). T. S. Eliot nazval *Mesačný kameň* prvým (tu s ním literárna historiografia nebude súhlasiť) a najlepším detektívnym románom, aký bol kedy napísaný. My – z hľadiska transformácií žánru – zasa povieme, že je predovšetkým *viac* ako detektívkou (a toto tvrdenie nie je hodnotiace, ale štruktúralne): vďaka ingredienciám (prepínaníu viacerých žánrových kódov), ktoré neskorší žánr redukoval, ako o tom už bola reč vyššie, je viktoriánskym románom, ktorého fabulačnú „červenú niť“ tvorí vyšetovanie tajomného zločinu.

Základné zauzlenie totiž tvorí krádež (resp. zmiznutie) drahocenného indického Mesačného kameňa z rodinného sídla (z izby slečny Rachel), ktorý jeden člen rodiny získal za nekalých okolností (ako o tom hovorí výňatok z rodinnej kroniky) – drahokam je poškrvnený krvou. Pre Indov je diamant posvätný a hovorí sa o kľiatbe, visiacej nad diamantom. V I. časti majordómus Betterredge rozpráva o krádeži diamantu – vlastne o jej sprievodných okolnostiach: o tom, čo sa dialo pred a po krádeži, pretože samotný akt zmiznutia je z perspektívy jeho narácie utajený. Podozriovou okolnosťou je, že okolo rodinného sídla sa ponevierajú traja Indovia. Mladý pán Franklin prinesie do rodinného sídla Mesačný kameň, pričom bol cestou sledovaný nejakými kaukliarmi, pravdepodobne indického pôvodu. Na Indov je kanalizované prvé podozrenie – a ako sa neskôr preukáže, falošné (por. s. 106). (Collinsonov román by bol lahôdkou pre postkoloniálnu interpretáciu – a akiste aj bol, len o nej nemám informácie.) Prehliadka domu začína – presne v detektívkarskom režime – konštituovať *hermeticky* uzavreté miesto činu: ukazuje sa, „že zvonku sa zloději nemohli do domu dostať, preto musel krádež spáchať niekto z domu“ (s. 107). Narácia vrší záhadné motívy – predovšetkým v správaní Rachel (zákonnej majiteľky diamantu): je to jej náhla animozita voči Franklinovi a rezignácia na vyšetovanie krádeže.

Na scéne zločinu sa prvý raz v transformáciách literárneho diskurzu objaví *profesionálny detektív* (ako už bolo mnohokrát

skonštatované) – „veľký detektív“, „známa osobnosť“ (s. 120) seržant Cuff. (Inak, samotný výraz „detektív“ neeviduje *Oxfordský slovník* pred rokom 1843 [por. Murch, 1968, s. 37].) Cuff je postarší a nesmierne štíhly (s ostrými rysmi) ako neskorší Sherlock Holmes, v očiach mu planie – na rozdiel od Holmesovej dychtivosti – „akýsi nelútostný plameň“ (s. 121) a má – tak ako všetci nasledujúci veľkí detektívi – aj svoju excentrickú záľubu: je vášnivým pestovateľom ruží. („Ostré črty“ tváre ako známku prenikavej inteligencie a logického myslenia budú v ďalších transformáciách žánru korigovať okrúhlejší detektívi, ako otec Brown, Hercule Poirot, Gideon Fell, sir Henry Merivale či monštruózny gurmán Nero Wolfe.) A rovnako ako všetci veľkí detektívi, vypovie šokujúcu vetu, idúcu proti presvedčeniam všetkých ostatných, aj čitateľa: na otázku, kto ukradol diamant, odpovie: „*Neukradol ho nik*,“ (s. 131). Cuff číta stopy topánok na morskom pobreží a hovorí Betterredgovi svoje inferencie. Cuffovo šokujúce riešenie napokon znie: slečna Rachel fingovala krádež svojho diamantu (s. 164). Je to to najneočakávanejšie riešenie (pre súvekeho čitateľa), páchatelom je totiž samotná obeť. A pre súčasného čitateľa detektívok (z hľadiska neskoršie skonštituovaného detektívneho žánrového kódu) je zasa najneočakávanejšie, že sa veľký detektív Cuff v tomto svojom riešení – mýli. A Collins bude potrebovať dobrých štyristo strán ďalšieho vývoja zápletky, aby napokon podal riešenie správne. Falošné Cuffovo riešenie je síce silnou hypotézou, ktorej možný svet sa však nepreukáže byť totožný so svetom fabuly. Cuff vyvodzuje svoje riešenie jednak z indícií psychologických – odpor Rachel voči tým, ktorí chcú krádež vyšetriť: voči Cuffovi a Franklinovi. Je to *falošná motivácia* – Rachel totiž pociťuje nenávisť voči Franklinovi preto, lebo ho v noci sama videla, ako vzal diamant. Ďalšou indíciou, z ktorej Cuff vyvodzuje toto svoje riešenie, je od farby zašpinená nočná košeľa slúžky Rosanny Spearmanovej (dvere boli čerstvo namaľované): podľa Cuffa bola slúžka pomocníčkou Rachel, to ona schovala diamant. To, že nočná košeľa bola Rosanny, dokazuje podľa Cuffa ten fakt, že si kúpila plátno na novú nočnú košeľu (s. 180). Rosanna však nemôže vypovedať, a tak potvrdiť či vyvrátiť Cuffovu teóriu: spáchala v slatinách, v Traslavých pieskoch samovraždu. Aj táto Cuffova hypotéza je založená na fa-

lošnej motivácii: Rosanna je totiž zamilovaná do pána Franklina a tiež je presvedčená o jeho vine. Ak maskovala nejaké stopy, bolo to kvôli nemu, nie kvôli slečne Rachel.

Rozprávania ďalších postáv potom v ďalšom sujetovom priebehu komplikujú zápletku: je tu očakávaný sobáš Rachel s Godfreyom, ale tá napokon ruší ich zasnúbenie (ukazuje sa, že Godfreymu išlo o peniaze). Pán Godfrey bol vo svojom byte (podľa svedkov) prepadnutý nejakými orientálcami, ktorí mu prehľadali byt. (Táto indícia sa neskôr ukáže byť veľmi významná.)

Z perspektívy rozprávania pána Franklina Blakea sa dozvedáme o čudnom výbuchu zúrivosti slúžky Rosanny voči Franklinovi. Táto perspektíva umožňuje *záhadnosť* tohto motívu: Franklin nepozná jeho motiváciu (s. 357). Keď Franklin nachádza svoju vlastnú nočnú košeľu s flakom od farby (nebola to teda Rosannina košeľa, ako „vydedukoval“ Cuff), píše: „*A farebný flak, ktorý som našiel na košeli, nemilosrdne svedčil, že zlodejom som ja sám*“ (s. 363). Dochádza k tomuto poznaniu ako nevedomý Oidipus (*nevedel, že spáchal tento čin*). Po samovražde Rosanny nachádza jej list preňho, kde sa mu vyznáva z lásky k nemu a píše o náleze jeho zafarbenej nočnej košele, ktorá dokazuje, že bol v salóne slečny Rachel v noci medzi dvanástou a treťou hodinou (s. 371) a obviní ho z krádeže kameňa. Neskôr mu Rachel nenávisťne vrhne do tváre, že videla, ako Francis kameň sám ukradol (s. 401)!

Riešenie tohto zapeklitého „oidipovského“ scenára však nepodáva veľký detektív Cuff, ale pán Ezra Jennings: nastolí (správnu) hypotézu, že pán Franklin síce Mesačný kameň naozaj vzal, ale *nevedome*, pod vplyvom ópia – a niekam ho ukryl. A bolo to *bona fide* (krádež by sa naozaj vylučovala so šľachetnosťou tejto postavy) – pán Franklin mal totiž obavy, že kameň by z izby Rachel niekto mohol ukradnúť, a preto ho schoval lepšie. V rámci transformácií detektívneho žánru sa konštituuje rozštiepenie medzi zdaním a bytím v modalite *očitého svedectva* (Rachel): očité svedectvo je zdaním (pán Franklin nekradne ako vedomá bytosť), odštiepeným od pravého zmyslu činu (pán Franklin pod vplyvom lieku, v narkotickom stave koná šľachetný čin: aj Franklinovo „viktoriánske“ nevedomie – na rozdiel napríklad od „romantického“ nevedomia Hoffmannovho Cardillaca [por. Horváth,

2006, s. 342 – 344] – je viktoriánsky šľachetný). Očité svedectvo bude takto – prostredníctvom nadradenej epistemologickej perspektívy – veľmi často spochybňované u Agathy Christie. Tento postup „nevedomého“ konania možno nájsť pred Collinsom už v Balzacovom texte s detektívnou témou *Maitre Cornélius* (1831), kde okradnutie Cornélia v *zamknutej miestnosti*, do ktorej nemal nikto prístup, vďaka čítaniu stôp vyrieši amatérsky vyšetrovateľ, ktorým je kráľ Ludovít: lakomec Cornélius nebol okradnutý, ale – v námesačnom stave – ukryl svoje zlato sám, čoho si po prebudení nebol vedomý (informácie čerpám z Murch, 1968, s. 53 – 54). Tento Balzacov text sa teda svojimi vlastnosťami veľmi približuje detektívnej fikcii (Murch, 1968, s. 54).

Nález diamantu (odhalenie miesta, kam ho pán Franklin skryl) má zabezpečiť *vedecký experiment: rekonštrukcia*, opakovanie udalosti. Pánovi Franklinovi je podaná zodpovedajúca dávka laudania, všetky okolnosti experimentu zodpovedajú predchádzajúcej udalosti. Franklin má opäť – v nevedomom, narkotickom stave – *zopakovať* svoj čin. Tento experiment je však neúspešný (narkotizovaný Franklin pred dverami zrazu vypustí náhradu diamantu z ruky) – bola aj táto hypotéza chybná? V hre nie je málo, a to nielen z hľadiska viktoriánskeho kódexu: Franklinova česť a šťastie Franklina a Rachel. V rámci mechanistického viktoriánskeho sveta rovnaké podmienky vedú k rovnakému efektu. Ak experiment vyšiel len *čiastočne*, je to podľa Ezru Jenningsa preto, lebo experimentátori nedokázali zreprodukovat *všetky* východiskové podmienky Franklinovho činu (por. s. 493).

Na scéne sa po pár sto stranách znovu objavuje seržant Cuff: veľký detektív sa usiluje o svoju rehabilitáciu. Hovorí, že minulý rok podozrieval nepravého človeka a možno aj teraz podozrieva nepravého (s. 506). Napíše vopred jedno meno na papier. Cielene sleduje jeden hostinec, v ktorého jednej izbe neskôr nachádza mŕtvolu nejakého námorníka. Ukazuje sa, že tento „námorník“ je zamaskovanou osobou, ktorej meno Cuff vopred napísal na papier – pán Godfrey Ablewhite (s. 517)! Veľký detektív je teda rehabilitovaný.

Aj hypotéza Ezru Jenningsa o laudane však bola správna, chýbala jej len jediná okolnosť, *ešte jedna* podmienka: pán Godfrey Collins majstrovsky *zmnožuje* zápletku vtedy, keď sa už zdá, že

riešenie je na dosah ruky (v Jenningsovej hypotéze). Nebola to totiž len Rachel, kto videl Franklina, ako berie Mesačný kameň, ale aj Godfrey. Experiment vlastne vyšiel, aj keď Franklin pustil náhradu kameňa pred dverami na zem – chýbala tam totiž „jedna podmienka“: osoba, čo stála vo dverách; osoba, ktorej Franklin podal Mesačný kameň s tým, aby ho zanesla do banky, pretože tu nie je v bezpečí: a tou osobou bol Godfrey. Scéna s laudanom je teda zmnožená o jednu postavu, ktorá je pravým zlodejom. Ráno Godfrey z Franklinovho správania vytuší, že Franklin si nočnú scénu nepamätá a kameň si ponechá (s. 526). Godfrey sa teda stal vlastníkom kameňa, jeho vraždu pravdepodobne spáchali Indovia a kameň mu vzali.

Súčastou príbehu krádeže vzácneho kameňa sa teda stala aj vražda, aj samovražda – a vyriešiť tieto dve „existenciálne“ záhady umožní *iba* vyriešenie krádeže (pretože obe s krádežou striktné súvisia). Ani zločin krádeže však nie je malým – hovorím to v tej súvislosti, že detektívka sa vo svojom ďalšom vývine bude zaoberať predovšetkým vraždou ako hrdelným zločinom (alebo – v doyllovských poviedkach – záhadou, ktorá je predovšetkým *bizarná*, nepochopiteľná). V rámci viktoriánskeho systému hodnôt je aj tento zločin takpovediac eticky „hrdelným“ – ide o to dokázať, že nápadník (Franklin) v skutočnosti neokradol milovanú ženu! V tomto zmysle je dosť pochopiteľné, že Godfreyova „dodatčná“ krádež nielen geniálne zmnožuje a komplikuje záhadu *tesne* pred jej vyriešením (plniac takto naratívnu funkciu *krízy*), ale zároveň netransformuje tento prípad, ktorý sa javil ako zločin, na ne-zločinnú náhodu, ale *namiesto* jedného zločinu (Franklinovho) odhaľuje iný zločin (Godfreyho). Obaja mladí páni sa zároveň o Rachel uchádzajú – v rámci viktoriánskej melodrámy je detektívna fabula románu *zároveň* simultánne zakódovaná ako hľadanie ženskej postavy, a to hľadanie toho správneho mužského partnera (obaja mužskí kandidáti vlastne podstupujú *skúšku*, v ktorej jeden z nich neobstojí), pričom toto hľadanie je ukázané ako zásadne komplikované hrou zdania a bytia: Franklin sa pre Rachel javí byť tým posledným z posledných, zatiaľ čo je – dokonca aj v nevedomej zložke svojej osobnosti, ako som ukázal vyššie – „čistou dušou“. Tento trojuholník postáv je presne zakódovaný v schéme melodrámy (v jej intertex-

tuálnom scenári „lásky s prekážkami“), ktorá si vypracovala svoju vlastnú typológiu postáv (por. Janion, 2001, s. 350): onou nevinnou dcérou, ktorú prenasleduje zhýralý podvodník (Godfrey), je Rachel; funkciu nešťastného šľachetného otca na seba preberá majordómus Betteredge, ktorý nedá dopustiť na pána Franklina, ale vidí, ako ho Rachel odrazu nenávidí; a napokon oným šľachetným rytierom je Franklin, ktorý ani tak nemusí demaskovať podvodníka Godfreyho (toho odhalila predtým už samotná Rachel), ako skôr obstať v skúške – dokázať, že podvodníkom nie je on sám: demaskovať seba samého ako statočného. Vtedy vyhráva ruku Rachel. A v tom mu pomáhajú otcovské postavy, obrancovia spravodlivosti, pán Ezra Jennings a seržant Cuff. Každému, kto je spravodlivý, detektív pomôže – pretože práve také je jeho poslanie: boj za spravodlivosť. Každý nevinne obvinený sa naňho môže obrátiť – práve *preto*, že je nevinný, je detektív jeho spojencom. A naopak – pre každého nespravodlivého je detektív nezmieriteľným nepriateľom. Neskôr Sherlock Holmes doslova *preberá* na svoju hlavu klientov problém, ktorý zaňho vyrieši (ísť za detektívom sa ukazuje byť pohodlnejšie, než ísť za psychoanalytikom, pretože pacient musí svoje problémy – s katalyzačnou funkciou psychoanalytika – vyriešiť, odblokovať predovšetkým sám), doslova odbremeňuje klienta: sníma z klienta aj nebezpečenstvo, ktoré ho ohrozuje, a preberá ho tiež na seba (niekoľkokrát sa stane, že Holmes zápasí o svoj život s vrahom namiesto klienta: napr. v *Námornej zmluve/ The Naval Treaty*, v *Reigateskej záhade/ The Reigate Squire* alternatívne *The Reigate Puzzle* či v *Škvrnatej páske/ The Speckled Band*). V *Prípade totožnosti/ A Case of Identity* Holmes klientke doslova hovorí: „*Nechajte, nech teraz váha celej veci spočívne na mne, a nedovoľte, aby ste ďalej pri nej zotrúvali myslou!*“ (Doyle, 1957, s. 157): to už Holmes koná naozaj skoro ako psychoanalytik, pretože sa snaží presvedčiť klientku, aby pustila z hlavy svojho nezvestného snúbencu, ktorého miluje. To už má Holmes vtedy v hlave riešenie – vie, že „snúbenec“ v takejto podobe v skutočnosti neexistuje, že je to falošná identita.

S Godfreyom sa Rachel zasnubuje až potom, čo ju Franklin – ako sa nazdáva – sklamal, a ruší zasnúbenie až potom, keď zistí, že si Godfrey u advokáta overoval jej dedičské práva. Fabula

románu je teda tiež aj trnistou cestou komplikovanej, nejasnej hry medzi pravým a falošným ženíchom (postavy Franklina a Godfreyho sú – v rámci hry zdania a bytia – vzájomne *reverznými* postavami), pričom „skúškou“ toho pravého ženícha je príležitosť k ohavnému zločinu (okradnúť svoju nastávajúcu) a *riešením* tejto zápletky melodrámy (ktorý je ten pravý?) je *práve* riešenie zápletky detektívnej (kto je zlodej, ten je falošný nápadník; kto je očistený od viny, je ten pravý). Takto sa kódy melodrámy a detektívky vzájomne „prepínajú“.

V Collinsovom románe sa na text zároveň intertextuálne navršujú známe kriminálne prípady – známe jeho viktoriánskemu publiku, zahľadovanému po senzačných zločinoch: napríklad prepád Godfreyho Ablewhita v jeho byte na Northumbeland Street sa odvoláva na čerstvú, len minuloročnú senzáciu na ulici tohože mena (por. Altick, 1970, s. 82); postavu seržanta Cuffa založil na verejnosti (t.j. publiku vrážd) dobre známom inšpektorovi Whicherovi zo Scotland Yardu, ktorého kariéra sa naštrbila, keď súd zamietol jeho závery ako nesprávne – až neskôr, podľa jednej výpovede, sa preukázalo, že jeho „dedukcie“ boli v čase pátrania, s tými poznatkami, ktoré mal k dispozícii, korektné (por. Murch, 1968, s. 109).

Ďalším Collinsovým románom – na polceste medzi románom s tajomstvom (motív postavy tajomnej ženy v bielom, zbavenie jej „inštitucionálnej“ identity a zámena osôb) a viktoriánskym „trilerom“ v štýle Sheridana Le Fanu a predchádzajúceho radcliffovského románu (dejová línia úkladov zločinného grófa Fosca voči nevinnej viktoriánskej dievčine) – je jeho *Žena v bielom* (*The Woman in White*, 1860, slovenský preklad Bratislava 1974). Na polceste medzi detektívnym a duchárskym románom sa ocitá zasa jeho román *Strašidelný hotel* (podrobnejšiu analýzu podávam in: Horváth, 2006, s. 350 – 352).

Ešte predtým, než napísal jeden z prvých detektívnych románov (áno, nebojím sa použiť túto alibistickú formuláciu), vyskúšal si Collins svoje detektívkarské schopnosti na menšej ploche poviedok. Prechádzajú sa spolu s – vtedy ešte svojím priateľom – Dickensom, kúpil si francúzsku knihu o *Causes Célébres*, slávnych súdnych a kriminálnych prípadoch, v ktorej – podľa svojho priznania – našiel niekoľko zo svojich najlepších námetov (por.

Murch, 1968, s. 103) – aj zápletku *Ženy v bielom* (por. Murch, 1968, s. 107): išlo o francúzsky kriminálny prípad, ktorý sa stal v osemnástom storočí, kde bola žena zločinne uväznená, vyhlásená za mŕtvu a jej dedičstvo pripadlo jej bratovi – Collins sa dal inšpirovať zámenou osôb (por. Symons, 1972, s. 49). V poviedke *Otrávené jedlo* (*Poisoned Meal*, 1858) Collins venuje tridsať strán analytickým dedukciám a dokazuje identitu páchatela skutočného prípadu (Murch, 1968, s. 103) – podobne ako Poe v *Tajomstve Márie Rôgetovej*. Poviedka *Ukradnutý list* (*The Stolen Letter*) z Collinsovej prvej poviedkovej zbierky *After Dark* (1856) je zasa neutajovanou variáciou na poeovskú poviedku s veľmi podobným názvom (Murch, 1968, s. 104), len s tým rozdielom, že u Collinsa – na rozdiel od Poea – je list skutočne skrytý. Nášmu čitateľovi je dostupná poviedka *Trpký kúsok* (*The Biter Bit*, In: Trinásťkrát vražda, Bratislava 1969), kde je v humoristickom tóne vykreslené pátranie protekčného namysleného mladého „detektíva“, ktorý skonštruuje, samozrejme, v štýle čechovovskej „švédskej zápalky“ riešenie absolútne falošné – zaujímavé na tomto texte z literárnovedného hľadiska je predovšetkým to, že je písaný vo forme korešpondencie viacerých osôb, čiže z viacerých hľadísk – podobne ako *Mesačný kameň*.

Text K počiatkom detektívneho románu..., rovnako ako aj text Viktoriáni a krv. Prípád Dickens uverejnený v minulom čísle, sú čiastkovými výstupmi z vedeckého grantového projektu Detektívny žáner – model a história žánru, VEGA 2/4107/26.

LITERATÚRA:

- Altick, R. D.: *Victorian Studies in Scarlet*. New York: W. W. Norton & Company, 1970.
 Collins, W.: *Mesačný kameň*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1968.
 Földvári, K.: *Vražda je predsa len umenie*. In: *Lord Peter Wimsey, detektív Marlowe a komisár Maigret zasahujú*. Smena, Bratislava 1966.
 Horváth, T.: *Zrod detektívky z duchov fantastiky*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 53, 2006, č. 5, s. 329 – 367.
 Janion, M.: *Zlo i fantazmaty*. Kraków: Universitas, 2001.
 Murch, A.: *The Development of the Detective Novel*. London: Peter Owen, 1968.
 Porter, D.: *The Pursuit of Crime*. New Haven and London: Yale University Press, 1981.
 Symons, J.: *Bloody Murder*. London: Faber and Faber, 1972.

Dublety

Miroslav Marcelli
Politika melanchólie:
sebakritika dobra

László Földényi: Goyov pes

„Meravé oddeľovanie Dobra a Zla skrýva vážne hrozby. Tým, že protivníka démomizujem, paradoxným spôsobom ho aj zneškodňujem – a tak v rozpore so svojimi najlepšimi úmyslami ľahko vpochodujem do jeho pasce.“ Tieto slová nájdeme v jednej z esejí, ktoré napísal László Földényi. Pred nejakým časom sme mali možnosť zoznámiť sa s jeho monografiou *Melanchólia*, teraz nám ponúka esejistické reflexie spoločenských a kultúrnych fenoménov minulosti a prítomnosti. Okrem iného aj zla. Upozornenie, že demonizovaním zla napokon len vstupujeme do jeho ľstivej hry, až tak u tohto vnímavého pozorovateľa sveta melancholických polotieňov neprekvapuje. Ak je tomuto svetu niečo cudzie, tak sú to jasne vymedzené hranice, pevné pozície a neotrasiteľné presvedčenie, že démoni zla sú mimo

Miroslav Petříček
Esej jako soud
nad dějinami

Soubor esejí László F. Földényiho je nazvaný podle jednoho z nich *Goyův pes*. Velice šťastná volba: úvaha o jedné Goyově malbě, původně fresce v jeho domě, jež patří k těm, které jsou dnes známé jako cyklus Černých maleb, je studie rozsahem nevelká, tématem zdánlivě „nemístná“, a přesto v jistém smyslu klíčová. Jestliže se totiž Földényiho eseje většinou zabývají literaturou a filosofií v zrcadle evropských kulturních dějin a jestliže je v nich často patrné, že autor se vyzná nejen v melancholii, nýbrž i v romantickém umění a umělecké teorii, pak zmíněná úvaha o Goyově obraze má svým těžištěm vztah člověka a zvířete. S neobvyklým předznamenáním, které je ale v souladu se stejně neobvyklou Goyovou freskou: australský domorodci pokládali člověka za předka zvířat a považovali by za

nás, že sú to tí iní, cudzí a nepriateľskí barbari, proti ktorým treba neľútostne bojovať. Ani jedna z veľkých dichotómií, akými sa spoločnosť a jednotlivci odpradáva usilujú opevniť svoje postavenie a vymedziť svoju identitu jasne určeným rozdielom, pred pohľadom melancholika neobstojí. Protiklad ľudského sveta a prírodného sveta sa rozplýva v hmlách, z ktorých sa na pozadí lesnej krajiny vynára ľudská postava, ako jej pozorovateľ a zároveň súčasť. Takéto postavy sa črtajú na obrazoch Caspara Davida Friedricha, ku ktorého dielu sa Földényi ustavične vracia. Takáto scenéria by mohla ilustrovať myslenie, aké Földényi vo svojich prácach rozvíja.

Podobne sa uvoľňujú, znejasňujú a napokon celkom strácajú hranice medzi poriadkom a chaosom, rozumom a nerozumom, identitou a rôznosťou, láskou a nenávisťou, životom a smrťou. Akonáhle sa dotkneme jedného člena protikladu, ozve sa druhý, aby pripomenul, že nie je na druhej strane, ale priamo vo vnútri, že tvorí imanentnú súčasť toho určenia, proti ktorému ho chceli postaviť. Privilegium melanchólie je polarita a ambivalencia, píše Földényi vo svojej knihe o melanchólíi. Akoby tomuto prístupu mohla uniknúť dichotómia dobra a zla! Akoby sa mohol uspokojiť s prihlásením sa k jed-

urážlivé, když by se o někom řeklo, že v něm není ani stopy po zvířeti. Pro nás je zvířecost extrémem lidství, pro ně je lidské extrémem zvířecího; to, co jedno i druhé přesahuje, je pak cosi, co lze pojmenovat jako „kosmické“. Goyův zvláštní obraz – který svým zacházením s barevnými plochami předjímá výtvarné umění 20. století, právě „kosmičnost“ – připomíná tento rozměr, v neposlední řadě i proto, že se zaměřuje na to, co je z lidského světa eliminováno (pes nikoli jako hračka či dekorace, nýbrž právě jako pes). Lidství se ocitlo v hraniční situaci – a najednou poznává sebe sama v tom, co lidské není, stává se zvířetem (řeceno delezovovsky) a je schopno vnímat otevřenost pro to, co jej – stejně jako psa – přesahuje, tedy rozměr metafyzický, transcendentální.

Evropa, které jsou věnovány Földényiho eseje v této knize, se ocitla právě v takto hraniční situaci. Ne snad naráz, patrně již od doby zámořských cest a objevování nových světů, když se uprostřed svého univerzalizmu sobě samé začala ukazovat jako zvláštnost („Vnútorné mosty Európy“), avšak moderní doba toto trauma vyhrotila a přivedla k extrémní podobě. A poněvadž je Földényi brilantní esejista, tedy mistr metafor, zkratky a nečekaného spojení, dokumentuje tento stav evropského ducha Dostojevským,

nej strane a v geste morálneho nadradenia zabudnúť na posolstvo ducha, ktorý „činí dobro tak, že túži byť zlom“! Z tohto hľadiska je mefistofelský duch blízky melancholickému: ani jeden, ani druhý neuznáva striktné protiklady, na ktorých budujú svoje istoty ideológie hlásajúce bezvýhradnú oddanosť mravnému poriadku.

Dalo by sa teda predpokladať, že odmietnutie striktného oddeľovania dobra a zla je konkretizáciou prístupu, aký sme spoznali pri melancholickom rozvíjaní témy melanchólie. Do istej miery je to naozaj tak, nemalo by nám však uniknúť, že v tejto eseji sa zreteľne prejavuje jeden ďalší aspekt a posun tohto ambivalentného myslenia. Ide o to, že v tomto prípade je východiskom Földényiho úvah o dobre a zle nedávna udalosť, ktorá svojimi politickými, vojenskými a ekonomickými následkami zasiahla a stále zasahuje celý svet. Földényiho esej sa nazýva *Modré* alebo *Manhattanu*. Toto nebo ho zaujalo v chvíli, keď sa naň po teroristickom útoku na Svetové obchodné centrum otvoril nový pohľad. Zisťuje, že zároveň s tým, ako sa otvorilo modré nebo nad Manhattanom, zatiahla sa opona, ktorá politické myslenie opäť raz uzavrela do schém nepripúšťajúcich sprostredkovania, prechody a ambivalencie: výzvou dňa, politickou deklaráciou zranenej a šokovanej spoloč-

ktorý se při četbě Hegelovy Filozofie dějin dozví, že Sibír nepatří do dějin. Rozpláče se, ale uvědomí si přitom, že dějiny odhalují svou podstatu teprve před těmi, které ze sebe vyloučí; a současně s tím se v něm zrodí přesvědčení, že život má i takové dimenze, jež není možné vtěsnat do dějin. Dostojevský i Hegel nejsou Földényimu obecné podoby ducha, nýbrž jsou to živé postavy, a proto se v nich jedinečné neztrácí v obecném: Hegel je filosof, jenž se úpornou vírou v rozumnost dějin pokouší potlačit své úzkosti z tušené nerozumnosti, a Dostojevský je vizionář zrozený peklem nucených prací. V prvním případě se jedinečné marně ukrývá za obecným, v druhém se obecné hrouť pod jedinečnou zkušeností exilu; peklo a ráj jsou na sebe odkázané; nemají-li se dějiny stát křivkou popravčím strojem, je třeba je soudit pohledem toho, koho ze sebe vypuzují: stávat se běženci, Afričany, psem.

A pěstovat, jak jako Földényi, formu eseje. Neboť esej je vzácný žánr; o to vzácnější, že dnes je až příliš často rozměňován v textech, jež sice předstírají jeho formu, a přitom nejsou nic jiného než zmatená koláž citátů a parafrází cizích myšlenek. Avšak skutečný, pravý esej je důležitý nástroj hledání jiných, než známých cest, nutí stávat se cizincem

nosti sa stalo vyhlásenie vojny. A z vyhlásenia vojny sa rýchlo stalo označenie nepriateľského tábora za ríšu zla. Ďalším bezprostredným dôsledkom bolo prisojenie si dobra: je na našej strane, bojuje pod našimi zástavami, my sme tí dobrí, čo sa podujali očistiť svet od pôvodcov všetkého zla.

Slová, ktoré dostali intenzitu povelov, dali do pohybu armády a premenili sa na salvy zo zbraní namierených na nepriateľské ciele. Ako bezmocne popri nich vyznievajú slová, ktoré upozorňujú, že zlo „je vnútornou možnosťou každého z nás“. Vo chvíli, keď sa na obidvoch stranách – z ktorých každá sa dovoľáva dobra – formujú šíky bojovníkov, nabáda nás k sebareflexii a odhaľovaniu zla v sebe samom. Je jasné, že takáto výzva nemôže zvrátiť procesy, ktorých postup má podľa Földényiho povahu akéhosi automatizmu. Napriek tomu sa nazdávam, že jeho výzvu nemožno pokladať za pokus o intelektuálny únik pred naliehavými politickými požiadavkami. Zaiste, Földényiho doménou je filozofická a estetická reflexia sveta; navyše, táto reflexia je neodstrániteľne poznačená melancholickým sklonom k sprostredkovaniu protikladov, čo sa nevelmi hodí do politického repertoára spoločnosti brutálne zasiahnutej na najcitlivejšom mieste. To však neznamená, že by

ve vlastných jistotách, pohybovať sa v nebezpečnom teréne samozrejmostí, na nich je zřejmá jediná jejich povrchnost a jednostrannost. Ano, Földényi je svým způsobem konzervativním obráncem romantické modře, nekonečna, odkazování za lidský svět. Bez toho by se sotva mohl stát uznávaným znalcem díla Caspara Davida Friedricha. Ale napsal také knihu o Kleistovi. Chápe transcenci jako regulativní ideu, bez níž není možné vstupovat do dějin 20. století, nechceme-li v nich zešít: proto jsme k metafyzice, tedy hledání jiného než dějiny odsouzeni. Jak říká: dostali jsme se do stavu, kdy je pro nás dějin příliš, ale i my jsme pro dějiny příliš těžcí. A Földényi hledá ty, kdo z této pasti hledají cestu ven. Jeho obdivuhodná erudice je přitom prostředek, a nikoli cíl. Spolu s Canettim ví, že má-li se člověk vymanit z krypty a začít žít, musí vykonat namáhavou práci rozpomínání. Jenže to samo o sobě nestačí: je třeba v tomto rozpomínání hledat souvislosti. Jiné než ty, které konstruují dějiny ducha, nýbrž takové, které svou jedinečností nutí ducha, aby v každém okamžiku začínal dějiny znovu: v jeho esejích je proto místo pro Heimito von Doderera, Ciorana i Šestova, markýz de Sade si rozumí s Novalísem a Frankenstein se doplňuje nejen s E.T.A. Hoffmanem,

sme vo výsledkoch tejto reflexie mali vidieť len unik pred politickými nárokmi. Földényi v jednej inej eseji priamo upozorňuje, že Rousseauov pokus zaujať pri kritike civilizácie nejaké vonkajšie stanovisko bol už vtedy, pred dvesto rokmi naivný a dnes je priamo absurdný. On sám hovorí zvnútra tejto spoločnosti a pretože hovorí o veciach verejných, hovorí politicky. A hoci je politická relevantnosť melanchólie zatiaľ zneuznaná a asi sa to tak skoro nezmení, jeho slová sa týkajú zvrchovane politického problému západnej civilizácie, práva na sebakritiku dobra.

ale zrovna tak i s Heideggerem a Jaspersem. Jenže práve to je esej: stín Celku, ktorý je schopný osvetľovať. Esaj nehodlá súťažiť s duchom rychlosti: je preborníkom pomalosti a jeho bezcílnota mení anachroničnosť v nádej, že ne každá zmena musí byť nutne zmena k horšiemu.

Monológy o filme

Butch Cassidy and Sundance Kid. USA 1969. 1 hodina, 50 minút.
Réžia: George Roy Hill. Hrajú: Paul Newman, Robert Redford,
Katharine Ross, Strother Martin, Henry Jones

Peter Michalovič

Smutný príbeh Butcha Cassidyho a Sundanca Kida

V roku 1866 sa narodili v Spojených štátoch dvaja muži – Robert Leroy Parker a Harry Longbaugh, ktorí sú však vo všeobecných dejinách a dejinách svetovej kinematografie známi pod menami Butch Cassidy a Sundance Kid. Butch bol šéfom známej bandy lupičov, a svoje „umelecké“ meno prijal po svojom prvom skutočnom „učiteľovi“ – osadníkovi a zlodějovi dobytky v jednej osobe Mikovi Cassidym. Sundance sa prekrstil podľa slávneho wyomingského mesta hneď po tom, ako vyšiel z väzenia a neskôr sa preslávil ako brilantný strelec. Keď sa spoznali, začala ich kariéra bankových a vlakových lupičov, ktorá skončila v Spojených štátoch pre prílišné „zhoršenie“ pracovných podmienok a pokračovala v Bolívii, kde ich pri výkone povolania zastrelili vojaci.

Na Divokom Západe sa stalo akýmsi nepísaným pravidlom, že okamžite ako niekto známy zomrel, vstal z mŕtvych ako literárna a neskôr aj ako filmová postava. Čím viac času uplynulo od fyzickej smrti, tým viac, v drvivej väčšine braková literatúra, prepracovávala postavy, pripisovali sa im nové a nové hrdinské činy alebo aspoň odvážne činy. Tak sa rodili legendárne postavy mytológie Divokého Západu, akísi polobohovia či prinajmenej

aspoň hrdinovia. Zrodili sa bratia Earpovci, zrodil sa Doc Holliday, Buffalo Bill, Wild Bill Hickock, Jessie James, Billy the Kid, ale aj Calamity Jane, ktorí väčšinu svojich životov prežili v „mýtických“ mestách Divokého Západu, ako napríklad Dodge City, Tombstone, Deadwood, Nebraska City alebo Cheyenne.

Druhá vlna tvorby novodobých mýtov, ktorá bola oveľa úspešnejšia než braková literatúra, bola spätá so zrodom filmu, ktorý veľmi rýchlo objavil vhodnú surovinu pre filmové rozprávanie úžasných príbehov hrdinov Divokého Západu. Táto úspešnosť spočívala okrem iného aj v tom, že jedna a tá istá postava, ako napríklad Billy the Kid, mohla putovať z jedného príbehu do druhého, pričom každé nové rozprávanie na nej niečo pozmenilo, niečo pridalo a hlavne kanonizovalo charakterové vlastnosti westernovej postavy. Spomínané tradovanie spôsobilo napríklad vytvorenie literárneho a filmového obrazu Billyho the Kida ako človeka, ktorý síce stál mimo zákona, ale len preto, že konal v mene spravodlivosti. Jeho sok Patt Garret bol zase vykreslený ako človek, ktorý síce predstavoval zákon, ale v záujme svojich nízkych egoistických cieľov tento zákon zneužíval. Zmeniť tento názor tak, že by vznikol nový film, ktorý by sa pridržiaval, hoci aj voľne, známych faktov, by znamenalo, že tento film by bol odsúdený na úspech dovtedy, pokiaľ budú existovať tí diváci, ktorí si budú pamätať predchádzajúce filmy. Vo všeobecnosti sa ťažko mení aj historická interpretácia, ešte ťažšie sa však mení kliše.

Podobná kreatívna premena postihla aj brutálneho zlodēja Butcha Cassidyho a chladnokrvného zabijaka Sundanca Kida, ktorí sa zásluhou filmu Georga Roya Hilla *Butch Cassidy a Sundance Kid* z roku 1969 transformovali na smutné a zároveň sympatické postavy, ktorým akosi nepriali spoločenské pomery.

Film sa začína netradične, na samom začiatku divák vidí zábery, ktoré jednoznačne chcú presvedčiť diváka, že sú z doby, keď žili Butch Cassidy a Sundance Kid, a že dokumentárne, teda pravdivo informujú o skutkoch týchto dvoch ľudí, o skutkoch ich bandy, ktorá si dala atypický názov *Diera v stene*. Po premietnutí týchto kvázi-dokumentárnych záberov, ktoré nepochybne mali diváka presvedčiť o tom, aby použil kód dokumentárneho filmu aj na to, čo bude nasledovať, teda aby všetko chápal ako vernú reprezentáciu udalostí, odohrávajúcich sa v poslednej tretine pred-

minulého a v prvej štvrtine minulého storočia. Toto presvedčenie mal utvrdiť aj fakt, že film začínal čiernobielymi zábermi, pripomínajúcimi svojou zrnitosťou, opotrebovanosťou, rýchlosťou premietania začiatky kinematografie. Po nich nasledovali zábery, ktoré sú síce čiernobiele, ale už sú premietané bežnou rýchlosťou. Tieto čiernobiele zábery nenápadne prechádzali do farebného záberu, pričom je dôležité, že len pri opakovanom vnímaní si všimneme tento nenápadný a rafinovaný prechod.

Po scéne, v ktorej musel Butch Cassidy potvrdiť v súboji muža proti mužovi svoje postavenie šéfa bandy, vidíme bandu pri práci. Slovo práca vôbec nechápem pejoratívne či ironicky, pretože tak Butch a Sundance vždy nazývali svoj spôsob obživy. Robili to zanietene, profesionálne a hlavne svojsky. Vyrádali vlaky štýlom, ktorý sa stal autorským rukopisom tejto bandy, vyznačujúcim sa okrem iných príznakov aj tým, že pri práci nikoho nezabili. Potvrďuje to aj scéna, kedy Butch najprv diskutoval s horlivým Woodcockom, aby mu otvoril dvere dobrovoľne, pretože keď to neurobí, tak ich budú musieť vyhodiť do vzduchu. Presvedčanie neuspelo, tento horlivý poštový úradník si lojalitu k svojmu zamestnávateľovi cenil nadovšetko, a tak musela nasledovať explózia, otvárajúca cestu k peniazom. Sympatiu diváka s filmovou postavou Butcha umocnil aj obraz, prezentujúci dojemnú starostlivosť o Woodcocka, ktorý bol pri výbuch dverí zranený.

Po úspešnom prepade Butch so Sundancom odišli oslavovať do mesta, liali do seba pivo, na terase v dobrej nálade s úsmevom na perách počúvali šerifa, ako zápalisto vyzýval obyvateľov mestečka na prenasledovanie banditov. Jeho reči vyznievali do prázdna, nikto nemal chuť a záujem vysadnúť na koňa a naháňať banditov, čo možno interpretovať aj ako strach, že by mohli byť zranení či dokonca zabití, ale aj ako sympatie k banditom. Lahostajné pohľady skôr svedčili o druhej alternatíve a bolo zaujímavé sledovať, ako sa šerifove patetické reči o zákone, spravodlivosti, morálke, povinnosti, o zodpovednosti pred potomkami a dejinami vyprázdňovali, pričom dokonalú bodku za šerifovým verbálnym blúznením urobil jeden občan, ktorý využil situáciu na to, aby urobil reklamu bicyklu.

Banditi sa rozhodli prepadnúť vlak aj na spätočnej ceste, pretože predpokladali, že nikomu nenapadlo, že by mohli byť takí

drzí. Opäť sa im prihovoriť Woodcock, ktorý však, súc poučený predchádzajúcou lúpežou, po chvíli váhania teraz otvoril dvere. Keď vyhodili trezor do vzduchu a peniaze sa rozlietli do vzduchu, objavil sa druhý vlak, z ktorého vyskočili muži a okamžite sa dali prenasledovať Butchovu bandu. Presnejšie povedané, keď sa táto banda rozdelila, neomylné pokračovali v prenasledovaní len Butcha a Sundanca, ktorí vôbec netušili, kto to môže byť, z ich počínania bolo však jasné, že sú to profesionáli a že odvaha a vytrvalosť im rozhodne nechýba.

Po dramatickom úteku, keď sa prenasledovateľov zbavili len skokom do prázdna, do potoka na dne hlbokého kaňonu, sa presídlili spolu s priateľkou Sundanca Kida Ettou Place do Bolívie. Butch totiž dávno sníval o Bolívii ako krajine, kde zlato, striebro a peniaze sú všade, kde sa človek natiahne. V skutočnosti však bola Bolívia chudobná krajina, kde bolo potrebné ťažko drieť, aby človek prežil, a preto aj Butch so Sundancom museli pokračovať v práci, ktorá ich sem zo Spojených štátov vyhnala. Začiatky boli ťažké, lebo neovládali jazyk, ale postupne sa naučili povedať po španielsky všetko nevyhnutne potrebné, čo pri výkone povolania potrebovali. Vďaka tomu sa dostali do pôvodnej formy a práca im utešene išla od ruky. Keď im aj tu začala prihárať pôda pod nohami, keď ich popularita prerástla únosnú hranicu, rozhodli sa lupičské remeslo zavesiť na klinec a namiesto lúpenia sa dali najat' ako ochrancovia. To však už Sundancova priateľka Etta odcestovala do Spojených štátov a zostali sami dvaja v krajine, ktorá bola pre nich úplne cudzou. Ich prvý zásah na strane zákona sa skončil tragicky: ich najímateľ bol zabitý a keďže chceli, aby aspoň peniaze, ktoré mali dopraviť do hôr, nezostali v rukách domácich banditov, museli si ich vziať naspäť násilím. Pri prestrelke boli banditi zabitý, pričom paradoxne na tom všetkom bolo, že Butch až v službách zákona prvý raz zabíjal, a hoci dovtedy lúpil a vykrádal, nikdy nikoho nezabil.

Ich kariéra lupičov sa skončila rovnako smutne ako ponižujúco. Keď obedovali v hostinci, niekto ich podľa plagátov spoznal a zavolať vojsko. Začala sa prestrelka, v ktorej museli čeliť obrovskej presile. Keď sa im hrozivo míňali náboje, rozhodli sa pre útek, rozhodli sa opäť pre skok do neznáma, ktorý ich už raz zachránil pred prenasledovateľmi. Tento skok neprežili, na mieste

boli zastrelení, ich telá boli deravé ako rešeto. Historické bytosti Butch Cassidy a Sundance Kid zomreli, ich smrťou sa však zrodili nesmrteľné filmové postavy, ktoré budú žiť dovtedy, pokiaľ bude jestvovať film, rozprávajúci ich životný príbeh. Zdá sa, že Bolívia praje legendám, veď tu bol neskôr zabitý aj historický a práve tu sa zrodil aj mýtický Che Guevara, ktorý sa na nás pozerá z nespočetných posterov a tričiek dodnes.

Keď je film takto voľne a značne schematicky interpretovaný, mohlo by sa zdať, že je adekvátne tomu aj nezaujímavý a simplifikujúci. Príbeh skutočne nie je zložitý, režisér a scenáristi stavia všetko na jednoduchú linearitu rozprávania, ktorá sa zbytočne nevetví. To, čo je dôležité, nespočíva v tom, čo je rozprávané, ale ako je to rozprávané, dovoľm si povedať ako milovník westernu a „amatérsky westernológ“, že opus Georga Roya Hilla zaujímavý tým, že nie je filmom, ktorý by bezvýhradne dodržiaval žánrový kánon westernu. Naopak, predstavuje skôr smutnú filmovú baladu o dvoch nešťastných ľuďoch, ktorí lúpiť len preto, že chcú sebe a druhým dožiť trochu zábavy a rozptýlenia v tomto slzavom údolí a ktorí zabíjajú len z donútenia. Hillov Butch Cassidy a Sundance Kid sú sympatickými mladými ľuďmi, sú to vlastne melancholici, pričom tento obraz melanchólie je iný, než na aký sme boli zvyknutí. Títo dvaja westernoví melancholici nevystupujú v príbehu tak preto, že im to predpísali scenárista a režisér, ale aj preto, že ich hrajú vynikajúci Paul Newman a Robert Redford. Táto dvojica vo filme pripomína dvojicu džezmenov, ktorí dokážu cítiť jeden druhého na pódiu, dokážu vycítiť, kedy chce druhý zahráť sólo a decentne ho sprevádzať, ale dokážu spolu zahráť melódiu takým spôsobom, akoby ju nacvičovali celé mesiace. S týmto dojmom korešponduje aj kvalitná, uchu lahodiaca hudba Burta Bacharacha. Na jednom mieste je dokonca ona hlavnou postavou – vidíme na plátne spomalené zábery a počujeme znieť hudbu, ktorá akoby filmovým obrazom pohybu udávala rytmus a tempo. K sugestívnosti filmových obrazov prispel aj kameraman Conrad Hall a všetci spolu od scenáristu, režiséra, hercov, cez hudobného skladateľa po kameramana vytvorili dokonalú premenu zlých banditov na smutných a sympatických hrdinov. Kiež by sa to dalo tak jednoducho a efektívne urobiť aj v skutočnosti!

Michal Michalovič Dvaja hrdinovia na jednom koni

Vo filme *Butch Cassidy a Sundance Kid* režiséra Georgea Roya Hilla je jedna mimoriadne zaujímavá scéna. Dvojica hrdinov je nútená uchýliť sa k jazde na jednom koni. Dúfajú, že ich prenasledovatelia sa vydajú po stopách voľného koňa. Mužov, čo sú im v stopách, sa im však prekabátiť nepodariť. Čo len trochu skúsený divák westernov vie, že stopa koňa je o to výraznejšia, o čo ťažšie bremeno nesie. Je jasné, že Butcha Cassidyho (Paul Newman) a Sundance Kida (Robert Redford) nenaháňa len tak niekto, ale v skupine je aj skúsený stopár. Hill nakrútil svoj film v roku 1969 a s westernovým žánrom sa vtedy diali veru pozoruhodné veci. Jazda dvoch hrdinov na jednom koni je iba povestnou špičkou ľadovca.

V šesťdesiatych rokoch nakrútil Sergio Leone v Hollywoode preslávenú voľnú „dolárovú trilógiu“ s Clintom Eastwoodom v hlavnej úlohe (*Pre hrst dolárov /1964/; Pre pár dolárov navyše /1965/ a Dobrý, zlý a škaredý /1966/*). Už tieto filmy signalizovali zmeny, ktoré sa ukázali v plnej paráde práve na konci dekády. „Hrdina“ nemusí byť nutne na správnej strane zákona a sledujeme tu posun k určitému odidealizovaniu istých, dovtedy platných a ustálených mýtov. Divoký Západ býval v ranom a klasickom období westernu ako žánru často idealizovaný a prikrášľovaný. S príchodom Leoneho „spaghetti“ westernu ho tvorcovia čoraz častejšie začali zobrazovať ako miesto, kde sa po guľku medzi oči nechodí ďaleko a vlastným životom si nemôže byť istý ani ten najbezúhonnejší občan. V istom zmysle završiteľom tejto línie sa stal Sam Peckinpah so svojím špecifickým poňatím žánru (označovaným „antiwestern“). Nie je nezaujímavé, že jeho *Divoká banda* bola nakrútená v rovnakom roku ako *Hillov film*. Opäť iba pre zaujímavosť uvedme, že Peckinpahov film bol uvedený do kín o niekoľko mesiacov skôr než druhý menovaný. Ide o zhodu okolností, no skutočný gang Butcha Cassidyho a Sundance Kida sa volal *Divoká banda*. Tvorcovia sa však rozhodli premenovať ho,

aby sa tieto dve diela divákovi nepletli. Gang sa tak vo filmovej verzii volá „*Diera v stene*“.

Hoci uvedené faktografické zmeny a „súperenie“ filmov vyznievajú dnes ako kuriozita, domnievam sa, že ich porovnanie nemusí byť márne. Kým Peckinpah sa odvážne púšťa cestou explicitne vizualizovaného násillia (vari každý, kto *Divokú bandu* videl, si spomenie na legendárnu scénu masakru zo záveru filmu), Hill sa takpovediac drží viac „pri zemi“. Nielenže tu nie sú prítomné prakticky žiadne otvorené obrazy násillia, hrdinovia sú tu prezentovaní celkom inak. Aj Butch Cassidy a Sundance Kid sú desperáti – lúpežníci a vrahovia, no s tvármi Paula Newmana a Roberta Redforda, a to robí veľa. Obsadenie hlavných úloh je príznačné pre spôsob, akým je príbeh podaný. Ide totiž o novodobý mýtus.

Roland Barthes vo svojej štúdii *Mýtus* dnes hovorí, že mýtus je „sekundárny semiologický systém, ktorý sa zmocňuje reči (chápanej ako jazyk alebo také spôsoby reprezentácie, ktoré sa mu pripodobňujú), aby vystaval svoj vlastný systém“. Z tohto hľadiska ide v prípade *Hillovho filmu* o celkom jednoznačný postup: mýtus sa zmocnil filmovej reči, aby vystaval svoj vlastný systém. Ten je vystavaný na dvoch hlavných prvkoch – postavách: Butcha Cassidyho a Sundance Kida. Pre westernový žánr je celkom príznačné, že glorifikuje zločincov. Navyše v podaní Paula Newmana a Roberta Redforda ide o dvoch „džentlmenov“, a tak divák s nimi sympatizuje. Čo je celkom zaujímavé, zdôrazňované sú tu celkom iné aspekty, než by sa dalo na prvý pohľad čakať.

Spomínaná scéna, keď obaja hrdinovia unikajú svojim prenasledovateľom na jednom koni, nie je zase v žánri až takým ojedinělým úkazom. Len pre zaujímavosť môžeme uviesť film *Jesse James Henryho Kinga* a *Irvina Cummingsa* z roku 1939, v ktorom je podobný obraz, keď Frank (Henry Fonda) pomôže bratovi zo šlamastiky. V kontexte mýtu o Butchovi Cassidym a Sundance Kidovi však nadobúda celkom iný rozmer. Je totiž v istom zmysle príznačným a efektívnym vyjadrením tých aspektov mýtu, na ktoré sa Hill zameriava.

U oboch „hrdinov“ si všíma istú neobratnosť a pohráva sa tak s ideálom o ich suverénosti. Butch musí súperiť o miesto vodcu gangu a pri tejto príležitosti sa musí uchýliť takpovediac k podvodu, aby si udržal svoju pozíciu. Iný moment, ktorý celkom explicitne vyjadruje tento motív, je scéna s bicyklovaním. Jedna vec je, že v rámci žánru pôsobí nemiestne, nepatrične, naivne (navyše so sprievodnou „oscarovou“ pesničkou), no jej vyvrcholenie – pád z bicykla, opäť hovorí o Butchovej nešikovnosti. Na druhej strane, Sundance nemusí bojovať o svoju pozíciu, tú má istú, no ani on nie je taký suverénny, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Celkom jasne to môžeme vidieť práve v dlhej scéne prenasledovania. V typickej westernovej krajine, otvorenej, zdanlivo nekonečnej, sú hrdinovia odkázaní sami na seba. Práve tu sa objavuje motív ich bezradnosti, keď postupne skúšajú rôzne „fity“ na svojich prenasledovateľov. Tí sa však nedajú oklamať a vedia, po ktorej stope pokračovať. Aj keď tu teda ide o mýtus, mýtizované sú „ľudské“ vlastnosti hrdinov. Bezradnosť, neobratnosť, nešikovnosť. Napriek tomu však sledujeme ich úspechy ako zlodejov, a nakoniec uniknú aj pred prenasledovateľmi. Čo na tom, že do Bolívie, kde sú pre neznalosť jazyka odkázaní na pomoc Etty Place (Katherine Ross).

Film sa končí sériou fotografií hrdinov. Záverečnú prestrelku si Hill „odpustil“. Možno práve preto, že Peckinpah predviedol iba pár mesiacov predtým divoký krvavý balet. Tak či onak, mýtu o Butchovi a Sundanceovi to nijako neublížilo. Toto riešenie je celkom také, ako ich vidíme očami Hilla a aký je koniec koncov aj film o nich: jemné, trochu naivné, no príjemné.

Recenzie

Karol Csiba

Fragmentárny pohľad

Peter Getting: Klietky.

Bratislava: SLOVART, 2007, 186 s.

Výstavbovú kostru debutovej knihy Petra Gettinga *Klietky* tvorí dvadsaťjeden aktuálnych a v prvej fáze čítania vzájomne takmer nesúvisiacich textov. Autor v nich predvádza väčšinu literárno-historicky známych estetických a kompozičných polôh písania, ktoré s veľkou radosťou ponúka už moderná literatúra dvadsiateho storočia. Vnímanie tejto škály moderného písania je samozrejme extrémne široké. Všetko totiž funguje bez úzkostlivo vyznačených hraníc, no ako nás presviedča samotná kniha, aj škála dramaturgických prekvapení je v jednotlivých textoch na jedno dielo priveľká. Rukopis literárnej práce charakterizuje v tomto konkrétnom prípade prehnaná dôvera voči fikcii, ktorá síce pripúšťa znaky vecnejšej dokumentárnosti, no celkom jasne im navlieka parochňu štylizovanej a fragmentárnej fabulácie. Tá sa preto odvíja bez dostatočného tempa, ktorému neprekážajú abstraktno-paradoxné konštrukcie, ale ich pravdepodobne predimenzovaná hustota, ktorá má viaceré jednotiace črty. Podľa vnútornej strany obálky vykreslený „svet z mesta s veľkým M a ešte väčšou zoológickou záhradou núka prekvapenia všetkého druhu“. V súvislosti s rozprávaním to evokuje snahu odkrojiť si z románovej komplexnosti a spoliehať sa na čaro doplnených kontextov, s ktorými sa dá celkom ľahko manipulovať. S tým napokon súvisí už naznačené lineárne smerovania k variovanej fiktívnosti. Rozprávač na jednej strane dokladuje, že má dostatok materiálu na písanie, na druhej strane môžu jednotlivé informácie pokojne podliehať pravidlám relativizovania. To prebieha napriek

uvedeniu priestorových súradníc, ktoré ovláda interná spojitosť a kompaktnosť. Podľa samotného autora to rozhoduje o tom, či čítame „vnútorne prepojené samostatné prózy, alebo na druhej strane román rozbitý kladivom na kusy. V každom prípade ich spája samota“. Jednotlivé texty preto pripomínajú modelové situácie, v ktorých absentujú vzťahy, bujnejšie obmedzenia, či dokonca retardujú pokusy analyzovať akúkoľvek všednú, resp. absurdnú situáciu.

V úvodnom texte *Svet je kapoan* tvorí fabulačný základ jednoduchá situácia. Reflektujúci hrdina Ervin Del predáva „bugatku“. Prítomnosť absurdných momentov radených vedľa seba podlieha civilnosti a banálnosti zážitkov, ktoré prestávajú vykazovať znaky čisto umeleckej literatúry. Namiesto toho sa obracajú na stranu novinárskej publicistiky. Zachytená verzia pracuje s jednoznačne danou a predvídateľnou pointou, ktorú vlastne nemusíme plnohodnotne interpretovať. Členitosť textu dotvára aj prítomnosť marginálnej informácie v zátvorke, čo dodáva poviedke rozmer nasledoviahodného knižného prólogu. Preto máme napríklad istotu, že sa s dodatočne vystupujúcou postavou pánom Kulháňka pri čítaní určite ešte stretne. Na úrovni začiatku však predstavuje prísľub hypoteticky synonymných odkazov, symbolov a nekomplikovane kódovaných významov.

V poviedke *Po dvoch týždňoch* autor zámerne neskrýva inšpiráciu staršími literárnymi vzormi. Z rôznorodých textov si neautorizovane vyberá všetko, čo by mohol potrebovať. Dokladom je dôraz, ktorý kladie na prítomnosť detailov. Pohráva sa s ich podstatou, niektoré obrazy explicitne dynamizuje. V zmysle potvrdzovania fiktívnosti nerelativizuje len možný úvod, ale aj všetky ostatné napísané časti. Je celkom pochopiteľné, že v rámci celkovej výstavby takúto hru periodicky opakuje. Okrem toho však pridáva kombinácie pekného so škaredým, hoci aj to pekné stihne byť masné a špinavé. Rad scén spomaľuje na najmenšiu možnú mieru, postupný rozklad viacerých po sebe nasledujúcich zobrazení len provokuje k otváraní existenciálne podfarbených otázok. Tie sú naplnené tajomstvom, blížiacim sa odchodom, spomienkou na intímne angažované partnerské dialógy. Gnómičnosť sa dostáva do stretu s aktuálnou banálnosťou. V tejto perspektíve využívania overených modelov deskriptívneho pí-

sania pridáva autor vlastný, hoci nie veľmi šťastný dodatok. Pilierom formy dlhších opisov sa stáva okruh nekonečných prívlastkov. Každý jav má zrazu vlastnú, individuálne posilnenú charakteristiku, čo znemožňuje, aby sa takto rôznorodé polohy niekedy stretli a vzájomne sa identifikovali, či aspoň spolu kompozične spolupracovali. Obsahy charakteristík sa naopak cielene atakujú a nie je ani nádej, že sa to s pribúdajúcimi stranami zmení. Samotné čítanie sa aj preto stáva únavným procesom, ktorému nemusí pomáhať ani mierne ironický odstup. Výsledkom totiž zostáva štylizované a na tomto mieste nie veľmi osvedčené predimenzovanie jazyka.

K takýmto estetickým východiskám sa v iných textoch pripája miešaná konfrontácia rozprávkových motívov s aktuálnou súčasnosťou, v ktorých sa mládežnícke výzvy o naplnení najtajnejšieho sna stávajú ústredným bodom v živote mužskej postavy: „Nikde ho nevidieť. Nikde nevidieť niečo také ako škriatka, ktorý by sa tu mal zjaviť kvôli mne“ (s. 26). Napriek akceptovanej troške infantilnosti takéto prózy nie vždy zvládajú úroveň páto-su, ktorý vo svojich milších polohách odľahčuje všadeprítomnú šed' civilnosti. Z pohľadu fabulovania pripomíname, že viacerí hrdinovia sa prostredníctvom bezprostredného a nezaťaženého pohľadu na existenciu držia známeho postupu riešenia problémov. Namiesto chronologicky odvíjajúcich sa modifikácií komplikovaného sveta, dochádza k radikálnemu a definitívnemu zlomu. Je ale príznačné, že toto riešenie neprináša uspokojenie. Jeho absencia končí v tomto prípade na úrovni otvorenej koncepcie písania, či presnejšie jeho spochybnenia: „Veď takto zbytočne sa nekončí žiadny príbeh“ (s. 27).

Dôležitou naratologickou polohou zbierky zostáva pohrávanie sa s gramatickými formami rozprávania. Tematizované vysvetlenie a následné využitie tretej osoby v textoch evokuje pocit zámernej neosobnosti, ktorá strieda subjektívne rozprávačské pásmo v momente, keď to samotnému rozprávaniu prestáva vyhovovať. Komentáre aktuálnej zmeny gramatických osôb sa odohrávajú celkom jednoznačne pred zrakom čitateľa. Ten sa až následne púšťa do lineárneho príbehu. V ňom sa tvorí podoba sveta, ktorá sa napriek objektívnym ukazovateľom nestáva zdrojom overovacej sily. Jeho konštrukcia je len prostriedkom avizova-

nej prehľadnosti: „Hovoriť budem v tretej osobe, aby to bolo jednoduchšie“ (s. 29). Takýto posun od osobnejšieho písania k tradične autentickjším a dôveryhodnejším zdrojom fiktívneho sveta je v kontexte reflektovanej zbierky próz ovplyvnený rámcom ironickej stratégie autora. Väčšina poviedok totiž spĺňa kritériá na prezentáciu aluzívneho smerovania k realisticko-fantazijným rozprávaniam. Niekde celkom explicitne, v ďalších prípadoch to dosahuje s už skôr spomenutým využitím netradičných fragmentov, inokedy si vystačí len s prítomnosťou absurdných dialogických situácií. V tomto duchu využíva prozaik sémantické vklady rozličných telesných alebo duševných hendikepov na rozvíjanie zvláštnych príbehových línií (*O skunkovi obyčajnom*). Tie sú na jednej strane pokusom protagonistu vyrovnáť sa s novou, prednostne nepriaznivou situáciou. Na strane druhej sa výsledný efekt transformuje do absurdnej polohy, ktorá prestáva produkovať všeobecne známe zážitky. Prostriedkami tejto koncepcie sú gradácia a hyperbola.

Zbierka sa nevyhýba ani formovaniu špecifickej ambivalentnosti (*Zimná samota*). Jej charakter odráža snahu zachytiť každý záchvev postupných rozhodnutí hrdinov, no popritom sa striktnie vyhýba jednoznačným hodnoteniam situácie. Podobne ako v iných textoch, prekonávajú postavy malý priestor medzi rozhodnutím konať a samotným konaním. Všetko samozrejme funguje bez zjavnej potreby nachádzať úspech. V niektorých prípadoch dotvára zvláštnu atmosféru premena imaginárneho alter ega na telesné, ktoré môžeme celkom pokojne zakopať na kraji lesíka: „ešte tej noci odniesla telo na kraj lesíka, kde ho už ďalšie ráno prikryl nový čistobiely sneh“ (s. 47). Po týchto iracionálnych metamorfózach nastupujú analytické sondy do procesu rozhodovania prostredníctvom portrétu náhodných rozhodnutí, z ktorými sa v prvej fáze protagonistu nedokážu bezbolestne stotožniť. Preto k nim pristupujú ako k externe dodaným pokynom, ktoré predbiehajú ich vlastný priebeh uvažovania. Napokon ako vždy, ponúka text gesto vyrovnania sa so situáciou. Jej tajomstvo obsahuje zistenia, že vlastne k žiadnemu vyrovnaniu sa s problémom nedochádza. To len nanovo začínajú drobné príbehy, ktorým sa venuje zdanlivo mimoriadna starostlivosť. Ich sa-

mostatnosť ale končí na hranici koncipovania celej zbierky próz, ktorá je zošnúrované pomerne dusivými spojivami.

V ďalšom priebehu sa autor vracia k momentom rozprávkovosti, na pozadí ktorej rozvíja ďalšie dialogické situácie. Pokračuje v oživovaní banálnych sentencií a fragmenty náhodných stretnutí ozvlášťňuje rovnako už v kontexte zbierky vyskúšanou zbraňou. V próze *Sobota* podrobuje opisné časti detailom a s výslednou pointou čaká až do poslednej chvíle. Čakanie nám vyplní bázou nekonečných opisov, ktorých grafické odlíšenie (častá kurzíva) dodáva textu rozmer komplikovanosti. Situačné napätie odrážajú dramatické momenty. Neustála konfrontácia ženského a mužského pólu tak vykresľuje prostredie príbehu ako miesta odvrátenej morálky. Generovaný fyzický kontakt ale nespája s polohou príjemného zážitku. Jednotlivé pohyby rozkladá do niekoľkých fáz. Tie pravidelne splyvajú s okolím. Napriek všetkému nás rozprávač informuje o vlastnej selekcii obrazov. Jednotlivé zábery si vyberá pomyslená kamera: „Kamera zaberá toaletný stolík, líčenie; ťažké tiene v zrkadle. Izba v ňom pôsobí mátožne; pri troche snahy by sa tam celkom iste dali kamerou pod rôznymi uhlami ponachádzať šeré kúty pod vysokým stropom“ (s. 99). Známky rozľahanosti prikladá text aj priebehu rozhovoru dvoch postáv. Istou opozíciou je skupina kratších textov, ktoré zodpovedajú funkciám kompozičnej medzihry. Rozprávanie jej prisudzuje trocha gýčovú atmosféru zimy, ktorú prehustuje zvieratami.

Ako sa na záver ukazuje, Gettingova zbierka próz sa teší z predstavovania drobných, nezaujímavých úchyliet, z ktorých vytvára nepatrné prednosti. Je zjavné, že oveľa menej sa zaujíma o tradičné a konštantné podoby bezproblémových prejavov jedinco. Vo viacerých fázach sa mení na bolestivú analýzu postavenia protagonistov, ktorí sa podriaďujú ich aktuálnemu problému. V tomto bode s radosťou uvoľňuje uzdu akejsi uplakanej fantázií, odkrýva nespravodlivé krivdy, na plné ústa nadáva na celý svet. Je príznačné, že takéto prejavy provokujú k zachyteniu nekoordinovaných metamorfóz jednotlivca na čokoľvek, čo si vlastne autor ani nemusí textovo obhájiť. Túto alternatívu celkom legálne sprístupňuje rovina fantázie a z pohľadu intenzívneho

prežívania ju vysvetľuje priestor hyperbolizovaných pocitov. Tie sú maskou strachu, znechutenia, či dokonca hystericky kvílivých sťažností. Texty sa občas zbavujú spravodlivých súdov, ich hranicu totiž posúvajú o kúsok ďalej. Podobne ako v ostatných častiach smerujú príbehy k jednému bodu. V neprospech tejto činnosti pracuje časté a príliš komplikované kombinovanie sujetových zákutí, ktoré miestami neproduktívne znevýhodňujú čitateľa.

Autorské objavovanie literárnych možností však nielen preto slabo koordinuje funkcie interpretačnej spätnej väzby a len málokedy provokuje k vnútornej sebareflexii. Kód hovoreného totiž namiesto produktívneho sprofanovania literárneho jazyka predkladá pomerne prázdne úseky, ktorým chýba rovina hlbšieho rečového sebaodhalenia.

Dagmar Inšitorisová

Väčšina ľudí perly ocení

Edward Gordon Craig: O divadelnom umení.

Preklad a doslov Milan Lukeš.

Praha : Divadelný ústav, 2006. 207 s.

V posledných rokoch sa tak v českej ako aj slovenskej teatrológii zintenzívnili snahy o vydávanie publikácií základného charakteru, ktoré mapujú rozhodujúce zlomy v poetike divadla 20. storočia. Osobitne cenné sú publikácie autorského charakteru – režisérskych, hereckých, scénografických či iných osobností svetového významu – teda tých, ktorí zásadným spôsobom prispeli k rozvoju divadelného umenia v 20. storočí. K prácam Antonina Artauda, Michaila Čechova, Sergeja Michajloviča Ejzenštejna, Jerzy Grotowského či Petra Brooka tak nedávno pribudol výber esejí anglického herca, režiséra, scénografa a divadelného teoretika Edwarda Gordona Craiga *O divadelním umění*. Knihu vydal Divadelný ústav v Prahe, pozostáva z Craigových esejí z rokov 1905 – 1910 a autorom ich prekladu a doslovu k nim je Milan Lukeš.

Okrem aj u nás už preložených známejších esejí ako *Herec a über-marioneta* (Slovenské divadlo, 2/1989) či *Umelci divadla budúcnosti* (Slovenské divadlo, 1/1989) väčšina statí ako napr. *Niektoré zhubné tendencie moderného divadla* (1908), *Divadelní umění (první dialog)* (1905), *Divadelní umění (druhý dialog)* (1910) či *Symbolismus* (1910), boli preložené tak v slovenskom ako aj českom kontexte po prvý raz. České teatrológické uvažovanie je však, čo sa týka výskumov a oboznámeností zo základnými Craigovými prácami na tom lepšie. V časopise Loutkář boli dokonca v 90. rokoch uverejnené aj dve Craigove divadelné hry

Romeo a Júlia (5/1992) a *Škola alebo Nikdy nehovor, čo si myslíš* (11/1996), časovo dlhšie trvá aj diskurz o jeho tvorbe (prvý preklad časti jeho dialogického *Divadelného umenia* pochádza z roku 1907).¹ Dost často však ide o recenzie jeho prác s oboznamujúcim výkladom o ich význame (jednou zo základných je napr. recenzia M. Lukeša *Teorie Edwarda Gordona Craiga*, *Divadlo*, 10/1958) či práce informatívneho a historiografického charakteru, podobne ako u nás.

K prácam problémového charakteru u nás patrí napríklad štúdia Oľgy Panovovej s názvom *Craig a medzivojnová divadelná avantgarda. Maska – najvýraznejší umelecký prostriedok I. divadelnej reformy* uverejnená v *Slovenskom divadle* (4/2001), v ktorej autorka nazerá na tvorbu E. G. Craiga z hľadiska posledných zistení o konkrétnych výskumoch podoby jeho nadbábky a videnia vzťahu herec – bábka nielen v písomnej, ale aj vizuálnej podobe. Teoretickou rozpravou na tému adekvátnosti prekladu Craigovej *über-marionety* ako nadbábky predstavuje štúdia Ingrid Hrubaničovej „*Über-marioneta alebo nadbábka?*“ uverejnená v *Divadle v medzichase* (2/2000). Samostatné práce Josefa Vinařa *Edward Gordon Craig* (*Javisko*, 4/1988)², Jána Boora *Edward Gordon Craig, reformátor divadla* (*Slovenské divadlo* 1/1989) či Miloša Mistríka *Craigova reforma herectva* (*Slovenské divadlo*, 1/2000) alebo čiastkové témy O Craigovi v publikáciách ako *Slávne osobnosti divadla* Mileny Cesnakovej (1983) a *Velký divadelní režiséři* Mórica Mittelmana-Dedinského (1989) sú prácami základného charakteru.

Milan Lukeš nám svojím výberom esejí predstavuje E. G. Craiga jednak ako vášnivého apologeta marionety, pretože je v nej – ako hovorí sám Craig – lesk predvádzanej osobnosti (s. 62) a divadla, ktoré má byť zodpovedné voči sebe z hľadiska profesionálnej prípravy (vrátane individuálnosti réžie; s. 71, 169 a i.), ale aj ako mysliteľa hlboko zamyšľajúceho sa nad prirodzenosťou divadelného konania (s. 188), zápalistého odporcu uponáhľaných reforiem (s. 73), nevypočítateľného herca (s. 49), vykrá-

dania iných umení (s. 73), poklesnutého javiskového realizmu (s. 62), nadradenosti dramatického textu nad hercom (s. 51), pretože aj vtedy divadlo stráca svoju vitalitu (Craig, s. 83).

Predstavuje ho však predovšetkým ako toho, kto sa snaží veľmi intenzívne hľadať či už vo svojich vlastných predstavách o divadle (na mnohých miestach nájdeme opis scénografického či koncepcného riešenia najčastejšie Shakespearových hier) alebo v minulosti (fascinácia obradnosťou starých kultúr; s. 62 a inde) odpovedať na otázku, kedy by divadlo „... mohlo experimentálnou činnosťou objaviť jadro mystéria“. (s. 146), pretože vychádza z pohybu a tanca (s. 46, 93 a i.) a herec nového divadla musí predovšetkým symbolickým gestom reprezentovať a interpretovať a nie stelesňovať a interpretovať, ako tomu bolo „doteraz“ (s. 51).

Inšpirujúce sú aj Craigove úvahy o povahe krásna, dokonalosti a ušľachtlosti, funkcii symbolov, idealizácie či formalizácie, ktoré nemajú iba úzko divadelnú platnosť či jeho sarkastické poznámky na tému života inšpicientov, mladých hercov a nekompetentnosti vtedajších režisérov či hercov vo funkcii divadelných režisérov.

Nie zanedbateľná je aj Craigova snaha o rozumne premyslený a profesionálny prístup nielen divadelníkov, ale aj kritikov k divadelnej činnosti, pretože „publikum nie sú žiadni hlupáci (...) a vždy dajú prednosť hodvábu a slonovine pred drevom a plátnom. Kritik, ktorý to popiera, je tupec“ (s. 192).

V doslove k výberu M. Lukeš zdôrazňuje predovšetkým Craigovu vizionársku úlohu v dejinách divadla 20. storočia a dizajnersky prístup k divadelnej činnosti a zaoberá sa jeho priamym či nepriamym vplyvom na českú divadelnú scénu.

Dúfajme, že k tomuto českému prekladu Craigových prác onedlho pribudne ďalšie samostatné dielo o ňom, ktoré bude podrobne mapovať celú jeho tvorbu a bude opatrené bohatým dokumentačným materiálom aj vizuálneho charakteru.

¹ Ako uvádza vo svojej štúdii *Edward Gordon Craig a Čechy* Jaroslav Etlík (*Loutkář*, 1/2007).

² Ide však o českého autora.

Vladimír Petrík Sám proti totalite

*Jozef Jablonický: Samizdat o disente 3. Záznamy a písomnosti.
Bratislava: Kalligram, 2007. 443s.*

Publikácia by mohla mať názov Prípado slovenského historika v čase normalizácie alebo rovno Prípado Jozefa Jablonického. Je to kniha o ňom, o historikovi, ktorého komunistický režim – prostredníctvom orgánov ŠTB a súdov – od roku 1976 do svojho pádu permanentne prenasledoval; a zároveň kniha o totalitnom režime a jeho eštebáckych praktikách, používaných na nepohodlných ľuďoch, ľudí, ktorí sa nebáli vysloviť iný ako oficiálny názor. Takýmto človekom bol aj Jozef Jablonický. Jeho „kauza“ sa odvíjala od publikácie o občianskom odboji *Z ilegality do povstania* (1973), v ktorej si dovoľil, na základe dôkladného a veľmi konkrétneho výskumu nesúhlasiť s niektorými tvrdeniami dr. Gustáva Husáka, vyslovenými v knihe *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní* (1964). Kritika Husákových názorov zostávala dosť dlho v rovine odbornej diskusie v rámci historického bádania. Spolitizovala sa až vtedy, keď sa Gustáv Husák dostal na čelo komunistickej strany a potom i štátu. Husák bol dosť ješitný na to, aby prijal odbornú kritiku či kritiku z odborných kruhov, a tak je dosť možné, že ak aj neinicioval „pohon“ na svojho kritika, iste ho schvaľoval. Tých iniciatív bolo iste viac a keď sa prípad po čase skriminalizoval (z celkom iných dôvodov), iniciatívu zobrala do rúk štátna bezpečnosť. „Iné“ dôvody boli: Jablonický sa – ako historik – stretával a bol v písomnom styku s bývalým ľudáckym poslancom Pavlom Čarnogurským, ktorého v 70. rokoch vyšetrovali a zatvorili. Pritom vypočúvali aj Jablonického, robili uňho prehliadky, zobrali mu rukopisy, knihy a iné

„písomnosti“. Darmo sa ohradzoval, že s Čarnogurským (a jeho názormi na SNP či socializmus) nemá nič spoločné. Ďalší dôvod: Jablonického list ľavicovému intelektuálovi do Rakúska. Na listy do kapitalistického zahraničia bol komunistický režim veľmi háklivý, a preto vypočúvania na rôznych úrovniach a na rôznych miestach pokračovali. Nakoniec, a možno to Jablonický vedel či tušil už dávnejšie, sa vykľulo šidlo z vreca: režimu vadili Jablonického vedecké práce z historiografie, presnejšie, niektoré názvy v nich, čo sa nekryli s „oficiálnymi“ stanoviskami (a tie začali podporovať aj niektorí historici, bývalí Jablonického kolegovia). Okrem spomenutej publikácie *Z ilegality do povstania* aj ďalšie práce ako *Bratislava a vznik SNP* (Jablonický ju uverejnil v *Samizdate o odboji* spolu s inými). Režimu, zosobnenému eštebákmi, bolo podozrivé vlastne všetko, čo Jablonický ako historik vybádal a následne skoncipoval.

Jozefa Jablonického ťahali po súdoch nielen ako občana, ktorý ohrozuje socialistický štát, ale znemožňovali ho ako historika, ako vedca a on sa bránil nielen ako občan (keď vyvracal nezmyselné obvinenia), ale vehementne aj ako vedecký pracovník, ktorému sa bránilo vo výskume, v hľadaní historickej pravdy. Teda, nešlo tu len o slobodu občana, ale aj o slobodu vedecky bez obmedzenia bádať a bez obáv vyslovovať poznatky, ku ktorým autor-vedec došiel. Práve obrana vedy a protest proti znemožňovaniu vedecky pracovať je vo všetkých materiáloch (publikácia sa skladá z desiatok Jablonického písomných protestov, adresovaných tým, ktorí ho prenasledovali: Štátnej bezpečnosti, súdom) na prvom mieste; či už išlo o protesty proti domovým prehliadkam a habaniu kníh a rukopisov, alebo o jednotlivé vyšetrovania na ŠTB či o súdne pojednávania. Možno povedať, že tu nejde len o konflikt medzi občanom a režimom, ale aj o konflikt medzi vedou a politikou, medzi vedeckým bádáním, ktoré musí byť slobodné, a politickým reglementovaním, v totalitnom systéme dovedenom k absolútnemu diktátu. Tento aspekt publikácie vrhá nepriame (avšak v autorovom podaní priame) svetlo na tú časť historickej vedy, ktorá spolupracovala s režimom, dala si vnútiť jeho predstavy a ktorá sa napokon dostala do sporu s Jablonickým.

Šikanovanie Jablonického nijako nezlomilo a policajné zákroky dosiahli opak toho, čo zamýšľali. „Neumlčali ma, písal som

ďalej historické štúdie a vlastných názorov som sa nevzdal ani vtedy, keď som cítil pach cely.“ A ďalej: „Som pevne presvedčený, že čestne a otvorene hľadám vysvetlenie na kľúčové problémy najnovších dejín. Usilujem sa objasniť, ako sa udalosti odohrali a prečo sa tak odohrali.“ Tomuto presvedčeniu ostal verný a nič ho neprinútilo zložiť zbrane. Rozhodujúcu úlohu hral pritom fakt, že si bol vedomý svojej pravdy – napriek všetkému a všetkým – a svedomie mu nedovolilo túto pravdu opustiť. No na jeho neoblomnom postoji sa spoluzúčastňovala i jeho osobná odolnosť, jeho tvrdá povaha, vytrvalosť až uvzatosť; vlastnosti, ktoré mnohým Slovákom chýbajú. Táto zložka bola v celom procese osobného šikanovania veľmi významná, pretože to bola obrazne povedané skala, na ktorej sa trieštili útoky a úskoky eštébákov.

Na proskribovaní Jozefa Jablonického zaráža jeden fakt. Bol prenasledovaný a pritom bol členom komunistickej strany. Vylúčili ho z nej až koncom 70. rokov. Nešlo teda o (u nás) typického disidenta, ktorý neprešiel previerkami, musel odísť z pracoviska, nesmel publikovať hneď od počiatku a tento osud „urobil“ z neho disidenta. Jablonického disidenstvo meškalo. Nie div, že sa čuduje (a bráni) ustavičnému šikanovaniu, keďže je stále členom strany. V jednom odvolaní zo 70. rokov píše: „Som komunista a historik.“ No roku 1982 je už inde: „Čo je hlavné – vytriezvel som z ilúzií, ktoré ma dosť dlho a pevne viazali k tým, s ktorými som živoril v jednej politickej strane. Nadobudol som vnútornú slobodu.“ Rozchod s komunistickou stranou nemusel znamenať rozchod s pôvodným svetonázorom (aký je pomer medzi vnútornú slobodou a slobodným vedeckým výskumom, ktorého sa Jablonický dožadoval?), ale keď sa začítame do jeho štúdií, písaných pred jeho vylúčením zo strany a po ňom, niet tu ani v prístupe ani v hodnotení žiadnych rozdielov. Zaoberal sa najmä „rozčesnutou“ realitou v čase SNP. Skúmal ju vo vzorci: my a oni, ale nikdy nie: my a naši nepriatelia. Keď pomenúval jednotlivé prúdy a sily vstupujúce do dejinného zápasu, snažil sa o maximálnu objektivitu. Nepracoval s ideami, ale s ľuďmi, s konkrétnymi osobami, účastníkmi, svedkami, oponentmi, nositeľmi rozličných osudov, názorov, koncepcií. Každému dal dostatočný priestor. Snaha o objektivitu však uňho nevedla k hodnotovému

relativizmu. Má svoju vlastnú koncepciu dejín a tá sa napokon v každom texte presadila. Pred rôznymi apriorizmami ho chránila práca s faktami, ktoré vždy rešpektoval.

Z tejto publikácie vyplýva ešte jedno ponaučenie. Aj proti totalite sa dá postaviť, keď sa využijú všetky prostriedky, ktoré sú vtedy k dispozícii. Možno povedať, že Jozef Jablonický ich využil až na doraz.

Peter Michalovič
Iný autor, iná gramatológia

*Vilém Flusser: Písmo. Má písanie budúcnosť?
Preložili Alma Münzová a Andrej Zmeček.
Bratislava : Vydavateľ Ivan Štefánik, 2007. 165 s.*

V roku 1967 vyšla kniha Jacqua Derridu Gramatológia, ktorá ohlasovala vznik novej vedy, zaoberajúcej sa písmom. Zvláštnym písmom, ktoré má predchádzať nielen reči, ale aj všetkým ostatným znakovým systémom, ako napríklad obrazy, filmy, hudbu atď. Asi dvadsať rokov po Gramatológii sa na knižnom trhu objavila kniha Viléma Flussera Písmo, ktorá sa taktiež venuje problematike písma a písania. Na rozdiel od Derridovej knihy sa však venuje písmu v bežnom zmysle slova, s ktorým má každý z nás väčšiu alebo menšiu empirickú skúsenosť.

Pre pochopenie zmyslu Flusserovej knihy je potrebné vziať do úvahy aj podtitul, ktorý znie: Má písanie budúcnosť? Tento podtitul totiž naznačuje ladenie, ktorým sa v knihe o písme hovorí. Rozhodne to nie je optimistické, ale skôr pesimistické ladenie. Celá kniha je akoby bilanciou éry, ktorej dominovalo písmo. Podľa Flussera trvalo dlho, kým písmo, tento lineárny, alfanumerický kód, vytlačilo piktogramy. Tým, že sa písmo ujalo vlády, sa vlastne skončila éra predhistorického vedomia a začalo sa dlhé obdobie historického vedomia. Myslenie, opierajúce sa o abecedu, vytlačilo myslenie v obrazoch, typické pre mágiu a mýtus.

Flussereove úvahy o písme sú metodické, zaoberá sa všetkými aspektami, ktoré súvisia s písmom. Po obligátnom úvode hneď nasleduje kapitola s názvom Nadpis, čo je neklamným indikátorom toho, že substantívum písmo bude v modifikovanej podobe

veľmi bohato využívané. Pre názornosť pripomeniem názvy ďalších kapitol, ktoré toto tvrdenie budú potvrdzovať: Nadpis, Vpisy, Nápis, Písmená, Písacie stoly a Podpis.

A teraz niekoľko slov k samotným úvahám. Flusser patrí medzi autorov, ktorí sa neradi odvolávajú na predchodcov, preto v knihe nájdeme len minimálne odkazy na jeho predchodcov a súčasníkov a tento citačný minimalizmus je v tomto prípade spoľahlivým indexom originality vedeckého myslenia. Flusser je schopný aj na tie najbanálnejšie otázky dať originálne odpovede, ako pars pro toto si dovoľím využiť jeho originálne a netradičné vymedzenie textov. Podľa Flussera „*vo svojom boji proti hovorenému jazyku nasávajú písmená (ktoré nie sú v podstate ničím iným ako mŕtvymi literami vynájdennými na to, aby sa mýtmí vyrozprávaná mágia rozvinula do riadkov) do seba život jazyka: Písmená sú upírmi. Riadky, tvorené týmito oživenými literami, sa nazývajú texty. Etymologicky znamená <text> tkanivo a slovo <línia> lanovú niť. Texty však sú nehotovými tkanivami: skladajú sa z línií (<osnova>), ale pokope ich nedrží vertikálna niť (<útok>) tak ako hotové tkanivo. Literatúra (vesmír textov) je polotovar. Dožaduje sa dokončenia. Literatúra sa obracia na prijímateľa a žiada od neho, aby ju dokončil. Pisateľ tká nite, ktoré má prijímateľ načítať, aby sa popretkávali. Až tým nadobudne text význam. Text má toľko významov, koľkých má čitateľov.“ (s. 40) Rovnako originálne je aj odlíšenie komunikatívnych, vedeckých textov od umeleckých, ktoré Flusser nazýva expresionistickými: „*Pri väčšine komunikatívnych textov ide o to, aby sa pohodlne prijímali, chcú byť ľahko čitateľné. Preto musia byť <denotatívne>, to znamená, že musia sprostredkovať jednoznačné posolstvo. V dôsledku toho každý čitateľ vykladá tieto texty rovnako. Vedecké texty, najmä tie, ktoré do veľkej miery používajú numerické znaky, možno pohodlne prijať, aj keď sa nezasvätenému čitateľovi môžu zdať <zložité>. Ich zložitost netreba hľadať v texte, ale v kodifikácii, ktorú sa treba vopred naučiť. Pravda, existujú texty, ktoré sa vydávajú za vedecké a napriek tomu sú <temné>. Platí to predovšetkým o niektorých <duchovných> textoch. Spomínaná literárna kritika môže ukázať, že podobné texty nie sú z formálnych dôvodov vedecké, ale iba sa vedecky maskujú.**

Naproti tomu expresionistické texty nedbajú na svojich prijímateľov. Môžu si dovoliť stať sa ťažko čitateľnými. Môžu byť <konotatívne> (temné), čo znamená, že môžu prenášať viacznačné posolstvá. V dôsledku toho môže každý čitateľ vykladať tieto texty iným spôsobom. Sú teda expresionistické texty významu-plnšie než komunikatívne? Tu navrhovaná literárna kritika by bola donútená k paradoxnému záveru, že práve ten prúd literatúry, ktorý si neuvedomuje svoj komunikatívny zámer, prenáša posolstvá naplnené väčším významom.” (s. 42)

Zaiste by bolo zaujímavé týmto citačným, v zásade anti-flusserovským spôsobom sprístupňovať aj iné nesmierne zaujímavé pasáže knihy, napríklad tie, ktoré sa týkajú listov, novín, papiernictiev či scenárov, ale keďže nechcem suplovať čítanie knihy, dovoľm si upozorniť na jeden rozdiel, ktorým sa Flusser zásadným spôsobom odlišuje od francúzskych postštrukturalistov, ako napríklad už spomínaného Jacquesa Derridu alebo Rolanda Barthesa. Derrida hlásal nahradenie semiológie, budovanej podľa vzoru lingvistiky gramatológiou, Barthes zase hlásal nahradenie čitateľnej literatúry písateľnou, z toho vyplýva, že obidvaja pripisovali aj v budúcnosti písmu veľkú vážnosť, ich písanie o písaní sa preto odohrávalo v optimistickom ladení. Flusserove úvahy napriek veľkej úcte k písaniu však majú apokalyptický tón. Tak ako alfanumerický, lineárny kód vytlačil piktogramy, tak ako si texty podriadili obrazy, tak v súčasnosti digitálny kód vytláča alfanumerický, lineárny. Z toho vyplýva, či sa nám to páči alebo nie, že sa budeme musieť naučiť písať a čítať digitálne, čo bude rozhodne ľahšie pre mladú generáciu než pre generáciu, ktorá veľkú časť života „prežila“ v monarchii, ktorej niekoľko storočí vládlo Jeho veličenstvo Písmo. Rozdiel medzi týmito dvoma epochami, medzi ktorými sa podľa Flussera rozpína priepasť, si môžeme priblížiť na príklade dvoch rôznych spôsobov čítania: „*Predpokladajme, že <čitateľ> sa zaujíma o dejiny vedy, teda o sériu informácií, ktoré pre súčasného čitateľa tvoria chronologický postup. V našom súčasnom spôsobe myslenia a čítania je napríklad <Aristoteles> a <newton>, obaja digitálne prekódovaní, k dispozícii súčasne. Môžu teda oba systémy vyvolať súčasne, a to tak, že sa prekrývajú a navzájom rušia. V systéme <Newton> narazí napríklad <inercia> proti <motívu> v systéme <Aristo-*

teles>, princíp <spravodlivosti> v systéme <Aristoteles> narazí na <kauzálny sled> v systéme <Newton>. Čitateľ bude môcť obidva na seba navrstvené systémy manipulovať tak, že vzniknú medzistavy, pri ktorých sa aristotelovský systém môže vynoriť rovnako dobre ako newtonovský systém z aristotelovského. <Čitateľ> sa síce z disponibilných údajov dozvie, že newtonovský systém je v skutočnosti oveľa mladší než aristotelovský, ale rovnako dobre bude môcť <dejiny> aj obrátiť.

Tento príklad sme vybrali preto, aby sme ukázali, že budúci <čitateľ> si bude môcť vybrať spomedzi iných krížových prepojení informačných prvkov aj lineárne, historické. Ale dejiny, ktoré z takéhoto <čítania> vzídu, nie sú práve tým, čo pod pojmom <dejiny> máme na mysli. Dejinné vedomie – vedomie, že sme ponorení do dramatického a neodvolateľného časového toku – je v budúcom <čitateľovi> vytreté. Stojí nad týmto prúdom, aby pospájal svoje vlastné časové toky.” (156 – 157) Dnes by sme mohli spôsob čítania v digitálnej dobe označiť jednoducho ako hypertextový, ktorý umožňuje plynule prechádzať od jedného textu k druhému, ktorý umožňuje, že to, čo v dejinách nasledovalo za sebou, sa ocitne vedľa seba v jednom veľkom, virtuálnom priestore, ktorý nemá ani centrum, ani perifériu.

Už bolo spomenuté, že Flusserova kniha sa začína kapitolou s názvom Nadpis a veľmi príznačne sa končí kapitolou s názvom Podpis. V nej je vlastne vysvetlené, ako chápať túto rozsahom malú, ale obsahovo nesmierne bohatú a inšpiratívnu esej. Podľa Flussera ju treba chápať ako podpis, presnejšie ako jeden z tisícov iných podpisov v prospech písma, ako podpis v prospech hroziaceho analfabetizmu, ktorý sa začína čoraz drzejšie vkrádať do nášho kultúrneho priestoru. Flusser vie, že patrí medzi tých ľudí, ktorí píšú, aj keď veľmi dobre vie, že to už nemá prakticky nijaký zmysel. Vieme to všetci, ktorí ešte píšeme, a hoci to vieme, robíme to a budeme to robiť, pretože inak nevieme žiť. Poviem to otvorene, nič digitálne sa analogicky nevyrovná tomu, keď si v kníhkupectve prelistujem knihu, keď sa môj pohľad zachytí na detaile, ktorý ma zaujme a ktorý ma, len tak, mimochodom, presvedčí, aby som si „adoptoval“ práve túto knihu a aby som sa doma do nej zahĺbil. A to aj napriek tomu, že doma ma už čaká vyše tisíc takýchto adoptovaných knižných detí. Kto to po-

zná, vie, že je to niečo zásadne iné, než len tak, bez akýchkoľvek záväzkov, surfovať po nekonečných priestoroch internetového oceánu. Myslím si, že tých, ktorí aj keď nepatria do starého železa (a možno aj patria, len si to nechcú, presnejšie nechceme priznať!), tak nesporne patria do minulej epochy alfanumerického, lineárneho písania, táto kniha poteší, povzbudí a na krátky čas sa rozplynie pocit márnosti z písania.

Vojtech Čelko

Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989.

*Vilém Prečan – Blanka Císařovská: Charta 77: Dokumenty
Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007*

Pražský Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky vydal trojzväzkovú vedeckú edíciu prameňov k Charte 77. Je to zatiaľ najrozsiahlejší najobsiahlejší zdroj poznania a informácií o pôsobení Charty 77 v posledných trinástich rokoch komunistického Československa. Edícia prameňov má ďalekosiahly význam pre domáce i zahraničné bádanie, pre poznanie nedávnej minulosti, formujúcej do značnej miery súčasnosť.

V prvom a druhom zväzku je vytlačených v plnom znení pästo deväťdesiatosem dokumentov signovaných hovorcami Charty 77. Rozsiahly poznámkový aparát k jednotlivým dokumentom prináša množstvo ďalšieho pramenného materiálu a mnohostranné informácie zo života Charty 77: o jej komunikácii so zahraničnými partnermi, o perzekúcii občianskych aktivít, nezávislej literatúry a umenia zo strany komunistického aparátu, údaje o tom, za akých okolností jednotlivé dokumenty vznikli, aké boli ich ďalšie osudy, kde a ako boli v dobe svojho vzniku publikované či komentované v domácom samizdatovom prostredí, v exilovej tlači či v zahraničných rozhlasových stanicích – Hlase Ameriky, Slobodnej Európy, československého vysielanie BBC. Je neuveriteľné, keď to vezmeme štatisticky, že napriek všetkým tlakom, núteniam k vystahovaniu, špicľovaniu Štátnou bezpečnosťou, odpočúvaniu, vydieraniu a ďalším represívnym metódam, v priebehu trinástich rokov Charta 77 publikovala v priemere štyridsať šesť dokumentov za rok, čo je skoro jeden za týždeň!

Tretí zväzok publikácie nazvaný „Prílohy“ obsahuje viac ako deväťdesiat doteraz nepublikovaných textov, ktoré bližšie osvetľujú najzávažnejšie okolnosti vzniku Charty 77 a domáceho a medzinárodného kontextu roku 1977.

Edícia je vybavená tematickým registrom dokumentov Charty 77 a rozsiahlym menným indexom osôb a názvov inštitúcií. Je výsledkom mnohoročného výskumu projektu podporovaného nemeckou Nadáciou Fritza Thyssena, ktorá rovnako umožnila vydanie publikácie. Trojzväzková publikácia, ktorá vyšla v roku tridsiateho výročia Charty 77 je kľúčovým materiálom k akémukoľvek ďalšiemu hlbšiemu záujmu o jej históriu. Autormi rozsiahleho diela sú Blanka Císařovská a Vilém Prečan v spolupráci s redaktorkou publikácie Milenou Janišovou.

Rozsiahly archeografický úvod vysvetľuje, čo boli dokumenty Charty 77, ako je usporiadaná a vybavená ich edícia, odkiaľ boli texty prevzaté a podľa akých zásad sa publikujú. Výkladu o Charte sú potom venované tri state. Autorom prvej je Vilém Prečan, ktorý predstavuje „*Chartu 77 ako československý a medzinárodný fenomén*“, druhý je doposiaľ neznámy text Václava Havla z decembra 1983, ktorý editori nazvali „*Deset tezí o Chartě*“ a tretia je úvaha francúzskeho politológa Jacquesa Rupnika: „*Charta 77 a zrod európskeho verejného priestoru*“.

Prehlásenie Charty 77 datované 1. januárom 1977, ktoré je prvým dokumentom edície bolo podpísané všetkými signatármi a vychádzalo z aplikovania *Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach* a *Medzinárodného paktu o hospodárskych a sociálnych právach*. Tieto dva dokumenty boli zverejnené 13. októbra 1976 v Zbierke zákonov ČSSR. V mene republiky boli podpísané v roku 1968, potvrdené v Helsinkách v roku 1975 a vstúpili v Československu do platnosti 23. marca 1976. Od tej doby mali aj naši občania právo a štát povinnosť sa podľa nich riadiť. V následných dokumentoch Charta informovala o zmysle svojej existencie, o svojich cieľoch a zámeroch. Zaoberala sa jednotlivými prípadmi porušovania ľudských a občianskych práv, aj celými oblasťami života či záujmami spoločnosti, na ktoré chcela obrátiť pozornosť a s ktorými sa obracala na najvyššie miesta štátu. Táto monitorujúca činnosť Charty 77 osvetľovala a presvetľovala prakticky všetky sféry života v Československu

– sociálnu, ekonomickú a kultúrnu, justíciu, školstvo, stav životného prostredia, zdravotníctvo, väzenstvo, prax úradov obmedzujúcich slobodné cestovanie občanov do cudziny, formy a metódy diskriminácie občanov v zamestnaní a v povolaniach, postavenie menších a cirkví a situáciu na poli náboženských práv. Boli to často jediné necenzurované, na režimovej mašinérii nezávislé informácie o stave krajiny. Charta 77 veľmi pozorne sledovala helsinský proces, pri príležitosti následných schôdzok Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe i v jej jednotlivých fázach a predkladala predstaviteľom štátu návrhy, ako by mohlo Československo aktívne prispieť k realizácii dohovorených zámerov. Následné schôdzky informovala o neplnení záväzkov vyplývajúcich zo Záverečného aktu a ďalších dokumentov KBSE v Československu.

Poznámkový aparát odkazuje na články, úvahy a štúdie, ktoré boli napísané v súvislosti s jednotlivými dokumentmi Charty 77 a ktoré boli väčšinou uverejnené najprv samostatne v samizdate a potom v samizdatových periodikách a zborníkoch, odkiaľ sa dostávali do exilovej tlače a cudzojazyčných periodík. Niektoré z nich sú uverejnené v plnom znení v treťom zväzku edície.

Príloha prináša úvahy a dokumenty z pera jedného z prvých troch hovorcov Charty, Jana Patočku z januára 1977 k problematike Charty 77. Publikuje sa tu i plné znenie zachovaných vypočúvacích protokolov Jana Patočku ako svedka v trestnom stíhaní vedenom Štátnou bezpečnosťou proti Charte 77, v ktorých sa odzrkadľuje jeho nezlomný postoj. Ďalšie prílohy obsahujú materiál druhej strany. Stanoviská v podobe interných smerníc, správ a informácií aparátov Komunistickej strany Československa a Štátnej bezpečnosti, justičného aparátu i ministerstva zahraničných vecí a osvetľujú, ako komunistická štátna moc reagovala na vznik Charty, na jej aktivity i na ohlas, ktorý jej vystúpenie vyvolalo v zahraničí.

Súčasnou zväzku príloh sú životopisné medailóny všetkých štyridsiatich piatich hovorcov Charty 77, ktorí sa vystriedali v tejto funkcii v rokoch 1977 – 1992. Medzi nimi je uvedená aj jediná hovorkyňa Charty 77 zo Slovenska, nedávno zosnulá spisovateľka Hana Ponická. Ďalej je uvedený súpis mien všetkých signatárov Prehlásenia Charta 77. Edícia obsahuje aj faksimile

niektorých dokumentov, fotokópie ďalšej dokumentácie. Nechýba ani tematicky široko poňatý súpis literatúry o Charte 77 do roku 2006 a článkov, ktoré boli venované Charte a uverejnené v českej tlači v januári 2007. K publikácii je priložené DVD s amatérskym videozáznamom občianskeho zhromaždenia usporiadaného nezávislými občianskymi iniciatívami ku Dňu ľudských práv 10. decembra 1988, ktoré sa konalo na Škroupovom námestí v Prahe 3. Všetky tri zväzky sú uložené v kazete, na ktorej sú reprodukované fotografie dnes už zosnulého signatára Charty 77 Ivana Kyncla. Ten je autorom i ďalších fotografií. Ivan Kyncl bol úradmi prinútený vysťahovať sa z Československa. K vydaniu sa pri uvedení knihy vyslovil aj Václav Havel, ktorý povedal: *„Rád by som pripomenul veľké množstvo ľudí, ktorí nie sú v tejto miestnosti, ale ktorí dokumenty opisovali, šírili, rozmnožovali. Boli medzi nimi aj málo známi, alebo celkom neznámi signatári Charty, ktorí veľa razy trpeli viac než tí známi, pracovití ľudia, ktorí služobné písacie stroje potajomky využívali k tomu, aby dokumenty šírili a rozmnožovali. Myslím si, že si pripomenutie zaslúžia.“*

Vydanie tejto edície dokumentov viac ocenia až generácie, ktoré nebudú zafarbené normalizačnou minulosťou a nebude si musieť samé sebe vysvetľovať, *„súkromné zlyhania a kapitulácie“*, prečo sa správali tak, ako sa správali. Bez tejto edície dokumentov nebude možné napísať dejiny Charty 77.

Vilém Prečan sa v úvode k edícii zmieňuje, čo všetko je ešte treba preštudovať a napísať, kým by historik pristúpil k napísaniu *„veľkých“* dejín Charty. Vydanie edície dokumentov Charty 77 je nielen významným kultúrnym činom, ale aj holdom statočnosti malej skupinke československých občanov, ktorí dokázali že sú aj iné hodnoty než tie, ktoré ponúkal normalizačný systém Husákovho Československa. Charta 77 sa, slovami editora Viléma Prečana, tak stala *„súčasťou tradície, na ktorú je možné byť hrdý“*.

Glosa

P. S. Petra Macsovszkého

Mechanizmy demokracie sú už raz také: skôr či neskôr vždy vynesú k vládnemu kormidlu spoločenstvo tupcov. Pričom je viac menej jedno, či sa tá cháška regrutuje zľava alebo sprava. Všetci vidíme: ani na Slovensku tomu nie je inak. O chúlостivom porceláne v krajine nakoniec aj tak rozhodujú kreatúry, ktoré nemajú ani len pôvab slonov.

Slovenskí pravičiarci tvrdia, že za vzniknutú situáciu môžu ľavicové živly a ľavičiarci zas, že pravícoví predátori. Je v tom síce trošku hmlisto, ale nemali by sme sa nad tým pozastavovať, veď toto vzájomné obviňovanie je, zdá sa, nezničiteľnou alfou a omegou politického života.

To, že delenie politiky na ľavicovú a pravícovú, je anachronizmus, zdôrazňoval Joseph Beuys už v sedemdesiatych rokoch. Veď ho aj vyzauškovali – rovnakým dielom pravičiarci i ľavičiarci. A čo sa zmenilo? Dnes, keď niekto vstane a povie, že je neutrálny, ľavičiarci ho určite označia za konzervatívca a pravičiarci za ľavicového liberála.

Slovenskí pravičiarci vidia vo ficizme produkt ľavicovej politiky. Pritom veľmi dobre vedia (asi preto nepovedia), že ficovci sa správajú skôr ako pravičiarci: ich „podnikateľský“ apetít a žonglérske kúsky, najmä keď je v hre ochrana národnej hrdosti, rozhodne nepochádzajú z agendy ľavicových filozofov či ideológov. Konečne by však malo byť už jedno, čo je pravícové a čo ľavicové a naplno by sa mali pomenovať nebezpečenstvám zakódované v rétorike oboch nezmieriteľných politických „smerov“.

Istý slovenský pravícový ideológ kdesi napísal, že „kapitalizmus je tepelnou izoláciou kresťanstva“. Zvláštne, šialené, okomentoval by jeho slová známy literárny kritik z redakčného okru-

hu naslovovzatého konzervatívneho týždenníka *.týždeň*. Mne v prvej chvíli zišiel na um Ježiš vyhánajúci priekupníkov z chrámu. Zrejme sa veľmi neráčil s obchodníckym duchom ako takým. Koniec koncov Ježiš nezanechal takú ideológiu, na ktorej by sa dal vybudovať mechanizmus úspešného podnikania. Potom akosi nechápem, prečo si ne jeden pravičiar myslí, že kresťanstvo a kapitalizmus patria k sebe. Veď kresťanstvo je náboženstvom chudobných, utláčaných, nepodnikavých, nevynalievavých, chorých... A s takýmito mlyny kapitálu nemajú čas počítať. Číže asi pôjde len o nejaký marketingový trik.

Hovorí sa, že keď je človek mladý, má bližšie k romantizmu ľavicových myšlienok, v strednom veku sa z neho stáva skôr pravičiar... A v starobe? Už mu to môže byť jedno? Keď má čo pod zub a strechu nad hlavou, tak asi áno.

Ale aby som to odľahčil: ľavičiar budú asi tí, ktorí – na úkor budúcnosti – žijú naplno v prítomnosti. Pravičiar zas v prítomnosti usilovne pracujú, nadčasujú, pretože chcú byť na starobu zabezpečení. Život v tomto vesmíre je však viac ako neistý, a tak, hoci pravičiar i ľavičiar dúfajú v lepšiu budúcnosť, isté to nemá ani chudák ani boháč.

Je to zábava: kým politici jednej ideológie sa starajú o to, aby ste sa nemali dobre v prítomnosti, zatiaľ politici protilehlej ideológie robia všetko preto, aby ste sa nemali dobre v budúcnosti. Nezáleží na tom, kam si dosadíte pravičiarov a kam ľavičiarov.

O autoroch

VLADIMÍR BARBORÍK (1965) je literárny vedec a kritik. Pracuje v Ústave slovenskej literatúry SAV. Bol redaktorom literárnych časopisov *Dotyky*, *Kultúrny život* a *RAK*. Je autorom monografií *Pavel Hruš* (2000) a *Prozaik Gejza Vámoš* (2006). S Petrom Darovcom napísali knihu *Mladá tvorba 1956 – 1970 – 1996*.

KAROL CSIBA (1975) je pracovníkom Ústavu slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied. Okrem toho vyučuje na Filozofickej fakulte Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave.

VOJTECH ČELKO (1946) je historikom v Ústave súčasných dejín AV ČR, publicistom, organizátorom, predsedom Spoločnosti M. R. Štefánika a tajomníkom českej časti Česko-slovenskej komisie historikov.

JAROSLAV DANIŠKA (1977) je absolventom politológie na Karlovej univerzite v Prahe, redaktorom *Impulz*, revue pre modernu katolícku kultúru, bývalý poradca ministra vnútra a spolupracovník poslanca Pavla Minárika.

TOMASZ GABIŚ (1955) je poľský konzervatívny publicista, v osemdesiatych rokoch bol aktívnym publicistom v podzemnej opozičnej tlači, v roku 1985 odsúdený na pol-druha roka za protištátnu činnosť, v rokoch 1991 – 2003 šéfredaktor časopisu *Staż*; teraz publikuje najmä v pravicových časopisoch *Nowe Państwo* a *Obywatel*.

URSULA GOODENOUGH (1946) je popredná americká molekulárna biologička, autorka vedecko-popularizačných kníh, ktoré sa stali bestsellermi (napr. *The Sacred Depths of Nature*). Je profesorkou biológie na Washingtonovej univerzite v St. Louise.

OEGA GYÁRFÁŠOVÁ (1957) je sociologička. Od roku 1999 je riaditeľkou programu Verejná mienka a politická kultúra v Inštitúte pre verejnú otázku. Zameriava sa na výskum verejnej mienky, politickej kultúry a verejného práva. Je spoluautorkou mnohých významných publikácií a štúdií.

MICHAL HAVRAN (1973) je šéfredaktorom *jetotak.sk*. Na parížskej L'Ecole Pratique des Hautes Etudes pripravuje doktorát z politickej teológie na tému Koniec časov a posledné cisárstvo: eschatologické vízie vo východoslovenskej tradícii (XI – XVI storočie).

DUŠAN HOVORKA (1933) je geovedec – petrograf, pôsobí ako profesor na Univerzite Komenského v Bratislave. Je členom Slovenskej akademickej spoločnosti.

TOMÁŠ HORVÁTH (1971) je prozaik, literárny vedec a prekladateľ. Je autorom kníh ako napríklad *Niekoľko náhlych konfigurácií*, *Vražda marionet* a *Divák*. Je autorom literárnovednej monografie o Dušanovi Mitanovi a knihy *Rétorika histórie*. V súčasnosti pôsobí na Ústave slovenskej literatúry a zaoberá sa výskumom detektívneho žánru.

EDUARD CHMELÁR (1971) je publicista, spisovateľ a aktivista. Pôsobí na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici. Bol zakladateľom a šéfredaktorom týždenníka SLOVO.

DAGMAR INŠTITORISOVÁ (1961) je vedeckou pracovníčkou Ústavu literárnej umeleckej komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre pre oblasť dejiny a teória divadla.

RUDOLF CHMEL (1939) je riaditeľ Ústavu slavistických a východoevropských štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Autor kníh o slovenskej literatúre, slovensko-maďarských vzťahoch atď. Medzi jeho posledné knihy patria Dejiny slovenskej literárnej kritiky, Moja maďarská otázka a Moje slovenské pochybnosti.

TOMÁŠ JANOVIČ (1934) je spisovateľ, textár, básnik. Medzi jeho posledné knihy patria: Okrídlená klieťka (spoluautor Pavel Vilikovský), Dostal rozum, Nikoho nezabije, Je taký a Maj ma rád. Roku 2006 dostal Cenu Dominika Tatarku za knihu Maj ma rád.

ISTVÁN G. KIRÁLY (1953) je maďarský publicista, ekonóm, vysokoškolský pedagóg. Publikuje v *Népszabadság*, *Élet és irodalom* a pod. Pôsobí na Budapeštianskej univerzite Corvinus.

VLADIMÍR MARKO (1961) vyštudoval filozofiu na Filozofickej fakulte v Belehrade. Prednáša logiku a metodológiu vied na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Zaoberá sa filozofickými a formálnymi aspektmi časových logík, dejinami logiky a filozofiou novej hudby.

PETER MACSOVSZKY (1966) je spisovateľ. Naposledy mu vyšli prózy Frustraeón, Fabrikóma, Tanec pochybností, Lešenie a laná, Klebetromán (spolu s Denisou Fulmekovou) a zbierky poézie Strach z utópie, Ambit, Amnézia. Prekladá z angličtiny a maďarčiny.

MIROSLAV MARCELLI (1947) je filozof a šéfredaktor časopisu *Anthropos*. Je profesorom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Zameriava sa na dejiny klasickej filozofie, semiotiku a niektoré postavy súčasnej francúzskej filozofie. Je autorom monografie *Znovuzrodenie času*. Vo vydavateľstve Kalligram mu vyšli knihy *Michel Foucault alebo Stať sa iným* (2005), *Dublety* (2002, spolu s Miroslavom Petříčkom) a *Príklad Barthes* (2001). Preložil viaceré práce, predovšetkým francúzskych autorov ako Piaget, Foucault či Deleuze.

THOMAS MEYER (1943) je nemecký politológ, univerzitný profesor politických vied v Dortmunde. Pôsobí ako vedecký člen politického vzdelávania FES a člen poradnej rady časopisu *Die neue Gesellschaft*. Po česky mu vyšla kniha *Transformace a sociální demokracie* (2000).

MICHAL MICHALOVIČ (1985) študuje na Katedre vied o umení na Filmovej a televíznej fakulte Vysoké školy múzických umení v Bratislave a na Filmovej a televíznej fakulte Akadémie múzických umení v Prahe.

PETER MICHALOVIČ (1960) je filozof a estetik. Je profesorom estetiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Okrem iného je autorom publikácií *Orbis terrarum est speculum ludi*, *Krátke úvahy o vizualite a filme*, *Dal Segno al Fine*, *Omnibus in omnibus*, *De disciplina et arte*. Najnovšie mu vyšla monografia o Jurajovi Jakubiskovi (spolu s Vlastimilom Zuskom).

VLADIMÍR PETRÍK (1929) je literárny vedec, dlhoročný pracovník Ústavu slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Medzi jeho posledné knihy patria zbierka úvah *Desaťročie nádejí a pochybností*, *Slovakia and its Literature*, *Geschichte der slowakischen Literatur und ihrer Rezeption im deutschen Sprachraum* (spolu so Stanislavom Šmatlákom a Ludvigom Richterom).

MIROSLAV PETŘÍČEK (1951) je český filozof. Súkromne študoval u Jana Patočku. Po roku 1989 pôsobil striedavo vo Filozofickom ústave AV ČR a na Filozofickej fakulte Karlovej Univerzity v Prahe, kde je zástupcom riaditeľa Ústavu filozofie a religiozistiky. Vydal knihy *Úvod do (súčasných) filozofie*, *Znaky každodennosti čili krátké řeči téměř o ničem* a *Dublety* (Kalligram 2002, spolu s Miroslavom Marcellim).

LUBICA SOMOLAYOVÁ (1979) vyštudovala históriu a slovenčinu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. V roku 2006 obhájila dizertačnú prácu v Ústave slovenskej literatúry SAV, kde pôsobí aj v súčasnosti.

MARTIN ŠLOSIARIK (1976) je sociológ. Vyštudoval sociológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Od roku 1999 pracuje v agentúre FOCUS, kde pôsobí ako analytik a vedúci výskumu.

BARANABÁS VAJDA (1970) je historik, vysokoškolský pedagóg. Zaoberá sa novodobými dejinami a didaktikou a metodológiou dejepisu. Žije na Slovensku.

EMIL VIŠŇOVSKÝ (1956) je vysokoškolský učiteľ a akademický pracovník.

PETER WEISS (1952) bol v r. 1990–1996 predseda a v r. 1996–2000 podpredseda SDL. V súčasnosti pôsobí ako vysokoškolský učiteľ na Fakulte medzinárodných vzťahov EU v Bratislave a podpredseda Správnej rady Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku. Nie je členom žiadnej politickej strany.

p. 192. vakat